

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Часопис ЦИВІЛІСТИКИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

Випуск 58

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Харитонов Євген Олегович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

НАУКОВИЙ РЕДАКТОР, ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Харитонova Олена Іванівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права інтелектуальної власності і патентної юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія»

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Некіт Катерина Георгіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Голубєва Неллі Юріївна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Давидова Ірина Віталівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Завальнюк Володимир Васильович – доктор юридичних наук, професор, проректор з навчально-методичної та виховної роботи, Національний університет «Одеська юридична академія»

Ківалов Сергій Васильович – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного і фінансового права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Ківалова Тетяна Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Міжнародний гуманітарний університет

Кізлова Олена Сергіївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права й процесу, Міжнародний гуманітарний університет

Колодін Денис Олексійович – кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету цивільної та господарської юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія»

Харитонova Тетяна Євгенівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Чанишева Аліна Рашидівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія»

Чанишева Галія Інсафівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія»

Чобану Геннадій – доктор, професор, Національний науково-дослідний інститут праці та соціального захисту (Бухарест, Румунія)

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 4 від 27 листопада 2025 р.)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1414 від 25.04.2024 року (ідентифікатор медіа R30-03881).

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Національний університет «Одеська юридична академія» (Фонтанська дорога, буд. 23, м. Одеса, 65009, адреса електронної пошти: chancellery@onu.edu.ua, тел.: (048) 719-88-01).

Періодичність: 4 рази на рік.

Включений до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України зі спеціальностей D8 Право, D9 Міжнародне право (галузь знань D Бізнес, адміністрування та право):
Наказ Міністерства освіти і науки України. № 409 від 17.03.2020 р.

«Часопис цивілістики» включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).
Офіційний сайт: www.clj.nuoua.od.ua

3MICT

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ.....5

Харитонов Євген Олегович,
Харитонova Олена Іванівна

РЕЦЕПЦІЯ РИМСЬКОГО ПРАВА У КОНТЕКСТІ
ПОШУКУ ПАРАДИГМИ УНІФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНО-
ПРАВОВИХ СИСТЕМ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН...5

Давидова Ірина Віталівна,
Зубар Володимир Михайлович
ДОБРОСОВІСНІСТЬ ТА СПРАВЕДЛИВІСТЬ
ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОГО
ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА. 18

Матійко Микола Володимирович
ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕГУЛЯТИВНОЇ СКЛАДОВОЇ
ФУНКЦІОНУВАННЯ НАУКИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА,
МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА
ТА РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА.....24

ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА.....30

Гнатюк Дмитро Володимирович
СТОРОНИ ТА ЗМІСТ ДОГОВОРУ ДАРУВАННЯ
В УМОВАХ ВОЄНОГО СТАНУ.....30

Деледівка Сергій Григорович
СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ В ДОГОВІРНИХ
ПРАВОВІДНОСИНАХ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ
І ПРАКТИКИ.....39

Маховик Анна Олексіївна
МЕЖИ ПРАВОМІРНОГО РОЗКРИТТЯ МЕДИЧНИМ
ПРАЦІВНИКОМ ІНФОРМАЦІЇ ПРО СТАН
ЗДОРОВ'Я НАРЕЧЕНИХ..... 47

Тур Ольга Тарасівна
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕВАЖНОГО ПРАВА
НАЙМАЧА НА ПРИДБАННЯ РЕЧІ..... 52

**Фляжнікова Ярослава Василівна,
Остафійчук Людмила Аурелівна
КОМУ ДІСТАНЕТЬСЯ МАЙНО? ЦИВІЛЬНО-
ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КЕЙСІВ МІЖ
ПОДРУЖЖЯМ ПІСЛЯ РОЗЛУЧЕННЯ.....57**

ПОРІВНЯЛЬНА ЦИВІЛІСТИКА.....64

Берназ-Лукавецька Олена Михайлівна
СПАДКОВИЙ ТА ШЛЮБНИЙ ДОГОВОРИ
ЯК ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕРЕСІВ
ФІЗИЧНИХ ОСІБ:
УКРАЇНСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД.....64

Петровський Андрій Володимирович
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ
СПРОЩЕНИХ СУДОВИХ ПРОЦЕДУР
У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ,
ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА США.....70

ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ..75

**Станкевич Андрій Володимирович,
Завальнюк Сергій Володимирович**
**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ОБІГУ
ОБ'ЄКТІВ АВТОРСЬКОГО ПРАВА
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ,
ЄС ТА ДЕЯКИХ ЗАКОРДОННИХ КРАЇН.....75**

ЦИВІЛІСТИКА БЕЗ КОРДОНІВ.....81

Гладенюк Тетяна,
Римарчук Римма Миколаївна
ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
В УКРАЇНІ..... 81

Коваленко Марина Сергіївна
ВЗАЄМОДІЯ БІЗНЕСУ З МАРГІНАЛІЗОВАНИМИ
ГРУПАМИ ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ
ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ..... 88

*Кочина Олександра Сергіївна,
Болдирева Вікторія Михайлівна,
Москаленко Анжеліка Олександрівна*

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ
РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ
МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ.....93**

CONTENTS

THEORETICAL ISSUES.....	5	COMPARATIVE CIVIL LAW.....	64
<i>Kharitonov Yevhen, Kharitonova Olena</i>		<i>Bernaz-Lukavetska Olena</i>	
RECEPTION OF ROMAN LAW IN THE CONTEXT OF THE SEARCH FOR A PARADIGM OF UNIFICATION OF CIVIL LAW SYSTEMS OF EUROPEAN COUNTRIES.....	5	INHERITANCE AND MARRIAGE CONTRACTS AS MEANS OF PROTECTING THE INTERESTS OF INDIVIDUALS: UKRAINIAN AND INTERNATIONAL EXPERIENCE.....	64
<i>Davydova Iryna, Zubar Volodymyr</i>		<i>Petrovskyi Andrii</i>	
GOOD FAITH AND JUSTICE AS THE BASIS OF EFFECTIVE CIVIL-MILITARY COOPERATION....	18	COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF SIMPLIFIED COURT PROCEDURES IN CIVIL PROCEEDINGS IN UKRAINE, THE UNITED KINGDOM, AND THE USA.....	70
<i>Matiiko Mykola</i>		INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS.....	75
CERTAIN ASPECTS OF THE REGULATORY FUNCTION OF THE SCIENCE OF CIVIL LAW AND ROMAN LAW.....	24	<i>Stankevich Andriy, Zavalnyuk Sergiy</i>	
PRACTICAL CIVIL LAW.....	30	LEGAL REGULATION OF ELECTRONIC COPYRIGHT OBJECTS BY THE LAWS OF UKRAINE, THE EU AND OTHER FOREIGN COUNTRIES.....	75
<i>Hnatyuk Dmytro</i>		CIVIL LAW WITHOUT BORDERS.....	81
PARTIES AND CONTENT OF A GIFT AGREEMENT IN MARTIAL LAW.....	30	<i>Hladyniuk Tetiana, Rymarchuk Rimma</i>	
<i>Deledyvka Serhii</i>		DIGITALIZATION OF CIVIL PROCEDURE IN UKRAINE.....	81
MEANS OF PROTECTION OF RIGHTS IN CONTRACTUAL LEGAL RELATIONS: PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE.....	39	<i>Kovalenko Maryna</i>	
<i>Makhovyk Anna</i>		INTERACTION OF BUSINESS WITH MARGINALIZED GROUPS AS AN ELEMENT OF HUMAN RIGHTS IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....	88
BOUNDARIES OF LAWFUL DISCLOSURE OF FIANCÉS' HEALTH INFORMATION BY MEDICAL PROFESSIONALS.....	47	<i>Kochyna Oleksandra, Boldyreva Viktoriia, Moskalenko Anzhelika</i>	
<i>Tur Olga</i>		PROCEDURAL FEATURES OF CONSIDERATION OF CASES ON COMPENSATION FOR MORAL DAMAGE.....	93
PECULIARITIES OF THE LESSEE'S PRE-EMPTIVE RIGHT TO PURCHASE THE LEASED PROPERTY.....	52		
<i>Fliazhnikova Yaroslava, Ostafiichuk Liudmyla</i>			
WHO WILL GET THE PROPERTY? A CIVIL-LAW ANALYSIS OF POST-DIVORCE SPOUSAL CASES.....	57		

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

УДК 340.15(37)(4)

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v058.2025.1>

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
завідувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-5521-0839

Харитонova Олена Іванівна,

докторка юридичних наук, професорка,
член-кореспондентка НАПрН України,
завідувач кафедри інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-9681-9605

РЕЦЕПЦІЯ РИМСЬКОГО ПРАВА У КОНТЕКСТІ ПОШУКУ ПАРАДИГМИ УНІФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ СИСТЕМ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Постановка проблеми. Процес формування та шляхів удосконалення європейського права актуалізує питання визначення його засад, створення відвідної концепції, обрання зразків наслідування тощо.

Важливою проблемою тут є гармонізація / уніфікація цивільного права в ЄС. Одним із засобів її вирішення може бути використання при цьому досвіду Римського приватного права, котре відображало результати інтеграційних процесів доби Октавіана Августа, якого називають «хрещеним батьком об'єднаної Європи», і яке через століття стало камертоном концепту приватного права Європи. Досвід країн, які більшою мірою реципували Римське приватне право, свідчить, що їм легше адаптуватися до європейського концепту приватного права та вирішувати завдання гармонізації національних систем цивільного права країн-учасниць.

Для українських правознавців актуальність дослідження відповідної проблематики додатково зумовлюється тим, що рецепція римського права у сучасному цивільному праві України відбулася досить пізно, мала похідний характер і обмежилася впровадженням деяких засад римського приватного права та побудовою окремих правових

інститутів відповідно до римських зразків. Такий стан речей актуалізує пошук шляхів активізації засвоєння концепту права ЄС у процесі оновлення цивільного законодавства, який відбувається у складних умовах євроінтеграції України на тлі російсько-української гібридної війни.

Стан дослідження теми. Рецепція римського права була об'єктом наукових розвідок ще з часів Середньовіччя. Але особливо інтерес до вивчення надбань Римського права зріс у добу європейських кодифікацій Нового часу, коли розробники цивільних кодексів, прагнучи подолати партикуляризм цивільно-правового регулювання, одночасно шукали вартих наслідування зразків визначення статусу приватної особи і створення умов для її комерційної діяльності.

Питання рецепції римського права під різним кутом зору розглядалися у працях західноєвропейських філософів, істориків та правників. Зокрема, пов'язаних з цим проблем торкалися Гуго Гроцій, Джамбатіста Віко, Шарль Монтеск'є, Вольтер, Жан-Жак Руссо, К. Ф. Савін'ї, Р. фон Єринг, В. Модерман, Т. Момзен та ін.

Разом із тим на початку 20 століття активність суто юридичних досліджень у цій галузі знижується. Натомість, предметом вивчення стають

місце римського права у культурі Європи, рецепції Римського права у окремих країнах, в особливих умовах тощо [1]. Рецепція Римського права розглядається під іншими кутами зору [2]. У науковий обіг впроваджується поняття «юридичні трансплантації» [3, 4], котрим позначають будь-які запозичення з інших правових систем, хоча іноді вживають у значенні «один з видів рецепції» [3]. Після припинення існування радянського ладу рецепції Римського приватного права стають об'єктом наукових розвідок українських цивілістів (Є. Харитонов, О. Харитонova, С. Гринько, В. Васильченко, Р. Гонгало, П. Федосєєв, Є. Северова, В. Гутьєва., Р. Достдар, В. Гончаренко, Г. Пучкова, Д. Прутян, В. Форманюк та ін. [5, 6, 7]). Наприкінці 90-х років в Україні захищаються низка докторських [8] та кандидатських дисертацій.

Разом із тим, хоча українські та зарубіжні правознавці, історики та культурологи приділяли значну увагу дослідженню значення рецепції Римського права для розвитку сучасного концепту приватного права, багато проблем у цій галузі лишаються вивченими недостатньо. Якщо сам чинник рецепції Римського приватного права в європейській традиції визнається і правознавцями [9, 10, 11], й істориками та культурологами [12, с. 113; 13, с. 215], то особливості реалізації цієї ідеї [14] та її значення на сучасних етапах процесу євроінтеграції для обрання оптимальних шляхів адаптації національних правових систем потребують додаткових досліджень.

Мета статті полягає у тому, щоб з'ясувати значення досвіду рецепції Римського приватного права для формування єдиного європейського концепту «приватне право» та засоби забезпечення ефективності уніфікації та адаптації до цього концепту національних систем цивільного права країн, що є членами ЄС або прагнуть долучитися до Європейського співтовариства.

**Виклад основного матеріалу дослідження
з повним обґрунтуванням отриманих наукових
результатів**

Чинники та сутність рецепції Римського приватного права. Логічність рецепції римського права на Заході, як свідомого запозичення його положень спочатку державами варварів, а затим і більш пізніми правовими системами [13] не викликала у науковців і практиків-правознавців сумнівів, оскільки очевидними були потреби подолання недостатньої розвиненості власного законодавства та прагнення перейняти досягнення більш високої римської культури. Разом із тим, хоча рецепція римського права у Західній Європі

в ранньому Середньовіччі мала місце, але у кінцевому результаті була приречена на невдачу внаслідок відсутності відповідного світогляду, філософського та морально-етичного підґрунтя [15].

У пізньому Середньовіччі методологічним підґрунтям розуміння рецепції римського права стали погляди Томи Аквінату та його наступників – прихильників юснатуралізму [16, 17]. Їхні уявлення про співвідношення природного (божественного) права та людських законів, а також про те, що дотримуватись слід лише тих світських законів, що не суперечать закону природному, були підґрунтям рецепції Римського права, зокрема, у формі практичного застосування.

З погляду загальної теорії юриспруденції рецепція права характеризується «як засіб вдосконалення правової системи, як однобічний, добровільний процес запозичення, сприйняття і подальшого пристосування до умов певної країни більш розвинутого права, створеного в інший момент часу або в іншій державі, з метою вдосконалення та поліпшення дії власної правової системи. Це складне явище, що містить у собі процеси спадкоємності, сприйняття, повторюваності й запозичення правових форм з інших правових систем в силу їх історичної та культурної однорідності» [18, с. 6, 10]. Іншими словами йдеться про таку передумову рецепції права, як цивілізаційна спорідненість країн-донорів і країн-реципієнтів. Відтак рецепції Римського права можна охарактеризувати як явище, що відображає вплив цієї «материнської» правової системи на право більш пізнього часу, результатом чого є формування та удосконалення європейських правових систем.

При цьому маємо враховувати, що цивілізації є динамічними утвореннями еволюційного типу, а концепції характеру їх розвитку можна об'єднати у дві групи: 1) лінійного розвитку, 2) циклічного розвитку.

Перша з них розглядає історію людства (цивілізацій) як поступальний рух від минулого через теперішнє в майбутнє. Важливе значення у цьому русі має категорія «осьовий час», котра розуміється як «доба якісних трансформацій соціокультурної системи при переході від ранніх до розвинутих цивілізацій. Карл Ясперс пов'язував «осьовий час» з ідейно-світоглядними зрушеннями, що мали місце в центрах випереджаючого розвитку людства [19, 20].

Оскільки концепція «осьового часу» не дає відповіді на питання про чинники подібності стадій розвитку людства, повторюваності «відроджень», їхній характер та взаємозв'язок, звернення до

надбань попередніх цивілізацій у галузі культури, мистецтва і, зокрема, рецепції Римського права, доцільно скористатися концепцією циклічного розвитку цивілізацій, яка ґрунтується на припущенні про повторюваність фаз розвитку культури.

Найбільшої популярності циклічна теорія історичного розвитку досягла після видання Освальдом Шпенглером у 1918, 1922 рр. праці *Der Untergang des Abendlandes* – «Присмерк Західного Світу» (хоча назву книги Шпенглера зазвичай перекладають «Присмерк/Сутінки/ Занепад/ Європи» [21], сам О. Шпенглер писав у цій книзі не про Європу, як єдине поняття, а, відносив до «Abendlandes» США і Канаду. Останнім часом ця похибка виправляється [22, 23, с. 9]). Найважливішим, з погляду проблематики нашої розвідки, у згаданій книзі Освальда Шпенглера було формулювання і обґрунтування ідеї повторюваності культурно-історичних типів, споріднених за структурою, та поліциклічності історичного процесу.

Пізніше А. Дж. Тойнбі обґрунтував припущення про визначальну роль категорій простору-часу та розгляд історичного процесу як викликів історії та відповідей людства, що забезпечує прорив у майбутнє. Виклик, що залишився без відповіді, повторюється знову, але нездатність суспільства внаслідок втрати творчих сил відповісти на виклик позбавляє суспільство життєздатності і врешті зумовлює його зникнення з історичної арени. Цивілізації проходять стадії зародження, розвитку, занепаду, розпаду. Саме при розпаді цивілізацій зростають і стають визначальними їхні контакти у просторі та у часі [24, с. 59 та наст.].

Отже маємо справу з «цивілізаційними циклами», що складаються з чотирьох фаз: переоцінка цінностей (відбір надбань попередньої культури), стагнація (занепад або застій, набирання сил), відродження (насамперед, у гуманітарній, духовній сфері, можливо також – у економічній), реакція на відродження (зазвичай відступ назад у різних галузях культури).

Викладені положення мають методологічне значення для оцінки наступності правових систем, оскільки право у структурі цивілізації виступає і як елемент соціально-політичного устрою, і як носій засад, цінностей, складова частина духовного світу людини та її світогляду. Оскільки розвиток цивілізації є процесом повторюваним, то в ньому повторюються і рецепції права [15].

Отже, ключовим моментом характеристики рецепції права є розуміння її як частини загального процесу відроджень-контактів між живою цивілізацією та цивілізацією, що пішла в минуле.

Вона є повторюваним явищем, що зумовлене циклічним характером розвитку цивілізацій.

З урахуванням викладеного, рецепція права розуміється як відродження, сприйняття духу, ідей і головних засад та основних положень права попередніх цивілізацій наступними цивілізаціями на певному етапі їхнього розвитку у контексті загального процесу циклічних відроджень. При цьому йдеться не про запозичення тексту юридичних норм, інститутів тощо, а про сприйняття основних категорій, засад, концептів.

У залежності від особливостей розвитку локальної цивілізації, країни чи групи країн рецепція може бути у різних формах. Зокрема, виокремлюють такі форми рецепції Римського права: вивчення у навчальних закладах як юридичної загальноосвітньої дисципліни з метою формування світогляду майбутніх правників; вивчення права, зокрема, римського, як надбання культури; дослідження, аналіз та коментування юридичних джерел; безпосереднє застосування норм та положень норм Римського права; використання засад та норм Римського права як взірця при створенні нормативних актів; використання методики створення нормативних актів або їхнього застосування; сприйняття та використання концептів, засад, ідей та категорій Римського права. Найчастіше має місце сполучення кількох форм з переважанням якоїсь з них.

Рецепція Римського приватного права не обов'язково має умовою прямий, безпосередній контакт з правовою системою-донором. Його концепти, засади, категорії, рішення рецинуються також опосередковано – з правових систем, де рецепція відбулася раніше («вторинна» або ж «похідна» рецепція).

Рецепція Римського права може бути відкритою або латентною. Остання відбувається у разі, коли запозичення ідей, засад тощо фактично відбувається, але офіційно заперечується (як у радянському праві).

Ці обставини зумовлюють розуміння рецепції Римського приватного права як циклічного процесу, що полягає у періодичному перегляді та переоцінці цінностей у цій галузі із відродженням та розвитком кращих рішень на нових етапах цивілізаційного розвитку [25, с. 389–409].

Зауважимо, що при цьому одним із найважливіших елементів такої переоцінки є обрання «інституційної» чи «пандектної» структури цивільних кодексів, оскільки від того чи іншого підходу залежить концепція визначення місця і ролі людини у системі суспільних відносин (статус приватної особи).

Європейські кодифікації: рецепції «інституційного підходу». До числа найбільш значимих в історії Європи випадків рецепції Римського приватного права належать, так звані, Великі кодифікації, коли було створено кілька видатних цивільних кодексів, котрі, з одного боку, відображали інтеграційні процеси у відповідних державах, а з іншого, – закріплювалися засади статусу приватної особи. І якщо «інтеграційна мета» кодифікацій була властива майже усім проєктам, то щодо визначення місця людини, як приватної особи, такої єдності не було: реалізовані були обидва підходи.

Найбільш відомим зі створених за інституційною системою європейських Цивільних кодексів вважається Code civil (Цивільний кодекс французів), який замінив «проміжне» право часів революції на засадах суспільних ідеалів Просвітництва, як його розуміли Дідро, Вольтер і Руссо: індивід, як розумна і самостійна, відповідальна за свої дії істота, від народження має невід'ємне право на свободу совісті, на здійснення економічної діяльності тощо. Держава зобов'язана видати закони, що звільнять громадян від віджилих феодального, церковного, цехового і станового пут і наділять усіх рівними правами.

Виконуючи одну з програмних вимог революції: створення уніфікованого цивільного права, Установчі збори виходили з необхідності розробки цивільних законів, уніфікованих для всього королівства (зауважимо тут цю вимогу як характерну взагалі для процесів інтеграції).

Оскільки перший проєкт Цивільного кодексу 1793 року виявився надто складним, було висунуто вимогу розробити «більш просту і більш філософську концепцію». Другий проєкт здався Національному конвенту надто стислим. У 1796 році «Раді п'ятисот» – законодавчому органу, створеному відповідно до конституції Директорії, був наданий третій проєкт, обговорення якого тривало, аж поки Наполеон, що прийшов до влади наприкінці 1799 року, не надав кодифікаційному процесу необхідної організованості. Згідно з конституцією Консульства керування країною і законодавчою ініціативою переходили в руки консульського тріумвірату. Першим консулом був Наполеон, два інших мали право дорадчого голосу. Проєкти законів, відредаговані за дорученням консулів Держрадою, мали бути передані потім консулами Трибуналу, що міг їх схвалити чи відхилити, але не змінювати. Затим проєкт передавався на розгляд Законодавчим зборам, які могли прийняти чи відкинути проєкт, але без якихось

дискусій (Зауважимо, що тут Наполеон запозичив законодавчу процедуру Риму доби Принципату).

Відтак для підготовки проєкту Цивільного кодексу 12 серпня 1800 року була створена комісія з чотирьох душ, до якої увійшли досвідчені практики (Тронше та Біго де Преаміне) і фахівці з писаного права (Порталіс і Мальвіль).

Держрада обговорювала проєкт редакційної комісії на 102 засіданнях. У 67 з них участь брав Наполеон, котрий активно обстоював ідеї римського права, засвоєні ним, як подейкують, при читанні Зібрання Юстиніана під час перебування ще молодим офіцером на гауптвахті [26, с. 202]. При цьому, як не юрист, він наполягав на тому, щоб закони були написані ясною і зрозумілою мовою.

Зокрема, він впроваджував ідею сильної патріархальної родини, водночас підтримуючи право на розлучення «за взаємною згодою» та усиновлення. Але не менш активно він приймав участь у обговоренні питань власності, повністю поділяючи точку зору Порталіса стосовно того, що «право власності є основним правом, на якому ґрунтуються всі громадські установлення, так само цінні для кожної людини, як її життя», і підкреслюючи необхідність «збільшити кількість власників, що є твердою опорою безпеки та спокою держав» [26, с. 203]. Така позиція була логічною: революція знехтувала права власності, конфіскуючи майно церкви, емігрантів тощо, тому після перерозподілу маєтностей і перемоги нових відносин власності виникла необхідність їх закріплення. Відтак Наполеон активно підтримував римську тезу про недоторканність власності і так само активно виступав проти обмеження права спадкування.

Держрада вирішила, що Кодекс варто приймати відповідно до процедури прийняття законів. Але Трибунат відкинув перші розділи Цивільного кодексу. Законодавчі збори наслідували приклад Трибунату.

Наполеон відкликав проєкт, а згодом реформував Трибунат. Після цього проєкт Кодексу був прийнятий по титулах з березня 1803 року по березень 1804 року. 21 березня 1804 року був виданий закон, що об'єднав усі ці частини в один «Цивільний кодекс французів». На знак визнання ролі Наполеона у створенні Code civil цей Кодекс іменують також «Кодекс Наполеона» [26, с. 204].

Найгоговнішими рисами Кодексу Наполеона є визначення у ньому правового статусу приватної особи, ретельне регулювання статичної та динаміки майнових відносин, висока законодавча техніка, досконале регулювання відносин приватної влас-

ності. До найважливіших засад приватного права, закріплених в Кодексі, належать: рівність громадян перед законом, необмежене право приватної власності та всебічний його захист, свобода договорів, дотримання вимог справедливості у юридичних стосунках.

Кодексу властива висока законодавча техніка: матеріал викладено послідовно та логічно; норми, зазвичай, невеликі за обсягом і містять ясне визначення правила; немає надлишку казуїстичних рішень. Code civil невеликий за обсягом як для актів такого масштабу та значення [27].

Відповідно до інституційної системи, властивій Римському приватному праву, Кодекс Наполеон поділяється на три книги. Першій книзі передують короткий вступний титул, що містить низку загальних положень. Книги відповідають інститутам римського права: I книга – «Про особи» визначає правове становище фізичних осіб (включно з сімейними відносинами); II книга – «Про майно та різноманітні зміни видів власності» містить положення про речеві права; III книга – «Про різноманітні засоби, якими набувається власність» присвячена зобов'язальному та спадковому праву, а також містить норми про строки набувальної та позовної давності.

Аналіз структури та положень головних інститутів Цивільного кодексу французів свідчить про вплив Римського права на структуру і зміст цього важливого законодавчого акту. Разом із тим, було використане національне звичаєве право. Це дає підстави для оцінки Кодексу Наполеона як інтеграції симбіозу національних та універсальних рис Західної традиції приватного права з переважанням «ідеології» останніх.

У Західній Європі було чимало випадків запозичення Кодексу Наполеона [26, с. 214–219], що свідчить про його потужний інтеграційний потенціал, зумовлений, як на нашу думку, послідовною рецепцією Римського приватного права з одночасним узгодженням та модернізацією норм місцевого права [28, с. 156].

До здобутків Європейського права у галузі кодифікацій під впливом Римського права, поза сумнівами, належить Австрійський цивільний кодекс 1811 року (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch – ABGB).

Концепція, покладена в його основу, просякнута ідеями природного права та ідеалами доби Просвіти, переконаністю у тому, що звичаєве право, багато в чому застаріле, роздроблене і незрозуміле, могло б бути замінено всеосяжним кодексом, освяченим авторитетом держав-

ної влади, логічним, продуманим і таким, що має просту структуру та зрозумілі і справедливі норми.

Робота над проєктом ABGB велася ще з середини 18 століття, коли імператриця Марія-Терезія почала корінну реформу врядування Австрії, з метою об'єднати усі спадкоємні володіння у державу сучасного типу. Значною перешкодою цим планам були несхожість і заплутаність права різних частин австрійської монархії [29, с. 203–212], що зумовлювало необхідність створення «інтегрованого права (Кодексу).

З огляду на це у 1753 році імператриця доручила розробку Цивільного кодексу спеціальній комісії, якій «...належало при створенні кодексу обмежитися лише приватним правом, не торкатися по можливості чинного права, а право провінцій, наскільки дозволяють умови, узгоджувати одне з одним і при цьому залучати звичаєве право та кращих тлумачів його, так само як і право інших держав, і при цьому постійно звертатися до загальних принципів права здорового глузду для внесення необхідних виправлень і доповнень». Джерелами Кодексу мало бути місцеве звичаєве право, Римське приватне право і «загальні принципи права здорового глузду» [30, с. 13].

У 1766 році комісія розробила проєкт, який було названо Кодексом Терезії (Codex Theresianus). Але Держрада Австрії піддала його критиці за те, що він був громіздким і схожим на підручник. Дорікали авторів проєкту й тим, що новий кодекс потребував ґрунтового знання Римського права, оскільки надмірно на нього спирається [26, с. 220].

Після доопрацювання розділу про особисті права його було скорочено з 1500 параграфів до 300, після чого у 1787 році він був введений у дію імператором Йосипом II під назвою «Кодекс Йосипа».

Доопрацювання інших частин Кодексу Терезії тривало вже за імператора Леопольда II. Для цього у 1790 році була створена нова комісія під головуванням Мартіні, який тоді був викладачем природного права у Віденському університеті і одночасно керівником імператорської юридичної служби. У 1796 році Мартіні подав новий проєкт ЦК, що значною мірою відходив від Кодексу Терезії, а натомість спирався на учення раціоналізму.

Через п'ять років проєкт Мартіні був переданий для остаточної доробки новій комісії, де провідну роль відігравав Франц фон Целлер. Целлер був прихильником природного права, але водночас, прагнув досягти розумного компромісу між ідеалами природного права і реальністю. Вірогідно,

що саме це допомогло йому вберегти закон від занадто теоретичних постулатів природно-правової доктрини. В результаті значення природного права полягало в тому, що воно послужило авторам кодексу дороговказом у хаосі застарілого звичаєвого права окремих провінцій; вплинуло на структуру і формулювання закону; додало багатьом положенням Кодексу типовий для природного права програмний характер. Разом із тим, проєкту не було властивим доктринерство. У ньому збереглося чимало інститутів звичаєвого і провінційного права, що відповідали духу часу і зберігали своє значення.

Структура Кодексу нагадує систему інституцій Гая: після короткого вступу слідують три частини, що регулюють правове становище особи, речеві права і положення, загальні для особистих прав і речевого права.

У 1808 році комісія подала остаточний варіант проєкту Цивільного кодексу імператору Францу I разом з обґрунтуванням, підготованим Целлером.

Як і Code civil, Австрійський Цивільний кодекс 1811 року вдало сполучав потреби своєї доби у поєднанні критичного раціоналізму з класичними цінностями Римського приватного права. Проте доля ABGB була більш складною, ніж Кодексу Наполеона.

Звісно, Цивільний кодекс, просякнутий ідеями доби Просвіти про рівність людей, про звільнення особистості від опіки держави, про економічну свободу, після набрання чинності вступив у суперечність із соціальною структурою австрійського суспільства того часу. Хоча §16 ABGB стверджував, що «кожна людина, будучи істотою, наділеною розумом, має права з моменту народження і тому їй треба розглядати як особистість», але більшість селян Австрійської імперії знаходилась фактично у становищі кріпаків. Попри те, що основною метою Кодексу було створення правового підґрунтя для розвитку буржуазних відносин, але у ньому не чіпалися численні феодальні і станові права та привілеї, які регулювалися «політичними розпорядженнями» щодо полювання, лісів, торгівлі, слуг або відносин між поміщиками та їхніми селянами.

І хоча § 7 ABGB надавав суддям право за певних умов заповнювати прогалини у законі, спираючись на природне право, але одночасно імперська адміністрація в перші десятиліття після набрання Кодексом чинності регулювала різні незначні питання самотужки, шляхом видання декретів, підміняючи таким чином нерідко і законодавчу, і судову владу.

Отож, за своїм духом ABGB значно випереджав настрої і правосвідомість правлячої верхівки та соціальні умови абсолютистської Австрії. Це був той випадок, коли прогресивність законодавчого акту, його невідповідність загальному рівню розвитку культури перешкоджали впровадженню його положень у життя.

Поворотним пунктом Кодексу став 1848 рік, коли внаслідок буржуазної революції було прийнято першу в історії країни конституцію. Хоча внаслідок поразки революції, правова система Австрії протягом кількох десятиліть ще зберігала феодальні риси, проте нові ідеї, пов'язані зі свободою слова, думки, економічною свободою, політичною участю буржуазії в керуванні державою відчутно вплинули і на правосвідомість населення, підвищуючи значення Цивільного кодексу і зумовлюючи подальше вдосконалення його змісту.

Разом із тим як поступово змінювалися аграрні відносини, підсилювалася індустріалізація, країна ставала усе більш відкритою для міжнародної торгівлі і нових форм капіталістичного господарювання, Австрійський цивільний кодекс завдяки закріпленню у ньому принципам свободи індивіда у 1870–1880 роках усе більше відповідав потребам реального соціального та економічного життя Австрії.

Аналогічним чином розвивалася австрійська юриспруденція. Приходить край пануванню школи буквального, схоластичного тлумачення права, представники якої не бачили сенсу у проведенні історико-правових і порівняльно-правових досліджень. Після 1848 року австрійські науковці встановлюють контакти з німецькою історичною школою права та пандектистикою, що зросла на цьому підмурку. Ініціатором розширення таких контактів був професор Віденського університету Джозеф Унгер, котрий виступив з різкою критикою «буквоїдства» та «логічної загостреності на дріб'язках» школи тлумачення і підкреслював, що тільки методи «історичної школи, у тім виді, як вона була заснована Савін'ї і Пухтою... можуть оздоровити австрійську правову науку».

Праці Унгера сприяли формуванню ідей порівняльної цивілістики в межах германської родини та оновленню австрійської доктрини цивільного права. Програмною у цьому сенсі була його книга «Система австрійського цивільного права» (1856), присвячена загальній частині цивільного права, яку автор досліджував дуже ретельно, слушно наголошуючи на тому, що без неї кожен юрист буде почувати себе в області права, «як лоцман без компаса». Ця книга справила потужний вплив на

австрійську правову науку. З тих пір усі австрійські підручники цивільного права мають детально розроблену загальну частину, у якій за традицією німецької пандектики дається загальне вчення про джерела, про осіб, речі, угоди тощо.

Разом із тим, Унгер мало уваги приділяв природно-правовим засадам, закріпленим у різних статтях ABGB, ігноруючи, а іноді, можливо, не розуміючи їх. Відчуваючи утруднення у побудовах за пандектною схемою на природно-правовому підмурку, Унгер часом вдавався до штучних конструкцій тощо. Так, у § 7, відповідно до якого суддя при тлумаченні має спиратися на принципи, він не вбачав нічого іншого, «крім бажання авторів задовольнити свою потребу в чистому теоретизуванні». А § 16 і 17, згідно яким людина розглядається як носій уроджених природних прав і тому споконвічно наділяється правосуб'єктністю, він знаходив «зовсім безглуздими і позбавленими практичного значення» [31, с. 37].

Творчість Унгера мала й практичні наслідки (як позитивні, так і негативні). У 1904 році за його пропозицією було створено комісію з перегляду Австрійського цивільного кодексу, робота якої завершилася в 1914–1916 роках виданням доповнень до Кодексу. Зміни відображали уподобання Унгера: відчувається дужий вплив ідей німецької юриспруденції і змісту BGB. Новели стосуються усіх інститутів цивільного права, але особливо – положень договірної права.

Після Унгера австрійська і німецька доктрини перебувають у постійній і тісній взаємодії, що не завжди позитивно впливало на зміст ABGB, але сприяло консолідації і розвитку германської родини приватного права [32, с. 225 та наст.].

Попри усі свої переваги, ABGB спочатку не мав значного впливу за межами Австрії. Але з часом його чинність поширилась на важливі ненімецькі території Австро-Угорщини: Хорватію, Словенію, Боснію, Герцеговину, а також частково на Сербію і Чорногорію. Навіть після розпаду Австро-Угорської імперії у 1918 році, ABGB аж до Другої Світової війни зберігав чинність на територіях, що раніше входили до складу імперії – у Польщі, Чехословаччині, північній Буковині, Західній Україні.

Це дозволяє зробити висновок, що інтеграційний потенціал ABGB був досить високим. На нашу думку, позитивну роль тут, крім іншого, відіграв своєрідний «пілотний проєкт»: створення Цивільного кодексу для Східної Галичини 1797 року з метою перевірки адаптаційних можливостей Кодексу. Як наголошує І.Й. Бойко, тут має йтися не про «Кодекс Галичини» [33], а саме про «Австрій-

ський цивільний кодекс» та його апробацію у Східній Галичині [34].

Погоджуючись на загал з цим твердженням (ця позиція була врахована у нових перекладах [35]), водночас зауважимо, що у кожному разі, важливим є доробок українських правознавців, котрі зробили багато для адаптації австрійської цивілістичної доктрини до українського праворозуміння. Зокрема, О.М. Огоновський був автором першого україномовного підручника з цивільного права у новітній українській юридичній науці [36, с. 107; 37]. І те, що це був підручник з Австрійського приватного права [38], не применшує його значення для формування з часом української цивілістичної доктрини, а відтак і правосвідомості. На матеріалах австрійського законодавства спочатку вибудовував свої наукові праці у галузі цивілістики й С.С. Дністрянський [39, 40, 41]. Потім, у 20-30-х роках 20 століття він вже досліджує проблеми безпосередньо «українського приватного права» [42, 43, 44].

Таким чином, визначальною на західних українських землях була австрійська традиція приватного права та проведені в Австрії кодифікації, які сприяли формуванню «інтегративної правосвідомості».

Європейські кодифікації: інтеграція права Німеччини та пандекти. У Німеччину, котра позиціонувалася як «Священна Римська імперія германської нації», Римське право прийшло порівняно пізно, вже за середину 15 століття. Разом із тим, тут його вплив був дужчим, ніж у більшості європейських країн. Це пояснюється, зокрема, особливостями політичного становища країни наприкінці правління династії Штауфенів, коли істотно слабне центральна імперська влада і одночасно посилюється влада феодалів і міст, що зумовило партикуляризм германського звичаєвого права і сприяло рецепції римського права, як категорії універсальної.

«Королівське» право Німеччини навіть саме по собі не було єдиним поняттям, а поділяючись на право імператорське та герцогське, ще до того ж у межах «герцогського» складалося з більш дрібних «клаптів права». Через це та через відсутність авторитетного загальноімперського суду і особливого освіченого прошарку професійних юристів, наприкінці Середньовіччя у Німеччині лише в деяких великих регіонах зуміли здійснити синтез римського і місцевого права (у Саксонії, на Остзейських землях, у Вюртемберзі).

На цьому тлі для Німеччини величезне значення мали нові інтелектуальні течії. Загально

філософські ідеї раціоналізму поступово трансформувалися в систему принципів приватного права, що були одночасно і повчальними, і потребували вивчення. Пуфендорф і Християн Вольф, великі систематики свого часу, використовуючи дедуктивний метод, сконструювали на основі найбільш загальних принципів раціоналізму механізм регулювання конкретних відносин, додавши тим самим національному праву упорядковану і зрозумілу структуру. В університетах усе більш торує собі дорогу метод абстрактно-раціоналістичного мислення, що оперує не стільки конкретними соціальними явищами, скільки науковими поняттями і метою якого є побудова внутрішньо несуперечливих, але далеких від життя систем. Нові ідеї справили велике враження на німецьких герцогів, вихованих в дусі освіченого абсолютизму, і стали рушійною силою реформаторства в німецьких державах 18 століття, спрямованого на гуманізацію права. Але, на відміну від Франції, ці реформи мали обмежений характер і повністю залежали від розсуду освіченої влади.

Натомість буржуазії 19 століття раціоналізм усе більше здавався інструментом авторитарної держави, що сприяє суцільній регламентації існування громадян. Тому з'явилися нові інтелектуальні течії, які відтіснили раціоналізм на другий план. Епоха романтизму відкрила природні та ірраціональні життєві сили людства. Разом із нею з'явилися такі поняття, як «народність», «розвиток», «душа», «почуття» і «відчуття».

У цей період духовних змін у Німеччині зародилася історична школа права, провідником якої був Фрідріх Карл фон Савін'ї [26, с. 222].

Якщо раціоналізму було властиве уявлення про правопорядок як про штучне породження розуму державного законодавця, то, на думку представників історичної школи права, право – це історично обумовлений елемент культури. Воно зароджується в глибинах народної душі, там дозріває і з'являється на світ як результат роботи «внутрішніх, незримих сил народного духу», котрим визначається і увесь хід історії. Носієм права є народ, а представники народу – юристи.

Оскільки для Савін'ї право є річчю, історично обумовленою і такою, що змінюється у часі, він розглядав право у його історичному розвитку, з огляду при цьому на велику роль німецьких правових джерел. Він і його учні зосередилися на вивченні римського права, причому не у його середньовічних переробках, а виключно на римському праві часів античності у викладі джерел, систематизованих у добу Юстиніана I.

Пріоритети визначалися тим, що Савін'ї бачив гуманістичний правовий ідеал свого часу у етичних та естетичних уявленнях класичних старожитностей. Античність служила йому вищим мірилом цінності справжнього наукового знання. Надмірна ідеалізація римського права призвела до того, що у Савін'ї та його послідовників сформувалися уявлення про інститути римського права як про вищі, чисто теоретичні і абстрактні поняття, що діють поза часом і простором. Систематизація Юстиніана розглядалася як скарбниця нетлінних правових цінностей, котрі після належної обробки, можна застосовувати безпосередньо як чинне право. Вирішенню цієї задачі – упорядкуванню, обробці й удосконалюванню абстрактних понять – присвячували усі свої зусилля Савін'ї та його послідовники – від Пухти до Віндшайда.

На такому підґрунті з історичної школи права розвилася пандектистика – наука про пандекти, що займалася винятково систематизацією і догматичною обробкою нормативного матеріалу Римського права.

Відтак правопорядок тлумачиться як замкнена система інститутів, понять і доктринальних поглядів, що мають основою римське право. Адепти цієї течії, використовуючи такий підхід для логічних і наукових операцій, сподівалися на вирішення будь-яких правових проблем.

Це призводить до того, що застосування права розглядається як найпростіша технічна процедура, елементарна функція, що обслуговує «інтелектуальні потреби» абстрактних понять. При цьому ігноруються соціальні, етичні, релігійні, політико-правові та економічні чинники правотворчості та застосування права. Це дуже нагадує сподівання, що наразі покладаються на штучний інтелект.

Проте пандектистиці в умовах збереження політичного та правового партикуляризму вдалося досягти уніфікації права, принаймні на теоретичному рівні, завдяки розробленому загальнонімецькому методу правової догматики.

Водночас, хоча пандектистика створила механізм точних понять, придатних для створення системи, відстороненість догми права та її принципів від життєвих реалій і практики, у кінцевому підсумку перетворили її на схоластичну гру розуму [26, с. 229–230].

Раціональну позицію займав фундатор реалістичної (прагматичної) школи права Р. фон Єринг, котрий, керуючись розумінням права як безпосереднього продукту життя, вважав, що всі великі зміни в суспільному житті тягнуть за собою зміни

і у сфері права. На його думку, мають значення не тільки національні сили та потенціал кожного народу, але також його зіткнення з іншими, запозичення. Народ, що прагне національної замкнутості, прирікає себе на застій. Завдання сучасного правознавця полягає не тільки у створенні, але й у руйнуванні, тобто, відкиданні непотрібного та застарілого [45]. Відтак було визначено загальний дискурс методології правотворчості: *Durch das Römische Recht über aber das Römische Recht hinaus*.

Згадані концепції стали підмурком дискусій при кодифікації німецького цивільного права, і на такому інтелектуальному та методологічному тлі почалася кодифікація цивільного права у Німеччині. Додамо, що деякий час на сусідніх територіях діяли нові кодекси, які сусідили з прямим застосуванням положень Римського права.

У середині 19 століття нарешті почалася уніфікація німецького права у сфері приватних відносин. Спочатку було впорядковане вексельне і торгове право (1848 і 1861 роках). У 1865 році був підготовлений, так званий, «Дрезденський проєкт», котрий спирався на пандекти і мав бути взірцем для розділу про зобов'язальне право у майбутньому Цивільному кодексі.

Після об'єднання Бісмарком Німеччини у 1871 році компетенція імперського законодавця у галузі приватного права спочатку обмежувалася зобов'язальним, торговим і вексельним правом. Але у 1873 році імперська компетенція поширилася на всі сфери приватного права. З цього моменту, власне, й почалася кодифікація німецького цивільного законодавства.

У 1874 році була створена перша комісія з розробки проєкту, яку очолили відомі пандектисти Готліб Планк і Бернхард Віндшейд. Через 13 років комісія підготувала проєкт Кодексу, котрий, однак, зазнав жорсткої критики. Зауваження стосувалися і окремих положень проєкту, і самої його концепції (звинувачення у доктринерстві, базуванні системи виключно на абстрактних поняттях пандектистики). До того ж, автори проєкту, прагнучи максимальної точності змісту норм, настільки «юридизовали» його мову, що текст обернувся на суцільні правові визначення та абстракції.

«Германісти» дорікали розробників проєкту Цивільного кодексу у недостатньому врахуванні власних правових традицій і надмірному схиланні перед Римським правом. На думку Отто фон Гірке, проєкт ігнорував національні правові традиції, які ще були живі у німецького народу, і поривав тим самим з освяченими звичаями соціальними,

сімейними та етичними нормами взаємних зобов'язань і відносин довіри. Замість цього пропонувався вкрай бездушний індивідуалізм [15].

Втім, те, що результат роботи комісії різко критикували, не є чимось надто дивним чи навіть несподіваним. Адже праця над законопроєктом у тодішній Німеччині ускладнювалися не лише теоретичними суперечками, але й практичними обставинами. З одного боку, утворення та розвиток значного, після об'єднання німецьких держав, внутрішнього ринку потребували регулювання, адекватного капіталістичному товарному виробництву. Але з іншого, – німецька держава ще залишалася напівфеодальною, юнкерською.

Отож у проєкті Кодексу були відображені реальні суспільні відносини держави, де тон тоді задавала ліберально налаштована велика буржуазія, що знайшла загальну мову з консервативними силами прусської авторитарної держави у рамках Німецької імперії. Це був період розквіту економічного лібералізму і переконаності у тому, що загальний добробут буде зростати сам по собі, якщо тільки розвитку вільного підприємництва не буде перешкоджати державне втручання. При цьому розробники проєкту Кодексу орієнтувалися не на дрібного ремісника чи фабричного робітника, а на заможного підприємця, сільського хазяїна чи на чиновника, що відображає, на нашу думку, елементи «публічно-правового» мислення [26, с. 232].

У змаганні згаданих підходів, а також «романістично-пандектного і «германсько-національного» теоретичних напрямків і формувався Цивільний кодекс. Тому потрібен був компроміс. Для його досягнення комісією, доповнили новими членами, котрі представляли «германістську» течію.

Після пом'якшення «романістичних» засад проєкт у 1896 році був прийнятий Союзною радою та затверджений імператором, хоча компроміс не влаштував повністю жодну зі сторін законодавчого процесу.

BGB побудований за пандектною системою, розробленою середньовічними німецькими глосаторами римського права [26, с. 232] і удосконаленою пандектистами [26, 232]. Відповідно до неї 5 книг, на які поділено Кодекс, містять: загальну частину, зобов'язальне право, речеве право, сімейне право, спадкове право.

Перевагою такої структури є наявність ґрунтовної загальної частини, що містить не тільки вступні положення, але й норми, які визначають коло суб'єктів, об'єктів цивільного права, підстави виникнення прав та обов'язків, порядок здійс-

нення прав тощо. Це дозволяє уникнути повторень при регулюванні окремих видів зобов'язань, тих або інших конкретних відносин.

Водночас, слабким місцем пандектної системи є недооцінка значення приватної особи, як центральної постаті приватних відносин.

BGB став результатом інтегрування римського та німецького права з переважанням останнього, підсиленого публічно-правовими рішеннями. Він складається з 2385 параграфів, що об'єднані у п'ять книг. Книги поділяються на розділи, деякі розділи – на глави, глави – на параграфи. Заголовки складають частину норми і при тлумаченні мають враховуватися.

Перша та друга книги відображають вплив Римського права. Третя, четверта та п'ята – відображають вплив Германського права. Це стало результатом згадуваної полеміки між представниками романістичної, історичної та соціологічної шкіл права.

Кодекс містить багато норм абстрактного характеру. З одного боку, це його перевага, бо дозволяє застосовувати норми до відносин, що виникли пізніше, але були невідомі на момент підготовки проєкту. Але, з іншої – абстрактність норм та складність формулювань робить BGB важким для сприйняття неюристами, через що його часом називають «кодексом вчених».

У юридичних колах BGB здобув значну популярність, що пояснювалося не тільки його перевагами, як законодавчого акту, як авторитетом німецької класичної філософії, ґрунтовності німецьких правових шкіл, а також репутацією німецьких «докторів права». Завдяки цьому BGB справив помітний вплив на законодавство низки країн, поміж яких врешті, як на нашу думку, знаходиться також Україна [26].

Цікавим у контексті проблематики нашого дослідження є алгоритм кодифікації та її результат у Швейцарії. Однак, оскільки ця країна не є членом ЄС, її «інтеграційний досвід» доцільно вивчати під іншим кутом зору і окремо.

Висновки. Процес євроінтеграції зумовлює доцільність врахування значення таких категорій, як «інтеграційне право» – сукупність засад, норм та правил, що опосередковують інтеграційні процеси; «інтегративне право», яким є право ЄС, як

результат процесу європейської інтеграції; «інтегроване право» – національне право, яке зазнало дії інтегрування у процесі акультурації, правової адаптації, рецепції права, правових трансплантацій; «інтегрувальне право» – норми законодавства, котрі відповідно до засад інтеграційного права, забезпечують вирішення завдань, що постають у процесі інтеграції.

Під таким кутом зору аналіз Великих кодифікацій цивільного права 19 століття дає важливий матеріал для оцінки їхнього значення у сучасних інтеграційних процесах та встановлення необхідності врахування можливостей рецепції Римського приватного права і його впливу на формування інтеграційного, інтегративного, інтегрованого, інтегрувального права.

При цьому, на нашу думку, перевага має надаватися більш людиноцентристським зразкам, що ґрунтуються на засадах інституційної системи цивільного права, властивій Римському приватному праву, а не пандектній схемі побудови Кодексів – досконалій з формального погляду, але такої, що «губить» приватну особу – людину поміж загальних положень цивільного законодавства. Прикладом вдалих рішень тут слугує Кодекс Наполеона та ABGB, що вдало реципували та інтерпретували вищі досягнення Римського приватного права, яке фактично є прототипом сучасного концепту приватного права Європи.

Їх успіх підтверджує думку, що провідна роль у сучасному творенні цивільного права належить «пасіонарним» кодексам, тобто таким результатом кодифікації, коли має місце не тільки, і навіть, не стільки узагальнення, систематизація та узгодження вже накопиченого законодавчого матеріалу зі змінами і доповненнями до нього тощо, скільки створення кодифікованого акту на принципово новій або значно оновленій порівняно з тією, що існувала раніше у цій державі, у цьому суспільстві, концепції права. Такі кодекси вносять істотні зміни у рівень регулювання суспільних відносин, переводять його у нову якість, внаслідок чого впливають на суспільні відносин, які регулюють. Вони можуть бути взірцем для правотворчості в інших державах, надихаючи розробників на нові рішення, а іноді на прямі запозичення [46].

ΛΙΤΕΡΑΤΥΡΑ:

1. Koschaker P. Europa und das römische Recht. *Paul Koschaker*. 3. München, Berlin, Beck, 1958. 378 c.
2. Paul Koschaker Die Krise des römischen Rechts und die romanistische Rechtswissenschaft Beck, 1938 86 s.
3. Watson A. Legal Transplants: An Approach to Comparative Law. Edinburgh: Scottish Academic Press, 1974. 106 p.
4. Watson A. Evolution of Western Private Law (Expanded Edition). Baltimore, London : Johns Hopkins University Press, 2000.

44. Коваль А. Засадничі погляди Станіслава Дністрянського на основи права та держави. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юридична*. 2012. Вип. 55. С. 74–78.
45. Андріюк В.В. Розвиток концептуальних основ співвідношення публічного та приватного права в класичній німецькій юриспруденції. № 61 (2023): Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/issue/view/315>
46. Харитонов Є.О. Цивільні кодекси «пасіонарного» типу: європейські прототипи. Актуальні проблеми держави і права : збірник наукових праць. Вип. 66. Одеса: Юрид. літ., 2012. С. 7–16.

Харитонов Євген Олегович, Харитонova Олена Іванівна

Рецепція римського права у контексті пошуку парадигми уніфікації цивільно-правових систем європейських країн

У статті розглядаються проблеми формування європейського інтеграційного права. Зокрема, досліджується процес уніфікації цивільно-правових систем європейських країн у 18-19 століттях, який був попередником наступної їх гармонізації на сучасному етапі європейської інтеграції. Звертається увагу на те, що важливу роль в уніфікації цивільного законодавства під час Великих кодифікацій відіграла рецепція Римського приватного права, котре, у свою чергу, відображало результати інтеграційних процесів доби Октавіана Августа, якого називають «хрещеним батьком Європи».

На підставі дослідження результатів уніфікації цивільного законодавства стверджується, що наразі гармонізація цивільно-правових систем країн-членів ЄС може проводитися на тих самих методологічних засадах, що й рецепція Римського приватного права під час згаданих Великих кодифікацій у країнах Європи 19 століття. Аналіз досвіду країн, які більшою мірою реципували Римське приватне право, свідчить, що їм легше адаптуватися до європейського концепту приватного права та вирішувати завдання гармонізації національних систем цивільного права країн-учасниць.

Наголошується, що для українських правознавців актуальність дослідження відповідної проблематики додатково зумовлюється тим, що рецепція римського права у цивільному праві України була обмеженою впровадженням деяких засад Римського приватного права та запозиченням з нього низки правових інститутів та рішень. Внаслідок цього важливим є пошук шляхів активізації засвоєння концепту права ЄС у процесі оновлення цивільного законодавства, який відбувається у складних умовах євроінтеграції України на тлі російсько-української гібридної війни.

На підставі аналізу Великих кодифікацій 19 століття також обґрунтовується висновок, що при створенні і оновленні цивільних кодексів перевага має надаватися людиноцентристському підходу, відображеному в інституційній системі, властивій Римському приватному праву. Як приклади вдалих рішень розглядаються Кодекс Наполеона та ABGB, що вдало реципували та інтерпретували ідеї Римського приватного права при створенні інтеграційного законодавства, і зазначається, що Україні доцільно враховувати цей досвід під час оновлення цивільного законодавства на шляху до ЄС.

Ключові слова: цивільне право, римське право, традиція приватного права, рецепція римського права, порівняльна цивілістика, Євроінтеграція, інтеграційне право, право ЄС, Україна, уніфікація права, кодифікація законодавства, Цивільний кодекс.

Kharitonov Yevhen, Kharitonova Olena

Reception of Roman law in the context of the search for a paradigm of unification of civil law systems of European countries

The article considers the problems of formation of European integration law. In particular, the process of unification of civil law systems of European countries in the 18-19 centuries, which was the forerunner of their subsequent harmonization at the present stage of European integration, is studied. Attention is drawn to the fact that an important role in the unification of civil legislation during the Great Codifications was played by the reception of Roman private law, which, in turn, reflected the results of the integration processes of the era of Octavian Augustus, who is called the “godfather of Europe”.

Based on the study of the results of the unification of civil law, it is argued that currently the harmonization of civil law systems of the EU member states can be carried out on the same methodological principles as the reception of Roman private law during the above-mentioned Great Codifications in the European countries of the 19th century. The analysis of the experience of countries that have adopted Roman private law to a greater extent shows that it is easier for them to adapt to the European concept of private law and solve the problem of harmonization of national civil law systems of the participating countries.

It is emphasized that for Ukrainian legal scholars, the relevance of the study of the relevant issues is additionally determined by the fact that the reception of Roman law in the civil law of Ukraine was limited by the introduction of some principles of Roman private law and borrowing from it a number of legal institutions and decisions. As a result,

it is important to find ways to intensify the assimilation of the concept of EU law in the process of updating civil legislation, which takes place in the difficult conditions of Ukraine's European integration against the background of the Russian-Ukrainian hybrid war.

Based on the analysis of the Great Codifications of the 19th century, the conclusion is also substantiated that in the creation and updating of civil codes, preference should be given to the human-centered approach, reflected in the institutional system inherent in Roman private law. As examples of successful solutions, the Napoleonic Code and the ABGB, which successfully replicated and interpreted the ideas of Roman private law in the creation of integration legislation, are considered, and it is noted that it is advisable for Ukraine take this experience into account when updating civil legislation on the way to the EU.

Key words: civil law, Roman law, tradition of private law, reception of Roman law, comparative civilistics, European integration, integration law, EU law, Ukraine, unification of law, codification of legislation, Civil Code.

Дата надходження статті: 10.10.2025

Дата прийняття статті: 23.10.2025

Опубліковано: 22.12.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

УДК 347.1:351.86

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v058.2025.2>

Давидова Ірина Віталівна.

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0001-5622-671X

Зубар Володимир Михайлович.

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0003-4349-068X

ДОБРОСОВІСНІСТЬ ТА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОГО ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Постановка проблеми. Реалії збройної агресії проти України зумовили необхідність розбудови ефективної моделі взаємодії між військовими формуваннями та цивільними структурами. Цивільно-військове співробітництво (CIMIC) стало невід'ємною складовою функціонування Збройних Сил України в умовах повномасштабної війни, забезпечуючи координацію дій між армією, органами місцевого самоврядування, волонтерами та населенням. У зв'язку з цим зростає актуальність вивчення правових засад CIMIC як інструменту зміцнення національної безпеки та стійкості суспільства.

Не менш важливим в даному випадку є дотримання певного балансу приватного і публічного. В межах приватно-правового аспекту окремої уваги заслуговують дотримання принципу добросовісності та справедливості при цивільно-військовому співробітництві. Принципи добросовісності та справедливості традиційно розглядаються у цивільному праві як фундаментальні засади, що забезпечують баланс інтересів сторін у правовідносинах, сприяють запобіганню зловживанням правом та формують передумови для довіри між суб'єктами. Водночас в умовах воєнного стану та гібридних загроз особливого значення набуває їхнє застосування у сфері цивільно-військового співробітництва, яке виступає важливим інструментом підтримання правопорядку, соціальної стабільності та забезпечення прав і свобод цивільного населення.

Дослідження принципів добросовісності та справедливості у контексті цивільно-військо-

вого співробітництва має подвійне значення. По-перше, вони дозволяють створити належні правові механізми регулювання відносин між військовими формуваннями та цивільними інституціями, що знижує ризик конфліктів і забезпечує ефективну комунікацію. По-друге, їх імплементація сприяє зміцненню довіри суспільства до інститутів державної влади й Збройних Сил України, що є критично важливим у період збройної агресії та післявоєнного відновлення.

Необхідність дослідження обумовлюється також тим, що в національному законодавстві принципи добросовісності та справедливості переважно розглядаються в межах приватноправових відносин, тоді як їхнє значення у специфічних сферах, зокрема у цивільно-військовому співробітництві, ще недостатньо висвітлено. Таким чином, дослідження принципів добросовісності та справедливості як основи ефективного цивільно-військового співробітництва є актуальним і необхідним як для розвитку правової науки, так і для формування практичних підходів до забезпечення національної безпеки, соціальної справедливості та верховенства права в умовах сучасних викликів.

Стан дослідження теми. Дослідженню застосування принципів доброчесності та справедливості в цивільних правовідносинах, їх особливостей, визначенню відповідальності сторін тощо приділялася увага вітчизняними науковцями. Зокрема, можна виділити дослідження таких науковців, як: І. Бабич [1], С. Бурлаков [2], К. Валігура [3], С. Іщенко та М. Чалий [4], К. Кузьменко [5], Н. Сакара [6], О. Сурженко [7] та ін. Дослідженню

питань цивільно-військового співробітництва та його історичній та практичній ролі у взаємодії з громадянським суспільством приділяється увага такими науковцями, як: О. Бериславська [9], В. Бондар [10], І. Коропатник [11], Л. Кравченко [12], Ю. Кривенко [13], О. Кутков [14], О. Ноздрачов [15], Я. Ободяньський [16-17], О. Сальнікова [18], Д. Хомяков [19], В. Яков'юк [20] та ін. Разом з тим, дослідженню ролі принципів добросовісності та справедливості в розумінні їх як основи ефективного цивільно-військового співробітництва, не приділялася значна увага. Хоч варто зазначити, що деякі питання в даному напрямку дослідження є предметом дискусій на наукових конференціях (наприклад [22; 23]).

Мета статті полягає в аналізі принципів добросовісності та справедливості як основи ефективного цивільно-військового співробітництва.

Виклад основного матеріалу. Добросовісність і справедливість належать до базових засад цивільного права, що визначають зміст та спрямованість регулювання відносин. У Цивільному кодексі України вони відображені як фундаментальні категорії, спрямовані на запобігання зловживанню правом та забезпечення рівності сторін у цивільному обороті. Добросовісність передбачає сумлінне здійснення прав і виконання обов'язків, недопущення поведінки, яка може завдати шкоди іншій стороні. Справедливість, у свою чергу, втілює баланс інтересів, пропорційність, рівність і повагу до прав кожного суб'єкта правовідносин.

Під цивільно-військовим співробітництвом розуміють форму взаємодії між військовими та цивільними суб'єктами, що має на меті забезпечення підтримки військових операцій, гуманітарної допомоги та відновлення життєдіяльності в зонах бойових дій. За концепцією НАТО, CIMIC виконує три ключові функції: підтримка командування у відносинах із цивільним середовищем, сприяння цивільним суб'єктам у виконанні гуманітарних завдань і координація спільних дій.

Мета цивільно-військового співробітництва полягає у забезпеченні прав і безпеки цивільних, підтриманні громадського порядку та створенні умов для ефективної діяльності військових структур. Правова природа цивільно-військового співробітництва є комплексною, адже воно охоплює як адміністративні та військові, так і цивільні відносини, зокрема договори з постачальниками, угоди з благодійними організаціями, врегулювання майнових питань. Саме тому застосування цивільно-правових принципів добросовісності

та справедливості стає необхідною умовою його ефективності.

Правове регулювання цивільно-військового співробітництва в Україні здійснюється: Конституцією України [24], яка гарантує права і свободи громадян, у тому числі в умовах воєнного стану; Законом України «Про оборону України» [25], де закріплено загальні принципи оборонної політики; Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [26], що визначає повноваження військових адміністрацій; Наказами Міністерства оборони України, зокрема Наказом № 340 від 18.09.2020 року [27], а також міжнародно-правовими актами, такими як Доктрина CIMIC НАТО.

Щодо функціональних аспектів цивільно-військового співробітництва, то у структурі ЗСУ створено відповідні підрозділи CIMIC, які займаються:

- інформаційним забезпеченням та налагодженням контактів з місцевим населенням, це, зокрема: пояснення цілей, форм і меж діяльності військових у зоні операцій; попередження поширення дезінформації та паніки; встановлення довіри між армією і громадянами;
- медичним і соціальним забезпеченням населення, а саме: надання медичної допомоги цивільним у зонах бойових дій; участь військових медиків у спільних місіях із волонтерами та міжнародними організаціями;
- оцінкою гуманітарної ситуації та потреб цивільного середовища, участю у відновленні інфраструктури, в тому числі: проведення опитувань, моніторинг соціального стану в районах операцій; формування відповідних рекомендацій командуванню;
- координацією гуманітарної допомоги, зокрема, участь у розподілі гуманітарної допомоги; забезпечення евакуації та розселення внутрішньо переміщених осіб; координація з місцевими адміністраціями щодо відновлення критичної інфраструктури;
- медіацією між військовими і цивільною адміністрацією;
- протидією дезінформації у місцях дислокації військ.

Після 24 лютого 2022 року CIMIC стало критично важливим для забезпечення: організованого вивезення населення з зон активних бойових дій; роботи військових адміністрацій; підтримки критичної інфраструктури (електро-, газо- та водопостачання); реалізації програм міжнародної гуманітарної допомоги; налагодження співпраці з ООН, Червоним Хрестом, EUAM тощо.

У період війни 2022–2025 рр. особливо важливою стала роль CIMIC у евакуації цивільного населення, організації допомоги внутрішньо-переміщеним особам, боротьбі з панікою та недовірою до влади. Не менш важливими є їх функції в на етапі відновлення територій після деокупації.

Отже, функціональні аспекти цивільно-військового співробітництва ЗСУ становлять один із найважливіших компонентів забезпечення обороноздатності та стабільності держави в умовах війни. CIMIC не лише підтримує ефективність військових операцій, але й зміцнює моральну стійкість цивільного населення. Системна підтримка та правове забезпечення цієї діяльності є запорукою національної єдності та стійкості українського суспільства перед викликами сучасної війни.

Добросовісність у сфері цивільно-військового співробітництва проявляється у готовності сторін сумлінно виконувати взяті на себе зобов'язання, уникати дій, що можуть порушити права цивільного населення або підірвати довіру до військових структур. Це передбачає, зокрема:

- прозорість у відносинах із громадськістю;
- відповідальне використання ресурсів, наданих цивільними чи міжнародними організаціями;
- дотримання обіцянок та взятих зобов'язань перед цивільними партнерами.

Недобросовісна поведінка в умовах війни може мати критичні наслідки – від втрати довіри до підриву правопорядку та виникнення соціальних конфліктів.

Принцип справедливості визначає межі правомірності дій військових і цивільних суб'єктів у взаємодії. Його реалізація у сфері цивільно-військового співробітництва виявляється у:

- рівному ставленні до всіх категорій цивільного населення;
- забезпеченні гуманітарної допомоги відповідно до потреб, а не привілеїв;
- захисті найбільш вразливих верств населення;
- дотриманні балансу між воєнною необхідністю та правами цивільних.

Справедливість у цьому контексті виступає не лише юридичною, а й моральною категорією, що підвищує довіру суспільства до держави та Збройних Сил України.

У комплексі добросовісність і справедливість формують єдиний регуляторний механізм. Добросовісність забезпечує передбачуваність і надійність поведінки суб'єктів, тоді як справедливість визначає зміст такої поведінки та її відповідність морально-правовим критеріям.

У результаті їх поєднання створюється простір для ефективного діалогу між військовими та цивільними, мінімізуються конфлікти та зловживання, забезпечується баланс інтересів держави і суспільства.

Як і в будь-якій іншій сфері, на практиці цивільно-військове співробітництво має певні проблеми функціонування, серед яких, зокрема:

- обмежені ресурси для реалізації завдань CIMIC;
- відсутність єдиного законодавчого акта, що визначає статус та повноваження підрозділів CIMIC;
- брак підготовлених фахівців із навичками комунікації, кризового менеджменту та гуманітарного права;
- складність координації з цивільними структурами через правову неврегульованість;
- недостатня адаптація міжнародних стандартів до українських умов.

Попри очевидну значущість зазначених принципів, їхня роль у сфері цивільно-військового співробітництва ще недостатньо врегульована на законодавчому рівні. Зокрема, відсутнє комплексне законодавче закріплення цивільно-військового співробітництва у системі цивільного права; бракує чіткого механізму реалізації принципів добросовісності та справедливості в умовах воєнного стану; існують проблеми гармонізації цивільного та військового законодавства. Подальший розвиток у цій сфері має полягати у вдосконаленні нормативно-правової бази, розробці спеціальних стандартів поведінки у відносинах між військовими та цивільними суб'єктами, а також в імплементації міжнародного досвіду.

В межах вдосконалення функціонування цивільно-військового співробітництва перспективними є наступні напрямки:

- створення єдиної законодавчої бази CIMIC, зокрема, прийняття Закону України «Про цивільно-військове співробітництво», який унормував би засади, статуси, повноваження та гарантії; включення норми про CIMIC до Законів України «Про Збройні Сили України», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про основи національного спротиву»;
- введення спеціалізованої підготовки для офіцерів цивільно-військового співробітництва;
- передбачення бюджетного фінансування CIMIC як окремої діяльності в межах оборонного бюджету;
- розвиток цифрових інструментів моніторингу гуманітарної ситуації.

Висновки. У сучасних умовах збройної агресії проти України та тривалої війни особливого значення набуває питання ефективної взаємодії між військовими формуваннями та цивільним населенням. Цивільно-військове співробітництво постає важливим інструментом досягнення безпеки, стабільності й довіри у суспільстві. Разом із тим воно є складною системою правовідносин, у яких стикаються публічно-правові та приватноправові інтереси. У таких умовах принципи добросовісності та справедливості, закріплені у цивільному праві, набувають визначального значення, адже саме вони забезпечують баланс між сторонами, формують належний стандарт поведінки та підвищують рівень легітимності взаємодії.

Принципи добросовісності та справедливості становлять мають бути фундаментом ефективного цивільно-військового співробітництва. Вони забезпечують не лише юридичний баланс між сторонами, а й формують морально-ціннісні орієнтири взаємодії. Їхнє впровадження у правове

регулювання цивільно-військового співробітництва сприяє посиленню правової визначеності, зміцненню довіри до державних і військових інституцій, захисту прав цивільного населення та підвищенню легітимності діяльності Збройних Сил України. Наукове осмислення зазначеної проблематики є необхідною умовою для формування цілісної концепції цивільно-військового співробітництва в Україні та розробки практичних механізмів його правового забезпечення.

Цивільно-військове співробітництво є критично важливою ланкою в структурі безпеки України, особливо в умовах воєнного стану. Його ефективність значною мірою залежить від належного правового регулювання, чіткої координації та адекватного ресурсного забезпечення. Національне законодавство потребує системної модернізації з урахуванням сучасних безпекових викликів та стандартів НАТО. Розробка комплексного правового механізму CIMIC дозволить підвищити стійкість українського суспільства та забезпечити ефективну взаємодію армії з суспільством.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабич І.Г. Принцип справедливості в римському праві і у сучасному зобов'язальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2006. 22 с.
2. Бурлаков С. Застосування принципу добросовісності при вирішенні цивільних спорів. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpgcclefimdmkaj/https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_zastos_prun_dobroso.pdf
3. Валігура К. Принцип добросовісності як категорія цивільного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 11–16.
4. Іващенко С.М., Чалий М.Г. Значення принципу добросовісності при здійсненні та захисті суб'єктивних цивільних прав службовців/службовців. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 76–79.
5. Кузьменко К. Добросовісність як концептуальна основа правомірної реалізації цивільних процесуальних прав і обов'язків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Том 1. С. 187–192.
6. Сакара Н.Ю. Принцип добросовісності та зловживання процесуальними правами. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpgcclefimdmkaj/https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Prezent_Princ_dobroso.pdf
7. Сурженко О.А. Значення принципу добросовісності при здійсненні та захисті суб'єктивних цивільних прав. *Цивільне право: проблеми теорії та правозастосування : матеріали XXI наук.-практ. конф., присвяч. 101-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харків. юрид. ін-ту (1962-1987 рр.) В. П. Маслова (Харків, 17 лют. 2023 р.)*. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2023. С. 228–231.
8. Принцип добросовісності і його застосування при вирішенні спорів. URL: <http://yurradnik.com.ua/news/printsip-dobrosovisnosti-i-yogo-zastosuvannya-pri-virishenni-sporiv/>
9. Бериславська О.М. Концептуальні підходи до формування системи управління підготовкою фахівців цивільно-військового співробітництва. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35). Том 1. С. 37–43.
10. Бондар В.П. Правові засоби цивільно-військової взаємодії між Збройними Силами України та волонтерськими організаціями. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. № 86. Ч. 3. С. 252–256.
11. Коропатнік І.М. Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України: автореф. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2016. 40 с.
12. Взаємодія Збройних сил України з громадянським суспільством: довідник. За заг. ред. Л.О. Кравченко. К., 2021. 48 с.
13. Кривенко Ю.В. Щодо необхідності правового регулювання цивільно-військового співробітництва Збройних Сил України (CIVIL-MILITARY CO-OPERATION – CIMIC). *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 23. С. 35–39.
14. Кутков О.О. Нормативно-правове забезпечення діяльності цивільно-військового співробітництва в сучасних умовах воєнно-політичної обстановки: публічно управлінський аспект. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2024. № 6. С. 82–86.
15. Ноздрачов О.О. Правові засади цивільно-військового співробітництва в сфері підготовки до військової служби. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 272–274.

16. Ободянський Я. Громадянське суспільство в системі демократичного цивільного контролю над збройними силами України. Вісник Прикарпатського університету. 2024. Вип. 17. С. 171–177.
17. Ободянський Я. Роль цивільно-військового співробітництва у взаємодії громадянського суспільства із сектором безпеки і оборони. *Актуальні питання забезпечення службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони: матеріали матеріали III Всеукраїнської конференції*, м.Харків, 25 квітня 2024 року. Харків : ФОП Бровін О.В., 2024. 368 с.
18. Сальнікова О.Ф., Кушнір В.О., Прошин І.В. Цивільно-військове співробітництво як елемент системи стратегічних комунікацій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. URL: chrome-extension://efaidnbmnmnibpcajpcglclefindmkaj/http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/7_2019/3.pdf
19. Хомяков Д.О. Історико-правові аспекти цивільно-військового співробітництва. *Взаємодія громадянського суспільства з сектором безпеки і оборони: сучасні виклики*. Харків, 2021. С. 98–99.
20. Яков'юк В.А. Особливості цивільно-військового співробітництва в сучасних умовах. *Національні інтереси України*. 2025. № 2. С. 538–548.
21. Роль цивільно-військового співробітництва у захисті цивільного населення: досвід України. 2023. URL: chrome-extension://efaidnbmnmnibpcajpcglclefindmkaj/https://civiliansinconflict.org/wp-content/uploads/2023/10/The-Role-of-CIMIC-in-POC_UKR_Final.pdf
22. Актуальні питання роботи з персоналом у складових сектору безпеки та оборони: Збірник тез щорічної науково-практичної конференції (Україна, м. Харків, 26 лютого 2025 року), Х.: Національна академія Національної гвардії України, 2025. 192 с.
23. Найєм М. Справедливість для військовослужбовця. URL: <https://zbruc.eu/node/117203>
24. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
25. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
26. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
27. Порядок виплати винагороди військовослужбовцям Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту за безпосередню участь у воєнних конфліктах, в заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації чи в антитерористичній операції, інших заходах в умовах особливого періоду: затверджено Наказом Міністерства оборони України від 18.09.2020 № 340. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0923-20#n9>

Давидова Ірина Віталівна, Зубар Володимир Михайлович

Добросовісність та справедливість як основа ефективного цивільно-військового співробітництва

Стаття присвячена аналізу принципів добросовісності та справедливості як основи ефективного цивільно-військового співробітництва.

У статті досліджується правова природа, функції та основні напрями взаємодії військових формувань із цивільним населенням і органами влади, а також нормативно-правове забезпечення у системі національної безпеки України і роль принципів добросовісності та справедливості в ефективності такого цивільно-військового співробітництва. Акцентовано увагу на викликах воєнного часу, а також запропоновано напрями вдосконалення правового регулювання відповідно до сучасних умов гібридної війни.

Зазначено, що в сучасних умовах збройної агресії проти України та тривалої війни особливого значення набуває питання ефективної взаємодії між військовими формуваннями та цивільним населенням. Цивільно-військове співробітництво постає важливим інструментом досягнення безпеки, стабільності й довіри у суспільстві. Разом із тим воно є складною системою правовідносин, у яких стикаються публічно-правові та приватноправові інтереси. У таких умовах принципи добросовісності та справедливості, закріплені у цивільному праві, набувають визначального значення, адже саме вони забезпечують баланс між сторонами, формують належний стандарт поведінки та підвищують рівень легітимності взаємодії.

Зроблено висновок про те, що цивільно-військове співробітництво є критично важливою ланкою в структурі безпеки України, особливо в умовах воєнного стану. Його ефективність значною мірою залежить від належного правового регулювання, чіткої координації та адекватного ресурсного забезпечення. Національне законодавство потребує системної модернізації з урахуванням сучасних безпекових викликів та стандартів НАТО. Розробка комплексного правового механізму CIMIC дозволить підвищити стійкість українського суспільства та забезпечити ефективну взаємодію армії з суспільством.

Ключові слова: цивільні правовідносини, принцип добросовісності, принцип справедливості, цивільно-військове співробітництво, Збройні Сили України, договір, рівність сторін договору, громадянське суспільство, правовий режим військового стану, безпека, цивільно-військова взаємодія, відшкодування шкоди, цивільно-правова відповідальність.

Davydova Iryna, Zubar Volodymyr

Good faith and justice as the basis of effective civil-military cooperation

The article is devoted to the analysis of the principles of good faith and justice as the basis of effective civil-military cooperation.

The article examines the legal nature, functions and main directions of interaction of military formations with the civilian population and authorities, as well as the regulatory and legal support in the national security system of Ukraine and the principles of good faith and justice in the effectiveness of civil-military cooperation. The focus is on the challenges of wartime, and we also offer directions for improving legal regulation in accordance with the modern conditions of hybrid warfare.

It is noted that in the modern conditions of armed aggression against Ukraine and the past war, the issue of effective interaction between military formations and the civilian population is of particular importance. Civil-military cooperation is becoming a tool for achieving security, stability and trust in society. At the same time, it is a complex system of legal relations in which public and private interests are achieved. In such conditions, the principles of good faith and justice, enshrined in civil law, determine the decisive importance, since it is they who ensure the balance between the parties, form the appropriate standard of behavior and increase the level of legitimacy of interaction.

It is concluded that civil-military cooperation is a critically important link in the security structure of Ukraine, especially in conditions of martial law. Its effectiveness largely depends on proper legal regulation, clear coordination and adequate resource provision. National legislation requires systemic modernization taking into account modern security challenges and NATO standards. The development of a comprehensive CIMIC legal mechanism will increase the resilience of Ukrainian society and ensure effective interaction of the army with society.

Key words: civil legal relations, principle of good faith, principle of justice, civil-military cooperation, Armed Forces of Ukraine, contract, equality of parties to the contract, civil society, legal regime of martial law, security, civil-military interaction, compensation for damage, civil liability.

Дата надходження статті: 06.10.2025

Дата прийняття статті: 19.10.2025

Опубліковано: 22.12.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v058.2025.3>

ORCID ID: 0000-0003-4588-2636

Формування цілей статті. Метою цієї статті є дослідження окремих аспектів функціонування цивільного права, міжнародного приватного

права та римського приватного права шляхом з'ясування сутності та природи функціонування цивільного права, міжнародного приватного права та римського приватного права. Тенденції персоналізації, глобалізації, інформатизації та фрагментації суспільного життя підвищують прояв окремих функцій науки цивільного права та міжнародного приватного права. При цьому на певних історичних проміжках часу роль окремих напрямків впливу науки цивільного права та міжнародного приватного права може змінюватися. Соціальне призначення науки цивільного права та міжнародного приватного права може визначатися потребами суспільного розвитку. Загальні тенденції суспільного життя можуть впливати на функціонування науки цивільного права та міжнародного приватного права. Зазначене значним чином актуалізує дане дослідження.

Виклад основного матеріалу. Під наукою розуміється «одна з форм суспільної свідомості, що дає об'єктивне відображення світу; система знань про закономірності розвитку природи і суспільства та способи впливу на оточуючий світ», «окрема галузь цих знань» [8, с. 653].

Значення науки в суспільному житті обумовлюють її особливий статус в сучасній культурі і нові риси її взаємодії з суспільною свідомістю. У цьому аспекті гостро відчувається проблема особливостей наукового пізнання і його співвідношення з іншими формами пізнавальної діяльності. Серед іншого в літературі виділяються «пізнавальна функція науки – це вияв найбільш суттєвих знань про закони розвитку природи, суспільства і мислення та їх взаємозв'язок», «критична функція науки», яка «полягає в оцінці виявлених закономірностей, властивостей, тенденцій з метою підсилення позитивних сторін явищ, процесів і усунення негативних. З цими функціями пов'язана і практична, яка полягає у вдосконаленні оточуючого світу, особливо системи матеріального виробництва і суспільних відносин» [9, с. 5].

Юридична наука також виконує низку функцій, серед яких в юридичній літературі виділяються «пізнавальна (гносеологічна), евристична, прогностична (функція наукового передбачення), практична (прикладна або функція допомоги практиці) та ідеологічно-виховна» [10, с. 9]. При цьому «окремі юридичні науки можуть виконувати також специфічні функції» [10, с. 9].

Наука цивільного права як соціальний інститут повинна виконувати корисні для суспільства функції. Функції науки цивільного можуть бути виявлені не лише шляхом аналізу суб'єктивного

задуму дослідника, але і шляхом оцінки об'єктивної спрямованості наукових результатів. Оскільки дослідницька діяльність доволі часто ведеться суб'єктами, які можуть достатньо довільно ставити мету досліджень, то може поставати питання співвідношення зазначеного та виконання функцій цивілістики як її впливу на суспільство в певному напрямку. Виконання цивілістичною наукою функцій, актуальних для конкретного періоду, забезпечується через інституційну структуру науки серед іншого за рахунок підтримки певних досліджень та їх результатів.

Функції цивілістичної науки в якійсь частині йдуть за функціями юридичної науки взагалі, при цьому цивілістична наука в силу специфіки її предмета має власну динаміку і впливає на навколишню дійсність (суспільство і право). Це пов'язано з тим, що цивілістика має враховувати велике розповсюдження цивільно-правового регулювання, отже, розробляти власну систему прийомів дослідження специфічної частини предметної реальності – приватних відносин.

Також і юридичній літературі висловлювалася думка, «що до вивчення функцій науки цивільного права, як і до інших правових наук, слід підходити комплексно, системно, враховуючи різноманітні фактори й умови їх реального здійснення. Це особливо важливо з огляду на те, що юридична доктрина взагалі та галузеві правові науки є духовною структурою, ідеальною функціональною системою, інтегральною категорією духовно-ціннісного освоєння правового буття» [11, с. 147]. При цьому функцію науки цивільного права можна визначити як вплив науки цивільного права в певному напрямку та соціальне призначення науки цивільного права.

В юридичній літературі виділяють пояснювальну, створюючу, прогностичну, ідеологічну, описову, символічну, регулятивну, критичну, виховну функції цивілістики.

Результат цивілістичних досліджень може ставати формальним джерелом цивільного права. Регулятивна функція цивілістики полягає в тому, що наукові результати можуть ставати безпосереднім регулятором діяльності суб'єктів.

При цьому «як слідує зі змісту глави 1 ЦК України, цивільне законодавство України може існувати в таких формах: 1) акти цивільного законодавства України; 2) договори суб'єктів цивільного права; 3) звичаї; 4) міжнародні договори; 5) інші акти цивільного законодавства (правова доктрина, прецеденти, корпоративні норми і т. ін.)» [3, с. 56].

В юридичній літературі юридична доктрина визначається як «науково оформлена концептуальна ідея, спрямована на удосконалення правового регулювання й визнана державою або іншим публічно-владним суб'єктом як джерело правотворчості та правозастосування» [12, с. 338], «напрацювання відомих учених-правників, які можуть бути використані для вирішення юридичних справ. Надання юридичної сили саме цим положенням зумовлено, по-перше, тим фактом, що в них відображається правова дійсність, уявлення про право, зміст права, який є виразником певних соціальних реалій та інтересів, а по-друге, повагою і довірою до вчених-правників у суспільстві, зокрема, з боку практикуючих юристів» [13, с. 165].

В юридичній літературі також висловлювалася думка згідно якої «деякі країни до джерел міжнародного приватного права «Відносять доктрину» [14, с. 10] міжнародного приватного права. При цьому також існує точка зору, що «обґрунтованою вважається практика, яка існує в правових системах країн загального права, де в суді можна посилається не тільки на норми закону, а й на праці відомих учених-правників. Останні розглядаються як визнані джерела права, якщо на них зроблено посилання у декількох судових рішеннях. Частіше за все це приватні кодифікації прецедентного права» [4, с. 36]. Разом з цим також висловлювалася точка зору, згідно якої як джерело міжнародного приватного права «доктрина відома в історичному минулому, але в наш час вже втратила якість самостійного джерела права» [15, с. 30].

Регулятивна функція цивілістики знайшла втілення в римському приватному праві. Консультації юристів значним чином вплинули на розвиток римського приватного права. При цьому «філософія римського приватного права набувала практичного значення зусиллями римської юриспруденції (особливо у класичний період). Значення римської юриспруденції для формування приватного права у Стародавньому Римі може бути оцінене з двох позицій. По-перше, з погляду оцінки участі правників (знавців права) у формуванні розуміння права, його ідей та засад. По-друге, з урахуванням їх участі безпосередньо у правотворенні, зокрема, через такі форми останнього, як едикти магістратів та офіційні консультації» [16, с. 23].

В юридичній літературі звертається увага на те, що своїми тлумаченнями юристи в Стародавньому Римі «надавали окремим нормам потріб-

ного змісту, необхідного напрямку і цим фактично створювали нові норми. В силу авторитету юристів та їхніх консультацій такі тлумачення набули загальнообов'язкового характеру і в республіканський період стали окремою формою права. Проте найвищого розквіту римська юриспруденція досягла за часів принципату, коли центр правотворчої діяльності переноситься від преторів до правознавців. Претори як демократичний інститут республіканського Риму не вписувалися в межі принципату, вони поступово втрачали авторитет, нормотворчу активність» [16, с. 16].

Юридичний матеріал, який накопичився за роки роз'яснень законів та консультацій з різних правових казусів, став предметом наукових досліджень, вивчався та узагальнювався. Результатом діяльності юристів були узагальнення юридичної практики, а також коментарі до різних законів. Правознавство із консультаційної, практичної сфери поступово перетворюється на науку – цивілістику. Далі систематичне дослідження цивільного і преторського права почало знаходити своє втілення у більш детальних і глибоких працях.

Також «оскільки юристи користувалися великою повагою, Август вирішив залучити їх на свій бік» [16, с. 16]. Самим видатним юристам було надано *jus publici respondendi* (право офіційних консультацій). Таким чином такі консультації надавалися нібито від імені принцепса, спираючись на його авторитет, що надавало їм офіційного характеру. При цьому рішення суддями обґрунтовувалися при прийнятті ними таких консультацій як обов'язкових. Сформульовані та аргументовані респонси (*responsa prudenti*) були обов'язковими для судді, тобто розглядалися як одне з джерел римського права. Якщо єдиного погляду з певного питання вироблено не було, суддя на власний розсуд застосовував думку найбільш авторитетного для нього юриста.

Юристи, які викладали римське право у юридичних школах Стародавнього Риму, називалися професорами (*juris Professors*), а їхні учні – студентами (*studiosi*). Юридична освіта при цьому користувалася великою повагою.

В період домінуючої імператорської влади стала абсолютною, а воля імператорів почала визнаватися єдиним джерелом права. Найбільш відомі юристи здебільшого почали присвячувати себе викладанню та науці (цивільистиці) та перестали займатися практичною діяльністю. Посилання на їхні думки і судження зберігали своє значення, але в юридичній літературі звертається увага на більшу складність їх застосування при вирішенні

спорів через різноманітність, а часом і протилежність концепцій давніх і класичних юристів.

Практика надання права офіційного тлумачення законів окремим видатним юристам зберігалася до V століття («у 426 р. був прийнятий закон «Про цитування юристів», згідно з яким в основу судового рішення можна було покласти твори Папініана, Павла, Ульпіана, Гая, Модестіна і тих юристів, на кого вони посилались» [16, с. 17]).

Висновки. В сучасній юридичній практиці для пошуку аргументації та вироблення рішення правозастосовці нерідко звертаються до доктринальних положень, систематизованих в науково-практичних коментарях. При цьому певними ризиками застосування правової доктрини можуть бути абстрактність і узагальненість її мови, вплив на неї певних соціальних груп.

В Стародавньому Римі усвідомлювали необхідність постійного вдосконалення та розвитку цивільного права. Таке вдосконалення серед іншого забезпечувалося професійною діяльністю цивілістів того часу. Важливою особливістю римської юриспруденції в цьому аспекті було забезпечення завдяки неї внутрішньої цілісності правової системи, наповнення формальних норм конкретним змістом.

Сучасна правова «доктрина бере свій початок у минулому, прямо регламентує право сучасності, визначає право майбутнього та постійно функціонує як динамічна категорія, що забезпечує подальший розвиток та вдосконалення права» [17, с. 311].

Серед функцій цивілістики важливе місце посідає регулятивна функція. Регулятивна функція цивілістики може бути визначена як вплив науки цивільного права в регулятивному напрямку та

регулятивне соціальне призначення науки цивільного права.

Змістом регулятивної функції науки цивільного права є спосіб впливу, що полягає у регулюванні суспільних відносин. На думку Є.О. Харитонова «оскільки метою правового регулювання є впорядкування суспільних відносин, то йдеться про «соціальне регулювання» або ж «соціальне управління», котре може бути визначене як вплив на суспільство і окремі його ланки (членів суспільства) з метою впорядкування суспільних відносин, збереження якісної специфіки, вдосконалення та розвитку» при тому, що «упорядкування існування суспільства – це об'єктивна його потреба, але досягається ця мета за допомогою і в результаті взаємодії різноманітних об'єктивних та суб'єктивних чинників, впливу елементів системи один на одного. Внаслідок такого впливу і взаємодії вся система в цілому і кожен її елемент зокрема в певних умовах часу і простору існують найбільш оптимальним чином, що дозволяє говорити про певне саморегулювання суспільства або, у кожному разі, про існування такої тенденції» [18, с. 164].

Призначення науки цивільного права регулювати суспільні відносини може втілюватися у наданні одного з варіантів правового оформлення (визнання) певним відносинам. Регулятивна функція цивілістики може проявляти себе у встановленні правового статусу суб'єктів відносин, закріпленні положень щодо здійснення суб'єктивних прав, визначенні (передбаченні) підстав набуття суб'єктивних прав, визначенні (передбаченні) підстав припинення суб'єктивних прав, визначенні оптимального типу правового регулювання стосовно конкретних суспільних відносин та ін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Матійко М.В. Поняття та структура регулятивної функції права власності. *Юридичний вісник*. 2023. № 3, С. 72–79.
2. Матійко М.В. Окремі функціональні аспекти інституту самочинного будівництва в цивільному праві. *Часопис цивілістики*. 2024. № 54. С. 23–30.
3. Цивільне право України: Підручник: у 3 кн. Кн. 1 / За ред. Є.О. Харитонова, А.І. Дришлюка. Одеса : Юридична література, 2005. 528 с.
4. Міжнародне приватне право : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. за ред. проф. В. П. Жушмана та доц. І. А. Шуміло. Х. : Право, 2011. 320 с.
5. Харитонов Є.О. До визначення поняття та системи цивілістики (науки цивільного права). *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 51. С. 7–13.
6. Митрофанов І., Уманська А. Функції юридичної науки. *Публічне право*. № 3 (47). 2022. С. 80–87.
7. Троцька А. І. Відображення ідей римського права у вітчизняній філософсько-правовій думці: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Троцька Алла Іванівна ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 18 с.
8. Словник української мови: в 11 томах – Том 5, 1979.
9. Марцин В.С., Міценко Н.Г., Даниленко О.А. та ін. Основи наукових досліджень Навчальний посібник. Л.: Ромус-Поліграф, 2002. 128 с.
10. Петришин О. В. Юридична деонтологія : посіб. для підгот. до заліків та іспитів / О. В. Петришин, О. В. Зінченко. Харків : Право, 2018. 84 с.
11. Павлюк Н.М Функції науки цивільного права України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10. 2021. С. 145–148.

12. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести: підручник / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва. К. Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
13. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваїте, 2016. 392 с.
14. Килимник І. І. Міжнародне приватне право : навч. посібник / І. І. Килимник, А. М. Бровдій ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова; Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 111 с.
15. Міжнародне приватне право. навч. посіб. / За ред. С. Г. Кузьменка. К.: Центр учбової літератури, 2010. 316 с.
16. Харитонов Є.О. Основи римського приватного права: посіб. для аудиторного і самостійного вивчення курсу. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2016. 396 с.
17. Полянський Є. Ю. Правова доктрина як базисна концепція права: природа, структура, значення. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 17. С. 297–313.
18. Харитонов Є.О. Цивільні правовідносини: моногр. / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova. 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса : Фенікс, 2011. 456 с.

Матійко Микола Володимирович

Окремі аспекти регулятивної функції науки цивільного права та римського права

Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів регулятивної функції науки цивільного права та римського права.

Шляхом аналізу практики буття науки цивільного права та римського права досліджено вплив науки цивільного права та римського права у регулятивному напрямку на суспільні відносини та регулятивне соціальне призначення науки цивільного права та римського права. Розглянуті погляди вчених щодо впливу науки цивільного права та римського права у регулятивному напрямку на суспільні відносини та регулятивне соціальне призначення науки цивільного права та римського права.

Надано визначення регулятивної функції науки цивільного права як впливу науки цивільного права в регулятивному напрямку та регулятивного соціального призначення науки цивільного права.

Визначено, що змістом регулятивної функції науки цивільного права є спосіб впливу, що полягає у регулюванні суспільних відносин.

Констатовано, що регулятивна функція цивілістики знаходила втілення в римському праві.

Визначено, що призначення науки цивільного права регулювати суспільні відносини може втілюватися у наданні одного з варіантів правового оформлення (визнання) певним відносинам.

Констатовано, що регулятивна функція науки цивільного права серед іншого може проявляти себе у встановленні правового статусу суб'єктів відносин, закріпленні положень щодо здійснення суб'єктивних прав, визначенні (передбаченні) підстав набуття суб'єктивних прав, визначенні (передбаченні) підстав припинення суб'єктивних прав, визначенні оптимального типу правового регулювання стосовно конкретних суспільних відносин та ін.

Ключові слова: цивільне право, римське право, римське приватне право, міжнародне приватне право, функції цивільного права, цивільно-правове регулювання, цивільні правовідносини, приватне право, правова доктрина, здійснення цивільних прав.

Matiiko Mykola

Certain aspects of the regulatory function of the science of civil law and Roman law

The article is devoted to the study of certain aspects of the regulatory function of the science of civil law and Roman law. By analyzing the practice of the existence of the science of civil law and Roman law, the influence of the science of civil law and Roman law in the regulatory direction on social relations and the regulatory social purpose of the science of civil law and Roman law is investigated. The views of scientists on the influence of the science of civil law and Roman law in the regulatory direction on social relations and the regulatory social purpose of the science of civil law and Roman law are considered.

The definition of the regulatory function of the science of civil law is given as the influence of the science of civil law in the regulatory direction and the regulatory social purpose of the science of civil law.

It is determined that the content of the regulatory function of the science of civil law is a method of influence consisting in regulating social relations.

It is stated that the regulatory function of civil law was embodied in Roman law.

It is determined that the purpose of the science of civil law to regulate social relations can be embodied in providing one of the options for legal registration (recognition) of certain relations.

It is stated that the regulatory function of the science of civil law, among other things, can manifest itself in establishing the legal status of subjects of relations, enshrining provisions on the exercise of subjective rights, determining

(predicting) the grounds for acquiring subjective rights, determining (predicting) the grounds for terminating subjective rights, determining the optimal type of legal regulation in relation to specific social relations, etc.

Key words: civil law, Roman law, roman private law, private international law, functions of civil law, civil law regulation, civil legal relations, private law, legal doctrine, exercise of civil rights.

Дата надходження статті: 15.10.2025

Дата прийняття статті: 29.10.2025

Опубліковано: 22.12.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.4(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v058.2025.4>

Гнатюк Дмитро Володимирович,

аспірант кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0009-0000-6333-5850

СТОРОНИ ТА ЗМІСТ ДОГОВОРУ ДАРУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄНОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Сучасні трансформації українського суспільства та правової системи зумовлюють необхідність глибокого наукового осмислення інститутів цивільного права, які мають важливе практичне значення для забезпечення стабільності майнових відносин. Одним із таких інститутів є договір дарування, який здавна використовується як форма безоплатного відчуження майна та вираження волі дарувальника щодо передачі належних йому матеріальних благ іншій особі. З огляду на його сутність, дарування відіграє вагомий роль у регулюванні особистих і майнових відносин, слугує засобом задоволення потреб членів сім'ї, підтримки близьких осіб, а також реалізації філантропічних намірів громадян та юридичних осіб.

У контексті чинного Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) інститут дарування отримав ґрунтовне законодавче врегулювання, зокрема у книзі п'ятій «Зобов'язальне право», розділі 55, який містить статті 717-730 [1]. Вони визначають правову природу договору дарування, його істотні умови, порядок укладення та виконання, особливості прав та обов'язків сторін, а також підстави припинення такого договору. Водночас сучасний розвиток правової системи демонструє, що лише законодавчого врегулювання недостатньо для розв'язання всіх практичних проблем, пов'язаних із застосуванням норм про дарування. Це зумовлює необхідність доктринального аналізу та вироблення узагальнених наукових підходів до розуміння сутності, змісту та правових наслідків договору дарування.

Особливого значення ця проблематика набуває в умовах правового режиму воєнного стану, запровадженого в Україні у зв'язку зі збройною

агресією російської федерації. Військові дії призвели до масштабного переміщення населення, втрати значної кількості об'єктів нерухомого та рухомого майна, виникнення нових ризиків у сфері цивільного обороту. В умовах воєнного стану держава обмежує деякі права громадян задля забезпечення національної безпеки та оборони країни, що безпосередньо впливає на цивільно-правові відносини, зокрема і на право-відносини, які виникають у зв'язку з даруванням.

Так, певні обмеження у сфері цивільного обороту передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану», а також низкою підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють порядок укладення угод з відчуження майна у період воєнного стану. Наприклад, в окремих випадках ускладнюється державна реєстрація прав на нерухоме майно, що є необхідною умовою для набуття права власності обдаровуваним, особливо у випадках дарування нерухомості. Крім того, встановлюються обмеження щодо укладення правочинів за участю осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях чи в зонах активних бойових дій. Це викликає низку проблем як практичного, так і теоретичного характеру.

Стан дослідження. У науковій літературі приділяється значна увага загальним питанням цивільно-правового регулювання договору дарування. Зокрема, правову природу та зміст цього договору досліджували такі вчені, як О.В. Дзера, В.В. Луць, О.С. Яроцький, І.В. Спасибо-Фатєєва, С.Я. Фурса, Є.О. Харитонов та інші. Їхні праці становлять вагомий теоретичний фундамент, проте більшість досліджень були проведені до введення воєнного стану в Україні, а тому не враховують сучасних викликів та практичних аспектів укладення та виконання

договору дарування в умовах обмеженого правового режиму. Це створює науково-практичну прогалину, яка потребує глибокого аналізу та вироблення відповідних рекомендацій.

Важливим питанням залишається визначення сторін договору дарування. Згідно зі статтею 717 ЦК України, сторонами є дарувальник та обдарований [1]. Проте в умовах воєнного стану особливого значення набуває перевірка правосуб'єктності сторін, їх місця проживання, дієздатності та правового статусу. Наприклад, постає питання можливості укладення договору дарування особами, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, а також правомірності участі представників у таких угодах за довіреністю. Виникає й проблема ідентифікації сторін в умовах, коли доступ до державних реєстрів може бути обмеженим або відсутнім.

Ще одним ключовим аспектом є зміст договору дарування, який охоплює істотні та факультативні умови договору, права та обов'язки сторін, порядок передачі майна та наслідки його прийняття. Відповідно до статті 719 ЦК України, договір дарування нерухомого майна підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації [1], що ускладнюється в умовах воєнного стану. Це ставить перед науковцями та практиками завдання пошуку ефективних механізмів реалізації прав та обов'язків сторін договору, зокрема за допомогою цифрових сервісів та дистанційних процедур.

Таким чином, **актуальність дослідження** зумовлюється: 1) соціально-правовими викликами, пов'язаними з повномасштабною війною, масовим переміщенням населення та втратою майна; 2) необхідністю вдосконалення законодавства, яке регулює укладення та виконання договорів дарування в умовах воєнного стану; 3) практичною потребою у виробленні правових рекомендацій для нотаріусів, юристів та громадян щодо реалізації прав у сфері дарування; 4) теоретичною прогалиною у сучасній науці цивільного права щодо комплексного дослідження змісту та особливостей договору дарування в особливих правових режимах.

Метою цієї статті є проведення всебічного аналізу правового регулювання договору дарування в Україні з урахуванням дії воєнного стану, визначення особливостей правового статусу сторін, розкриття змісту договору та виявлення проблемних питань його застосування у сучасних умовах. Для досягнення зазначеної мети ставляться такі завдання: дослідити правову природу та сутність договору дарування в контексті чинного зако-

нодавства України; проаналізувати особливості правового статусу сторін договору дарування в умовах воєнного стану; визначити склад та зміст істотних умов договору дарування та проблеми їх реалізації на практиці; дослідити нормативно-правові акти, що регулюють укладення та виконання договорів дарування під час дії особливого правового режиму; розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Отже, дослідження сторін та змісту договору дарування в сучасному правовому полі українського законодавства та умовах воєнного стану має не лише науково-теоретичне, а й практичне значення. Результати аналізу можуть бути використані для удосконалення законодавства, оптимізації нотаріальної та судової практики, а також забезпечення захисту прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб у період дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Інститут дарування має глибоке історичне коріння, оскільки він виник ще в період становлення приватноправових відносин та формування інституту власності. Дарування традиційно розглядається як правочин, що здійснюється з метою безоплатного надання майна чи майнових благ однією особою іншій. Його соціально-правове значення полягає в забезпеченні стабільності майнового обігу, сприянні розвитку особистих немайнових відносин та філантропічної діяльності.

Відповідно до статті 717 ЦК України, за договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому іншій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність [1]. Таким чином, законодавець визначає ключові ознаки цього правочину: безоплатність – дарувальник не отримує зустрічного задоволення або вигоди від обдаровуваного; волевиявлення сторін – договір ґрунтується на взаємній згоді, що відображає принцип свободи договору, закріплений у ст. 6 ЦК України; передача права власності – обдаровуваний набуває права власності на предмет дарування, що підтверджує речово-правовий характер угоди; майновий характер – предметом договору є матеріальні цінності чи майнові права, що мають економічну цінність.

Дарування за своєю правовою природою є реальним, одностороннім та безоплатним правочинном. Його реальність означає, що договір вважається укладеним з моменту фактичної передачі дарунка, за винятком випадків, коли дарувальник

зобов'язується передати майно в майбутньому (тоді договір може мати консенсуальний характер). Односторонність виражається в тому, що обов'язки виникають лише у дарувальника, тоді як обдаровуваний не набуває жодних обов'язків, окрім прийняття дарунка.

У науковій літературі існують різні підходи до визначення сутності договору дарування. Наприклад, О.В. Дзера зазначає, що дарування – це не лише правочин з передання майна, а й особливий вид соціально-правового зв'язку, що відображає моральні та етичні засади взаємодії між учасниками цивільного обороту [2, с. 421]. В.В. Луць підкреслює, що основою дарування є вільне волевиявлення та альтруїстичні мотиви дарувальника, що відрізняє його від інших способів відчуження майна, таких як купівля-продаж чи міна [3, с. 318].

З правової точки зору договір дарування належить до зобов'язально-речових договорів, оскільки в результаті його виконання відбувається перехід права власності від дарувальника до обдаровуваного. При цьому, на відміну від договорів, що передбачають зустрічне виконання (наприклад, купівля-продаж), у даруванні не виникає еквівалентності майнових інтересів сторін. Це створює певні ризики, зокрема пов'язані з можливим зловживанням правами або оспорюванням договору з підстав його удаваності чи фіктивності (ст. 234-235 ЦК України).

Важливим елементом правової природи дарування є цільовий аспект. Договір може укладатися як з метою задоволення особистих потреб обдаровуваного (наприклад, передача майна членам сім'ї), так і з метою здійснення благодійної чи спонсорської діяльності. Законодавство передбачає певні обмеження щодо предмета дарування, зокрема стаття 722 ЦК України встановлює заборону на дарування у відносинах між суб'єктами господарювання, якщо це суперечить закону або має ознаки комерційного підкупу.

З огляду на це, дарування виконує такі ключові функції у цивільному праві: майново-перерозподільча – забезпечує добровільне переміщення майна у межах цивільного обороту; соціальна – сприяє підтримці соціально вразливих осіб, розвитку сімейних і суспільних зв'язків; етична – закріплює моральні цінності, пов'язані з безкорисливою допомогою; правозахисна – забезпечує юридичне закріплення переходу майна, унеможливаючи його оспорювання у майбутньому за відсутності порушень закону.

Таким чином, правова природа договору дарування полягає у поєднанні економічних,

соціальних та етичних засад з чітким юридичним регулюванням, що дозволяє забезпечити баланс інтересів дарувальника та обдаровуваного. У сучасних умовах, особливо під час дії воєнного стану, важливим завданням стає дослідження того, як особливий правовий режим впливає на реалізацію безоплатних угод з відчуження майна та які ризики виникають у зв'язку з цим.

Договір дарування є двостороннім правочинном, сторонами якого виступають дарувальник та обдаровуваний (ст. 717 ЦК України). Від їхнього правового статусу, цивільної дієздатності та правосуб'єктності залежить не лише чинність договору, але й можливість його належного виконання та подальшої державної реєстрації у випадках, коли цього вимагає закон.

ЦК України визначає, що суб'єктами цивільних правовідносин можуть бути фізичні та юридичні особи, держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади (ст. 2 ЦК України). Проте у відносинах дарування практично найчастіше беруть участь саме фізичні та юридичні особи.

Науковці зазначають, що коло учасників договору дарування характеризується специфікою мотивів та цілей дарування. Так, І.В. Спасибо-Фатєєва наголошує, що безоплатність угоди надає особливого значення перевірці правосуб'єктності сторін, оскільки дарування нерідко здійснюється у сімейних та особистих немайнових відносинах, де високий рівень довіри може створювати ризики зловживань [4, с. 356].

Дарувальник – це особа, яка передає або зобов'язується передати майно у власність іншій стороні безоплатно. Основною ознакою його правового статусу є наявність у нього права власності на предмет дарування. Згідно зі ст. 319 ЦК України, власник має право вільно розпоряджатися своїм майном, у тому числі передавати його безоплатно у власність іншій особі [1].

Отже, вимоги до дарувальника висуваються наступні. По-перше, цивільна дієздатність. Дарувальник повинен бути повністю дієздатним. Неповнолітні у віці від 14 до 18 років можуть дарувати майно лише за згодою батьків або піклувальників (ст. 32, 34 ЦК України). Малолітні (до 14 років) не можуть виступати дарувальниками, за винятком передачі дрібних побутових речей, що не потребують нотаріального посвідчення.

По-друге, відповідно до ст. 717 ЦК України, дарувальник має право передати лише те майно, яке йому належить на праві власності або іншому речовому праві, що передбачає можливість відчуження.

По-третє, відсутність обмежень щодо розпорядження. Передача майна за договором дарування не допускається, якщо на майно накладено арешт, воно є предметом судового спору або застави, чи існують інші обмеження, встановлені законом (ст. 578, 586 ЦК України).

По-четверте, існують моральні та правові обмеження. Закон забороняє дарування у певних випадках. Так, згідно зі ст. 722 ЦК України, не допускається дарування: від імені малолітніх, неповнолітніх чи недієздатних осіб їхніми законними представниками; працівникам державних органів або органів місцевого самоврядування у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків; між суб'єктами господарювання, якщо це суперечить антикорупційному законодавству чи має ознаки комерційного підкупу [1].

Щодо обов'язків дарувальника, то він повинен: передати предмет дарування у належному стані та у спосіб, визначений договором (ст. 720 ЦК України); попередити обдаровуваного про особливі властивості чи недоліки дарунка, які можуть завдати шкоди (ст. 721 ЦК України); у випадку обіцянки дарування в майбутньому – виконати свої зобов'язання у узгоджений строк.

Особливу увагу слід звернути на питання відповідальності дарувальника. Вона настає у разі, якщо дарувальник умисно не повідомив обдаровуваного про недоліки предмета дарування, які призвели до шкоди здоров'ю або майну обдаровуваного (ст. 721 ЦК України).

Обдаровуваний – це сторона, яка набуває майно у власність безоплатно. Його правосуб'єктність залежить від можливості набувати майнові права та виконувати певні юридичні дії.

Обдаровуваним може бути: фізична особа, яка має цивільну правоздатність (ст. 25 ЦК України); юридична особа, яка діє в межах цивільної правосуб'єктності, визначеної її установчими документами та законом (ст. 91 ЦК України); держава, територіальна громада або інші публічно-правові утворення, якщо дарунок передається у публічну власність.

До прав обдаровуваного слід віднести, що він може: прийняти дарунок у спосіб, визначений договором; відмовитися від прийняття дарунка до моменту його фактичного отримання (ст. 724 ЦК України); вимагати від дарувальника відшкодування шкоди, завданої у зв'язку з прихованими недоліками предмета дарування.

До обов'язків обдаровуваного відносимо те, що він має: прийняти дарунок (якщо не заявив про відмову від нього); дотримуватися умов, вста-

новлених у договорі, якщо дарувальник поставив певні вимоги, наприклад щодо збереження культурної або історичної цінності предмета дарування (ст. 724 ЦК України).

Важливою є можливість розірвання договору дарування з ініціативи дарувальника у випадку, якщо обдаровуваний поводить з дарунком таким чином, що створює загрозу його знищення чи істотного пошкодження, або якщо він вчиняє щодо дарувальника тяжкі правопорушення (ст. 727 ЦК України).

Тепер до питання про особливості правового статусу сторін в умовах воєнного стану. Введення воєнного стану в Україні створило низку специфічних правових та практичних проблем у сфері укладення договорів дарування. Основні з них стосуються перевірки правосуб'єктності сторін, доступу до державних реєстрів та обмежень щодо розпорядження майном.

Обмеження нотаріальної діяльності. Відповідно до наказів Міністерства юстиції України у період воєнного стану робота нотаріусів може бути тимчасово призупинена у зонах активних бойових дій або на окупованих територіях. Це ускладнює укладення та посвідчення договорів дарування, особливо щодо нерухомого майна, яке потребує нотаріального посвідчення та державної реєстрації (ст. 719 ЦК України).

Ідентифікація сторін. Згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану», у районах, де неможливо здійснити належну ідентифікацію осіб, нотаріус може вимагати додаткові документи, що підтверджують особу та її місце проживання [5]. Це запобігає шахрайству та незаконному відчуженню майна.

Обмеження на відчуження майна. З метою запобігання зловживанням, у деяких випадках встановлюється тимчасова заборона на відчуження нерухомого майна, що належить особам, які перебувають на тимчасово окупованих територіях або виїхали за межі України без оформлення належних довіреностей.

Такі обмеження ґрунтуються на положеннях постанов Кабінету Міністрів України та наказів Мін'юсту, спрямованих на захист майнових прав громадян та держави.

Цифрові механізми укладення договорів. У зв'язку з обмеженнями фізичного доступу до нотаріальних контор, набуває значення впровадження електронних сервісів, зокрема реєстрації прав через систему «Дія». Проте ці сервіси ще не повністю адаптовані для договорів дарування, що створює прогалини у правовому регулюванні.

Введення воєнного стану в Україні відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» створило нові умови для реалізації цивільних прав, зокрема у сфері відчуження майна шляхом дарування.

Воєнний стан передбачає обмеження деяких конституційних прав і свобод, а також встановлення спеціального порядку функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, включаючи нотаріат і систему державної реєстрації.

Найсуттєвіші обмеження, що стосуються договорів дарування. Встановлення спеціальних правил нотаріального посвідчення правочинів – накази Мін'юсту визначили перелік нотаріальних округів, у яких тимчасово призупинено або обмежено діяльність.

Введення додаткової перевірки правомірності відчуження майна – з метою запобігання шахрайству та рейдерським захопленням.

Тимчасове припинення доступу до державних реєстрів – у певних регіонах, що ускладнило процес державної реєстрації прав на нерухоме майно.

Обмеження правочинів щодо майна, розташованого на тимчасово окупованих територіях – такі угоди часто не можуть бути укладені або визнані дійсними без додаткового підтвердження та погодження.

Воєнний стан вплинув на цивільні правовідносини таким чином, що реалізація права власності через дарування стала залежати не лише від волі сторін, але й від спеціальних адміністративно-правових процедур.

Під час війни важливу роль відіграють підзаконні акти, які регулюють практичні аспекти нотаріального посвідчення та державної реєстрації.

Серед них можна виділити Наказ Міністерства юстиції України від 28.03.2022 № 1207/5 [6]. Визначає особливий порядок вчинення нотаріальних дій у регіонах, де ведуться бойові дії. Передбачає додаткову перевірку документів та особи дарувальника і обдаровуваного. Запроваджує електронний формат комунікації між нотаріусами та державними органами, коли фізичний доступ обмежений.

Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 № 480 [7]. Регулює порядок державної реєстрації прав на нерухоме майно у зоні активних бойових дій. Визначає перелік територій, на яких тимчасово припинено проведення реєстраційних дій. Встановлює спеціальні повнова-

ження для уповноважених органів та нотаріусів у безпечних регіонах.

Закон України «Про нотаріат» [8]. Розширює повноваження окремих нотаріусів, що мають право посвідчувати договори дарування від імені осіб, які не можуть бути присутніми фізично. Закріплює норми про електронну ідентифікацію осіб та дистанційне посвідчення окремих правочинів.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [5]. Дає можливість встановлювати обмеження щодо відчуження майна з метою захисту національної безпеки та запобігання зловживанням.

Таким чином, нормативно-правова база у сфері дарування під час воєнного стану характеризується високою динамічністю та потребує постійного оновлення правозастосовної практики.

У звичайних умовах посвідчення договору дарування передбачає перевірку нотаріусом: правосуб'єктності сторін; правовстановлюючих документів на майно; відсутності обмежень чи заборон на відчуження.

Під час воєнного стану до цих дій додається низка додаткових процедур, спрямованих на запобігання незаконному відчуженню. Зокрема: перевірка наявності майна у реєстрі речових прав, навіть якщо основний реєстр тимчасово недоступний – через резервні бази даних чи архіви; встановлення підвищених вимог до ідентифікації особи, включаючи перевірку військових посвідчень, посвідок на тимчасове проживання тощо; використання електронного цифрового підпису (КЕП) для дистанційного підписання документів у разі неможливості фізичної присутності.

Вимога щодо попереднього погодження правочину у випадку, коли майно знаходиться на окупованій території або у зоні активних бойових дій.

Важливо, що нотаріус у таких умовах фактично виконує не лише правову, а й контрольну функцію, захищаючи інтереси держави та громадян.

Навіть після укладення договору можуть виникати проблеми з його виконанням. Основні чинники, що ускладнюють виконання: фізичне знищення або пошкодження предмета дарування внаслідок бойових дій; неможливість здійснити передачу майна через обмеження доступу до території або знищення інфраструктури; форс-мажорні обставини, передбачені ст. 617 ЦК України, що звільняють сторони від відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань.

Наприклад, якщо дарувальник зобов'язався передати обдаровуваному певне майно у майбутньому, але це майно було знищене під час бойо-

вих дій, договір вважається припиненим у зв'язку з неможливістю виконання (ст. 607 ЦК України).

Аналіз наявних рішень судів свідчить про неоднозначність підходів у справах, пов'язаних із даруванням під час війни.

Найпоширеніші категорії спорів: визнання договору дарування недійсним через відсутність нотаріального посвідчення, коли його неможливо було здійснити у зоні бойових дій; оскарження договору з підстав обману або примусу, особливо коли одна зі сторін знаходилася у вразливому становищі через воєнні обставини; спори щодо права власності на дароване майно, коли існує подвійна реєстрація або відсутні документи у зв'язку зі знищенням архівів.

Судова практика демонструє, що відсутність чітких законодавчих норм часто призводить до різного тлумачення судами одних і тих самих ситуацій.

Це підтверджує необхідність уніфікації правового регулювання та розробки спеціальних механізмів захисту прав сторін договору дарування у період воєнного стану.

Дослідження показало, що сучасне регулювання договору дарування в Україні є недостатньо адаптованим до реалій воєнного стану.

Проблеми, які були виявлені у попередніх розділах, пов'язані із: відсутністю чітких норм щодо укладення правочинів у зоні бойових дій та на окупованих територіях; недосконалістю механізмів перевірки правомірності відчуження майна; ускладненням доступу до нотаріальних та реєстраційних послуг; підвищенням ризику шахрайських дій та рейдерських захоплень у сфері дарування нерухомості.

З огляду на це необхідно вжити комплексних законодавчих та організаційних заходів, які б забезпечили належний рівень захисту прав учасників договору дарування та стабільність цивільного обороту майна.

Отже, існує потреба в подальшому вдосконаленні нормативно-правової бази.

1. Прийняття спеціального закону або розділу у Цивільному кодексі України, що регулює правочини під час дії воєнного стану.

Пропонується закріпити у ньому: чіткі правила щодо можливості укладення договорів дарування в умовах відсутності доступу до нотаріуса та державних реєстрів; визначення особливих процедур посвідчення договорів за допомогою електронних сервісів, наприклад через «Дію» або інші державні платформи; механізм підтвердження волевиявлення сторін за відсутності фізичної присутності,

включаючи використання відеофіксації та кваліфікованого електронного підпису (КЕП).

2. Внесення змін до Закону України «Про нотаріат». А саме пропонується: надати нотаріусам розширені повноваження щодо посвідчення правочинів у режимі онлайн за умови наявності КЕП у сторін; створити спеціальний державний реєстр відеозаписів нотаріальних дій для запобігання шахрайству та спірним ситуаціям у суді; запровадити механізм тимчасового «заморожування» спірних активів до остаточного вирішення питання у суді чи адміністративному порядку.

3. Оновлення підзаконних актів Міністерства юстиції України. Необхідно переглянути та розширити перелік безпечних регіонів, у яких дозволено здійснювати нотаріальні дії. Передбачити можливість проведення дистанційних нотаріальних процедур у випадку, якщо фізична присутність неможлива через воєнні дії. Запровадити єдиний стандарт ідентифікації осіб, які перебувають за кордоном або у зоні бойових дій.

Сучасні технології дозволяють мінімізувати ризики та спростити процес укладення договорів дарування.

Саме тому пропонується створити повноцінний електронний нотаріат, що працюватиме паралельно з традиційною системою; запровадити обов'язкове використання електронного цифрового підпису (КЕП) для підтвердження волевиявлення сторін; забезпечити захищеність електронного документообігу, у тому числі шляхом шифрування та резервного копіювання даних; реалізувати можливість дистанційного посвідчення договорів через відеоконференцію за участю нотаріуса, обох сторін та свідків.

Це дозволить громадянам, які перебувають у зоні бойових дій або за кордоном, безпечно укласти правочини, зокрема щодо дарування нерухомості, без ризику втрати майнових прав.

Особливу увагу необхідно приділити вразливим групам населення, які найбільше постраждали від війни: внутрішньо переміщеним особам (ВПО), громадянам, які залишилися на окупованих територіях, та особам, які виїхали за кордон.

Для цього потрібно: встановити спрощений порядок посвідчення договорів дарування для таких громадян за допомогою електронних сервісів та дистанційної ідентифікації. Надати нотаріусам можливість перевіряти правовстановлюючі документи через єдину інтегровану базу даних, яка міститиме оцифровані копії архівних документів. Запровадити державну компенсацію витрат на нотаріальні дії для осіб, які втратили своє житло

внаслідок воєнних дій та змушені укласти договори дарування на нове майно.

Не слід забувати і про те, що в умовах війни зросла кількість випадків незаконного відчуження майна, тому важливо розробити механізми запобігання шахрайству, зокрема: створити єдиний державний портал для перевірки чинності правочинів, що дозволить громадянам та нотаріусам перевіряти справжність документів у режимі реального часу; запровадити кримінальну відповідальність за незаконне дистанційне посвідчення договорів, а також за підробку електронних підписів та відеозаписів нотаріальних дій; посилити взаємодію між нотаріатом, поліцією та органами прокуратури у питаннях запобігання рейдерським захопленням.

Ще однією важливою проблемою є відсутність єдності судової практики у спорах щодо договорів дарування, укладених під час воєнного стану.

Пропонується: створити узагальнення Верховного Суду з ключових питань правозастосування у цій сфері; розробити методичні рекомендації для судів та нотаріусів, які б містили алгоритми дій у нестандартних ситуаціях; запровадити обов'язкову відеофіксацію процесу посвідчення договорів як доказ у судових спорах.

Слід також замислитись над розробкою концепції післявоєнного відновлення цивільного обороту. Після завершення воєнного стану важливо забезпечити стабільність цивільного обороту майна та відновлення довіри громадян до правової системи. Для цього необхідно: провести масову перевірку правочинів, укладених під час війни, з метою виявлення фіктивних або примусових угод; створити державний компенсаційний фонд, який покриватиме втрати громадян, пов'язані з незаконним відчуженням їхнього майна; забезпечити перехідні положення у законодавстві, які б визначали порядок оскарження угод, укладених у період воєнного стану.

Висновки. Проведене дослідження дозволило комплексно розкрити правову природу договору дарування, визначити його основні елементи та проаналізувати особливості правового регулювання в умовах дії воєнного стану. Дарування як правочин відіграє важливу роль у сучасному цивільному обороті, оскільки виступає однією з найпоширеніших форм безоплатного набуття права власності на майно. Водночас складність його правового регулювання зумовлена не лише багатогранністю самого інституту, а й сучасними суспільно-правовими викликами, пов'язаними з війною в Україні.

Встановлено, що договір дарування є двостороннім правочином, який передбачає безоплатну передачу дарувальником майна у власність одаровуваного. Істотними умовами договору є предмет дарування, воля сторін, їх правосуб'єктність, форма договору та, у передбачених законом випадках, строк і порядок передачі дарунка. Саме правильне визначення цих умов забезпечує дійсність договору та захист прав його учасників. Відсутність узгодження хоча б однієї з істотних умов тягне за собою визнання договору неукладеним або недійсним (ст. 638, 718, 719 ЦК України).

Особливу увагу приділено визначенню кола суб'єктів договору дарування. Дарувальником і обдаровуваним можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи, а також держава, територіальні громади та інші суб'єкти публічного права. Водночас обмеження у правоздатності сторін встановлені законодавством, зокрема ст. 720 ЦК України та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють передачу у власність майна спеціального призначення. У період воєнного стану правовий статус сторін набуває додаткових особливостей, пов'язаних із необхідністю проведення ретельної перевірки особи та правовстановлюючих документів, щоб запобігти незаконному відчуженню майна, шахрайству чи примусовим угодам.

Аналіз показав, що в умовах війни зміст та механізм укладення договору дарування зазнають суттєвих трансформацій.

Встановлено, що чинне законодавство України потребує модернізації для забезпечення ефективного функціонування інституту дарування під час воєнного стану. Наявні норми ЦК України та підзаконних актів не повністю враховують специфіку сучасних реалій, у яких відбувається укладення договорів. Зокрема, проблемним залишається питання дистанційного посвідчення правочинів та ідентифікації сторін у випадках, коли фізичний доступ до нотаріуса або державних реєстрів неможливий.

Підсумовуючи, слід зазначити, що інститут дарування в Україні перебуває у стані трансформації, зумовленої не лише розвитком цивільного права, але й надзвичайними обставинами, які склалися у зв'язку з війною. Розроблені пропозиції спрямовані на формування сучасної, ефективної та безпечної системи регулювання договорів дарування, яка б відповідала викликам часу та забезпечувала належний рівень захисту прав та інтересів громадян, держави та суспільства.

Тільки комплексний підхід, що поєднує законодавчі зміни, розвиток цифрових технологій та під-

вищення ефективності судового та нотаріального контролю, дозволить забезпечити стабільність цивіль-

ного обороту та зміцнити правову систему України в умовах воєнного та післявоєнного періоду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
2. Дзера О. В. Цивільне право України. К.: Юрінком Інтер, 2012. 856 с.
3. Луць В. В. Договірне право України. Львів: Світ, 2015. 891с.
4. Спасибо-Фатеева І. В. Договірне право: теорія та практика. Х.: Право, 2019. 816 с.
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12. 05. 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
6. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 12 квітня 2005 року № 34/5: Наказ Міністерство Юстиції України № 1207/5 26.03.2020р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0381-05#Text>
7. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: Постанова № 480 від 19 квітня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480-2022-%D0%BF#Text>
8. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>

Гнатюк Дмитро Володимирович

Сторони та зміст договору дарування в умовах воєнного стану

У статті проведено комплексне дослідження правової природи та особливостей договору дарування у сучасному правовому полі України з урахуванням специфіки дії воєнного стану. Договір дарування як інститут цивільного права має важливе значення у забезпеченні безоплатного переходу майна у власність, однак у період воєнних дій його регулювання та практична реалізація стикаються з низкою проблем. У роботі визначено теоретичні та практичні аспекти правового статусу сторін договору, зокрема дарувальника та обдаровуваного, окреслено коло суб'єктів, які можуть виступати сторонами такого правочину, та досліджено межі їхньої цивільної правоздатності й дієздатності

Проаналізовано нормативно-правові акти, що регулюють укладення та виконання договорів дарування, зокрема положень Цивільного кодексу України, Закону України «Про нотаріат», Закону України «Про правовий режим воєнного стану», а також підзаконних актів, які встановлюють порядок нотаріального посвідчення договорів та державної реєстрації права власності на майно. У статті виявлено низку колізій і прогалин у чинному законодавстві, які ускладнюють укладення договорів дарування під час обмеженого функціонування державних реєстрів, переміщення населення та обмежень доступу до нотаріальних послуг у зонах бойових дій.

Особливу увагу приділено дослідженню змісту та істотних умов договору дарування, таких як предмет договору, форма правочину, воля та волевиявлення сторін, порядок передачі дарунка та правовий режим майна. Показано, що в умовах воєнного стану ці умови набувають додаткової специфіки: необхідність посиленої перевірки особи дарувальника, наявності у нього правовстановлюючих документів, відсутності обтяжень на майно та запобігання шахрайству. Окремо розглянуто питання обмежень у правочинах щодо дарування державного та комунального майна, а також майна стратегічного призначення.

У статті проаналізовано проблеми судової та нотаріальної практики під час воєнного стану, зокрема випадки незаконного відчуження нерухомості, подвійної реєстрації майна та використання підроблених документів. Визначено ключові ризики та правові виклики, що виникають при укладенні договорів дарування у цей період, а також наведено пропозиції щодо їх мінімізації.

Результати дослідження мають теоретичне та практичне значення, оскільки сприяють формуванню сучасного підходу до регулювання договорів дарування в умовах кризових явищ, зокрема воєнного стану. Запропоновані рекомендації можуть бути використані законодавцем для удосконалення правового регулювання, а також нотаріусами, суддями та іншими учасниками цивільного обороту для підвищення ефективності захисту прав громадян та юридичних осіб.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, зобов'язання, договірні зобов'язання, договір, договір дарування, система договорів, сторони договору, воєнний стан, війна.

Hnatyuk Dmytro

Parties and content of a gift agreement in martial law

The article conducts a comprehensive study of the legal nature and features of a gift agreement in the modern legal field of Ukraine, taking into account the specifics of martial law. A gift agreement as an institution of civil law is important in ensuring the gratuitous transfer of property into ownership, however, during military operations, its regulation and practical implementation face a number of problems. The paper identifies theoretical and practical aspects of the legal status of the parties to the contract, in particular the donor and the donee, outlines the range of entities that may be parties to such a transaction, and examines the limits of their civil legal capacity.

The normative and legal acts that regulate the conclusion and execution of gift contracts are analyzed, in particular the provisions of the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine “On Notaries”, the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law”, as well as by-laws that establish the procedure for notarial certification of contracts and state registration of ownership. The article identifies a number of conflicts and gaps in the current legislation that complicate the conclusion of gift contracts during the limited functioning of state registers, population displacement, and restrictions on access to notarial services in combat zones.

Particular attention is paid to the study of the content and essential conditions of the gift agreement, such as the subject of the agreement, the form of the transaction, the will and expression of the will of the parties, the procedure for transferring the gift and the legal regime of the property. It is shown that under martial law, these terms acquire additional specificity: the need for enhanced verification of the donor’s identity, the presence of title documents, the absence of encumbrances on the property and the prevention of fraud. The issue of restrictions in transactions regarding the donation of state and municipal property, as well as strategic property, is considered separately.

The article analyzes the problems of judicial and notarial practice during martial law, in particular cases of illegal alienation of real estate, double registration of property and the use of forged documents. The key risks and legal challenges that arise when concluding gift agreements during this period are identified, and proposals are made to minimize them.

The results of the study have theoretical and practical significance, as they contribute to the formation of a modern approach to the regulation of gift contracts in conditions of crisis phenomena, in particular martial law. The proposed recommendations can be used by the legislator to improve legal regulation, as well as by notaries, judges and other participants in civil turnover to increase the effectiveness of protecting the rights of citizens and legal entities.

Key words: civil law, civil legislation, civil legal relations, obligations, contractual obligations, contract, gift contract, system of contracts, parties to the contract, martial law, war.

Дата надходження статті: 21.10.2025

Дата прийняття статті: 06.11.2025

Опубліковано: 22.12.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v058.2025.5>

Деледивка Сергій Григорович,

доктор філософії в галузі права, докторант

Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

ORCID ID: 0009-0009-6597-1856

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ В ДОГОВІРНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Постановка проблеми. Договірне право є найбільшою підгалуззю цивільного права, якій присвячена велика кількість теоретичних і прикладних досліджень. В цих дослідженнях крім власне поняття договору, видів цивільно-правових договорів та їх класифікацій, порядку їх укладання і динаміки виконання договірних зобов'язань, в тій чи іншій мірі розглядалось питання способів захисту прав, які притаманні саме договірним відносинам. Втім спеціальні дослідження, предметом яких є способи захисту прав учасників договірних відносин, майже відсутні.

Необхідність досліджень способів захисту прав в договірних відносинах також обумовлюється запровадженою в практиці Верховного Суду концепцією належного і ефективного способу захисту права, яка змінила вектор правозастосування, в тому числі у напрямку впровадження самодостатньої підстави для відмови у позові у випадку застосування неналежного або неефективного способу захисту. Саме тому теоретичні дослідження, направлені на визначення правової природи та правильного вибору способів захисту учасників договірних відносин наразі є вкрай необхідними як для доктрини цивільного права, так і для впорядкування практики правозастосування у відповідній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О.О. Кот в своїй дисертації «Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав» серед способів захисту цивільних прав здійснив ретельний аналіз і договірних способів захисту. Однак теоретичний і емпіричний матеріал дисертації стосувався 2012-2016 років, тобто періоду до створення нового Верховного Суду, до формування концепції належного і ефективного способу захисту цивільного права. Тому відповідні висновки дисертації О.О. Кота, які хоча і носять фундаментальний характер для доктрини і практики правозастосування, потре-

бують переосмислення в аспекті відповідних нових тенденцій.

Серед останніх дисертаційних робіт можна виділити дисертацію Ю.В. Мартинюка «Захист суб'єктивних цивільних прав у договірних зобов'язаннях», в якій автор на основі опрацювання великого масиву теоретичного матеріалу, правових позицій судової практики, сформулював ряд обґрунтованих висновків, які в тому числі стосуються і способів захисту прав в договірних зобов'язаннях.

Однак такі висновки і наукові пропозиції потребують подальшого розвитку та обговорення науковою спільнотою. Крім того, стрімкий розвиток судової практики та постійна зміна правових позицій у відповідній сфері судових спорів потребують подальших наукових досліджень.

Метою даної статті є аналіз основних наукових поглядів на проблему способів захисту права в договірних правовідносинах, їх адаптація до нової парадигми теорії та судової практики в аспекті належних і ефективних способів захисту права та формулювання висновків про класифікацію і види способів захисту права, що можуть застосовуватись сторонами договірних відносин.

Виклад основного матеріалу. З методологічної точки зору є цікавою наведена представником науки цивільного права і суддею Верховного Суду В.І. Кратом доволі нестандартна і нова класифікація цивільно-правових договорів в залежності від сфери їх укладання, зокрема договори: у сфері речового права, у сфері зобов'язального права, у сфері корпоративного права, у сфері права інтелектуальної власності, у сфері спадкового права, у сфері сімейного права [11]. Проблематика застосування дієвих, належних і ефективних способів захисту права стосується переважно договорів у сфері зобов'язального права, однак вона так чи інакше має свій вплив і на всі інші наведені види договорів, способи захисту прав учасників яких

мають свою специфіку в залежності від відповідного предмета правового регулювання.

Завдання цивільного судочинства, виведені законодавцем на рівень основних принципів цивільного процесу в ст. 2 ЦПК України [18], передбачають справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Категорія порушення, невизнання або оспорення прав є базовою і визначальною як в матеріально-правовому, так і в процесуальному плані. Більше того, за усталеною судовою практикою відсутність факту безпосереднього порушення, невизнання або оспорення права заінтересованої особи є самостійною підставою для відмови в судовому захисті.

В аспекті захисту прав суб'єктів договірних відносин є важливим висновок Т.В. Боднар, яка зазначає, що невизнання права полягає у пасивному запереченні його наявності у протилежної сторони, оспорення характеризується запереченням такого права в юрисдикційному органі, а у тих випадках, коли йдеться про зобов'язання, в тому числі договірні, законодавець вживає термін «порушення зобов'язання», розуміючи під цим його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання [1, ст. 114]. Отже в договірних правовідносинах об'єктом захисту є переважно порушення права (зобов'язання), хоча оспорення або невизнання права уповноваженої сторони тут також не виключається.

Важливим як в доктринальному, так і в практичному плані є класифікація способів захисту прав в договірних зобов'язаннях. Так, Ю.В. Мартинюк виділяє способи захисту, які можуть бути реалізовані як у формі активних дій, так і у формі правомірної бездіяльності [12, ст. 109]. Відзначаючи доволі новаторський характер такої класифікації варто зазначити, що другий її підвид не притаманний способам захисту прав в судовому порядку і може обмежено застосовуватись при здійсненні самозахисту прав. Далі цитований автор, аналізуючи роботи вчених цивілістів щодо захисту прав учасників договірних зобов'язань також виокремлює такі види способів захисту прав в договірних відносинах: загальні і спеціальні способи; способи захисту, які реалізуються виключно в юрисдикційній формі, альтернативно, як в юрисдикційній так і самостійно уповноваченим суб'єктом, ті, які здійснюються виключно в неюрисдикційній формі (засоби оперативного

впливу); превентивні, відновлювальні та компенсаційні [12, ст. 117].

О.О. Кот також класифікуючи способи захисту прав в договірних зобов'язаннях на загальні і спеціальні, додатково визначає такий вид класифікації як поіменовані та непоіменовані способи захисту прав. Останній вид класифікації обумовлений автором наявністю в теорії цивільного права поділу договорів на поіменовані та непоіменовані, а також відсутністю в арсеналі сторін останнього виду договору передбачених законом способів захисту [8, ст. 323].

Запропонований цитованим автором такий вид класифікації як поіменовані та непоіменовані способи захисту прав, має не тільки важливе теоретичне, а і практичне значення. Так, після проведення реформи процесуального законодавства в 2017 році в ч. 2 ст. 5 ЦПК України стосовно способів захисту прав, ефективності такого захисту був впроваджений законодавчий припис, відповідно до якого, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспореного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону.

Зазначений процесуальний інструментарій стосується в тому числі і непоіменованих цивільно-правових договорів і, відповідно, непоіменованих способів захисту. Тому при укладанні так званого непоіменованого договору сторони мають імплементувати у договірні умови можливі способи захисту прав у випадку їх порушень. В іншому випадку вибір ефективного способу захисту буде здійснюватися судом з урахуванням положень ч. 2 ст. 5 ЦПК України. Відносно невелика кількість часу існування цієї процесуальної норми, а також спірність категорії ефективний спосіб захисту як в теорії, так і в практиці правозастосування очевидно не сприяє дієвому захисту прав учасників непоіменованих договорів.

Варіантом розв'язання проблеми застосування способів захисту прав учасників непоіменованих договорів є застосування аналогії закону, тобто використання способів захисту прав тих договірних інститутів, які є найбільш близькими до спірних правовідносин. Прикладом застосування аналогії закону в аспекті відсутності належних способів захисту прав, є застосування такого способу захисту як переведення прав і обов'язків покупця при захисті переважного права купівлі при розгляді спорів стосовно

відносин щодо захисту прав орендаря, що було продемонстровано в ухвалі від 4.09.2024 року КЦС ВС у справі № 192/553/21 [15].

Так, судом було зазначено, що у частині другій статті 777 ЦК не визначено процедуру здійснення та способу захисту переважного права купівлі у відносинах найму. Як наслідок це потребує застосування на підставі аналогії закону (частини першої статті 8 ЦК) правил, що регулюють подібні за змістом відносини (стаття 362 ЦК). При цьому подібними за змістом відносинами буде реалізація переважного права, а не спільна часткова власність. Є загальновідомим фактом, що договір найму не є непоіменованим договором, однак продемонстрована КЦС ВС методологія застосування закону за аналогією є повністю прийнятною для її використання при захисті прав сторін непоіменованих договорів.

М.І. Гаврилук, досліджуючи способи захисту прав на землю, поділяє такі способи захисту на: а) превентивно-присікальні, що спрямовані на попередження і припинення порушення, оспорення, невизнання права власності чи реальної загрози вказаних дій; б) відновлювальні способи захисту, що спрямовані на поновлення порушеного права; в) компенсаційні способи захисту, які спрямовані на додаткове компенсування збитків, що пов'язані із порушенням права власності [2, с. 87].

Є всі підстави для застосування такої класифікації і до способів захисту прав в договірних зобов'язаннях. Так Ю.В. Мартинюк до превентивно-присікальних відносить такі способи захисту як визнання права, припинення дії, що порушує право, зміна або припинення договірних правовідношення; до відновлювальних: визнання договору недійсним, відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі; до компенсаційних: відшкодування збитків, інші способи відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної шкоди [12, ст. 119]. Є всі підстави погодитись з цитованим автором щодо віднесення відповідних способів захисту до відповідних їм класифікаційним групам.

Відзначаючи правильність зазначеного виду класифікації і розподіл способів захисту прав в договірних правовідносинах у відповідних класифікаційних групах варто зазначити, що деякі із цитованих способів не належать до власне договірних, а певні способи захисту, які дійсно притаманні договірним способам, не зазначені у вказаній класифікації, про що буде зазначено нижче.

Поділ способів захисту прав в договірних правовідносинах на загальні та спеціальні також повинен бути уточнений після запровадження спочатку на рівні судової практики Верховного Суду, а потім і в доктрині концепції належного і ефективного способу захисту права. В іншій своїй роботі автор приводив аналіз відповідної доктринальної та правозастосовчої проблематики та формулював відповідні визначення: спосіб захисту вважається належним, якщо він прямо передбачений законом або договором, відповідає суті права, стосується цього права та відповідає порушенню такого права та його наслідкам; під ефективним способом слід розуміти такий, що спричиняє потрібні результати, наслідки, тобто матиме найбільший ефект по відновленню відповідних прав, свобод та інтересів [3, с. 92].

Слід зазначити, що проведений Ю.В. Мартинюком аналіз передбачених ст. 16 ЦК України загальних способів захисту та спеціальних способів захисту, які регламентовані відповідними договірними інститутами дозволив прийти до висновку, що ці спеціальні способи захисту є конкретизацією так званих загальних, а відповідна класифікація способів захисту прав в договірних відносинах має визначатись в залежності від конкретних обставин кожної практичної ситуації. Зокрема приводяться наступні приклади: вчинення дії майнового характеру на користь третьої особи за договором дарування згідно ст. 725 ЦК України за своєю сутністю є способом захисту, що передбачений п. 5 ч. 2 ст. 16 ЦК України – примусове виконання обов'язку в натурі; припинення договору довічного утримання згідно ст. 755 ЦК України є нічим іншим, як спосіб захисту, що передбачений

п. 7 ч. 2 ст. 16 ЦК України – припинення правовідношення. Доволі вдалий приклад поєднання загальних способів захисту із їх конкретизацією при захисті відповідних прав учасників договору демонструється в іншому прикладі: вимога дострокового виконання зобов'язання в кредитних правовідносинах є доволі вдалим синтезом таких двох загальних способів захисту прав як зміна правовідношення і примусове виконання обов'язку в натурі [12, ст. 152].

Разом з тим О.О. Кот зазначає, що регламентація спеціальних способів захисту як особливої юридичної конструкції відсутня в чинному ЦК України, як і будь-які правила щодо кваліфікації способу захисту як загального чи спеціального. Втім не можна відкидати саме спеціальний в порівнянні із встановленими ст. 16 ЦК України загальними способами захисту характер таких

способів при спростуванні недостовірної інформації, при захисті права інтелектуальної власності, в сімейних та корпоративних відносинах тощо. Наприкінці своєї роботи автор робить висновок, що характер способу захисту як загального або спеціального має значення і повинен використовуватись виключно при вирішенні конкретного спору та впливає на виявлення належного способу захисту права [10, ст. 98].

Попри різноманіття приведених думок представників науки цивільного права, а також з огляду на нові тенденції судової практики щодо оперування такими категоріями як належний і ефективний спосіб захисту права, поділ способів захисту на загальні і спеціальні не втрачає свого значення. Є всі підстави стверджувати про спеціальний спосіб захисту при захисті честі і гідності в частині застосування заборони поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права (ст. 178 ЦК України) в порівнянні із загальним способом захисту щодо припинення дій, які порушують право (п. 3 ч. 2 ст. 16 ЦК України); застосування компенсації замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності (п. 4-1 ч. 2 ст. 432 ЦК України); визначення розміру статутного капіталу товариства та розмірів часток учасників у такому товаристві (п. д ч. 5 ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [14]) в порівнянні із таким загальним способом захисту, як відновлення становища, яке існувало до порушення (п. 4 ч. 2 ст. 16 ЦК України).

Особливо така класифікація способів захисту цивільних прав як їх поділ на загальні і спеціальні притаманна способам захисту в договірних правовідносинах в контексті конкретизації відповідних захисних механізмів для того чи іншого виду цивільно-правового договору.

Отже, за переконанням автора, найбільш оптимальною та такою, що відповідає власній правовій природі класифікацією способів захисту прав в договірних правовідносинах має бути наступна: загальні і спеціальні способи захисту; поіменовані і непоіменовані способи захисту; превентивні, відновлювальні та компенсаційні; способи захисту які застосовуються в юрисдикційній формі та ті, які притаманні самозахисту прав.

Не менш важливим питанням є визначення *переліку* способів захисту прав, які притаманні саме договірним взаємовідносинам. Стаття 16 ЦК України встановлює відкритий ряд так званих загальних способів захисту прав, частина

з яких більш притаманна речовим відносинам, інша частина – зобов'язальним позадоговірним, а частина має переважне використання саме при захисті прав сторін договору. Так Т.В. Боднар виділяє такі способи захисту прав в договірних відносинах: визнання правочину недійсним; припинення дії, яке порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна та припинення правовідношення [1, ст. 113].

О.О. Кот до вищезазначених способів захисту прав в договірних відносинах додає відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, а також відшкодування моральної шкоди [9, ст. 14]. Аналогічні до викладених попередніми авторами способи захисту права в договірних правовідносинах визначені Ю.В. Мартинюком [12, ст. 122].

Аналіз цитованих визначень дозволяє зробити висновок, що в науковій літературі існує єдність позицій щодо віднесення тих чи інших способів захисту прав до тих, що застосовуються саме в договірних відносинах. Разом з тим, деякі із визначених способів захисту прав, за нашим переконанням, не відносяться саме до договірних з точки зору їх цивільно-правової природи. Так, такий спосіб захисту прав, як відновлення становища, яке існувало до порушення, хоча і має доволі загальні та універсальні характеристики, тобто застосовність до різних видів правовідносин, має переважне застосування в речово-правових спорах. Типовим прикладом цього способу захисту прав є витребування майна з незаконного володіння, в тому числі у добросовісного набувача, тобто віндикаційний позов. При застосуванні цього традиційно речово-правового способу захисту якраз і відбувається відновлення становища, що існувало до порушення права. Що стосується договірних правовідносин, то таке відновлення становища потерпілої сторони здійснюється через інші заходи захисного характеру, в тому числі через такі способи захисту прав як зміна чи припинення правовідносин, примусове виконання обов'язку в натурі, відшкодування збитків тощо. Іншими словами це відновлення становища поглинається більш спеціальними і характерними саме для договірних відносин, способами захисту прав.

Аналогічні міркування відносяться і до такого способу захисту, як припинення дії, що порушує право, тобто цей загальний спосіб захисту уступає в пріоритеті більш спеціальним договірним способам захисту прав. Ю.В. Мартинюк приводить приклад застосування цього способу захисту

у правовідносинах, передбачених ч. 2 ст. 611 ЦК України, відповідно до якої у разі порушення боржником *негативного зобов'язання* кредитор... має право вимагати припинення дії, від вчинення якої боржник зобов'язався утриматися, якщо це не суперечить змісту зобов'язання. Цілком і повністю поділяючи цей висновок в контексті так званих негативних зобов'язань, все ж таки варто зазначити, що такий приклад носить характер винятку із загального правила. З цих підстав такий спосіб захисту прав не можна відносити саме до договірних способів захисту прав.

Дуже неоднозначним з точки зору теорії і, особливо, судової практики є віднесення такого способу захисту прав як визнання права власності до договірних способів захисту. Цитовані в цій роботі автори, а саме Т.В. Боднар, О.О. Кот, Ю.В. Мартинюк солідарні у висновку про можливість, а в деяких випадках, необхідність застосування цього способу захисту прав учасників договірних зобов'язань.

Повністю поділяє зазначений висновок і такий авторитетний в галузі речового права науковець як Г.Г. Харченко, який відмічає, що в практиці правозастосування такого способу захисту як визнання права власності на підставі ст. 392 ЦК України важливим моментом є те, що зазначений спосіб власник може використати не лише по відношенню до осіб, з якими він перебуває у абсолютних (речових) правовідносинах, а й у разі його перебування з відповідачем у зобов'язальних відносинах так само. Сам по собі факт перебування осіб у тих чи інших відносинах, у тому числі договірних, не може перешкоджати застосуванню до цих відносин норм інститутів загальної частини цивільного права [16, ст. 58].

Повністю поділяючи цей висновок, все ж таки варто зазначити, що в юридичній літературі переважною є протилежна точка зору. Так запропонований І.О. Дзєрою наступний вид класифікації способів захисту цивільних прав наразі вже став класичним в юридичній науці. Відповідно до цього варіанту класифікації до основних речово-правових способів захисту відносять: 1) виндикаційний позов; 2) негаторний позов; до допоміжних речово-правових способів: 1) позов про визнання права власності; 2) позов про виключення майна з опису; 3) позов про захист прав співвласника у разі виділу, поділу та продажу спільного майна [6, с. 126].

Додатково до цього, в науці цивільного права є визначальною позиція, викладена не менш авторитетним вченим І.В. Спасибо-Фатєєвою, відпо-

відно до якої аксіоматичним в українській правосвідомості є те, що за наявності між сторонами спору зобов'язальних або договірних правовідносин, речові позови не заявляються, адже спори між контрагентами будуть договірними [7, с. 366]. Неможливість застосування речово-правових способів захисту при наявності між учасниками спору договірних зобов'язань обґрунтовується також іншим представником Харківської цивілістичної школи М.В. Ус [7, с. 65].

Зазначена позиція підтримується і судовою практикою, причому у відповідних кейсах Верховного Суду ця позиція є категоричною. Так, в п. 89 постанови від 02 листопада 2022 року у справі № 922/3166/20 Велика Палата Верховного Суду зауважила, що відповідний позов є класичним речовим способом захисту права власності (речовий позов, *actio in rem*). З цих причин він може бути пред'явлений лише для захисту абсолютного суб'єктивного цивільного права в абсолютному речовому правовідношенні, коли власник-позивач та правопорушник-відповідач не перебувають між собою у договірних чи в інших зобов'язальних правовідносинах, або ж такі правовідносини між ними не стосуються вчиненого порушення права власності [13]. Слід зазначити, що така практика наразі є усталеною.

Стосовно універсальності такого способу захисту прав як визнання права власності, його потенціалу для захисту прав наявні інші публікації автора, повторення яких не є доцільним в цій роботі [4, ст. 62]. Однак в контексті захисту прав учасників договірних відносин варто додатково зауважити, що цей спосіб захисту, який вносить чіткість, ясність, вичерпність і повну визначеність у відносини між учасниками спору, має всі підстави для застосування якщо не як основний, то принаймні як допоміжний і у договірних правовідносинах. Не останнім аргументом для такого висновку є зміст ст. 20 ЦК України [17], згідно якої право на захист особа здійснює на свій розсуд, причому ця норма носить засадничий характер. Там де відсутнє відверте зловживання правом, де позов про визнання права власності не є об'єктивно неналежним і неефективним, застосування цього способу захисту буде доцільним та прийнятним і у договірних правовідносинах.

Якщо застосування такого способу захисту права як визнання права власності в договірних відносинах є доволі спірним, то визнання відсутності права або кореспондуючого йому обов'язку якраз притаманне саме договірним відносинам. В іншій роботі автором вже надавалась характе-

ристика цьому способу захисту права [5, ст. 101], однак в аспекті захисту прав в договірних відносинах додатково варто наголосити наступне.

Визнання відсутнім права як захист інтересу особи у правовій визначеності при виконанні договірних зобов'язань буде належним, якщо така невизначеність триває, ініційований кредитором спір про захист його прав суд не вирішив і відповідне провадження не було відкрите. Зокрема, це можливе у таких випадках: кредитор у правовідносинах без звернення до суду з відповідним позовом може звернути стягнення на майно особи, яку він вважає боржником, або інакше одержати виконання поза волею цієї особи-боржника в позасудовому порядку; особа не вважає себе боржником у відповідних правовідносинах і не може захистити її право в межах судового розгляду, зокрема, про стягнення з неї коштів на виконання зобов'язання, оскільки такий судовий розгляд кредитор не ініціював. Зазначений спосіб захисту прав має переважне застосування у забезпечувальних зобов'язаннях, перш за все у відносинах поруки і іпотеки, у спорах з питань оренди землі. Однак він також притаманний і іншим договірним відносинам, однак в судових спорах, що стосуються речових або інших абсолютних правовідносин, він майже не застосовується.

Підсумовуючи вищевикладене є підстави зроби-
ти такі **ВИСНОВКИ**.

Захист прав в договірних правовідносинах, як і в будь-яких видах цивільно-правових відносинах має здійснюватися із застосуванням належних та ефективних способів захисту. Спосіб захисту вважається належним, якщо він прямо передбачений законом або договором, відповідає суті права, стосується цього права та відповідає порушенню такого права та наслідкам такого порушення; під ефективним способом слід розуміти такий, що спричиняє потрібні результати, наслідки, тобто матиме найбільший ефект по відновленню відповідних прав, свобод та інтересів. Застосування неналежного та/або неефективного способу захисту може стати самостійною підставою для відмови в задоволенні позову.

В договірних правовідносинах об'єктом захисту є переважно порушення права (зобов'язання), хоча оспорення або невизнання права упов-

новаженої сторони тут також не виключається. Учасникам договірних правовідносин притаманні такі способи захисту прав: визнання правочину недійсним; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна та припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної шкоди; визнання відсутності права або кореспондуючого йому обов'язку; визнання права власності. Останній спосіб захисту прав може застосовуватись в договірних правовідносинах переважно як допоміжний спосіб захисту.

Найбільш оптимальною та такою, що відповідає власній правовій природі класифікацією способів захисту прав в договірних правовідносинах має бути наступна: загальні і спеціальні способи захисту; поіменовані і непоіменовані способи захисту; превентивні, відновлювальні та компенсаційні; способи захисту які застосовуються в юрисдикційній формі та ті, які притаманні самозахисту прав.

Такий вид класифікації як поіменовані та непоіменовані способи захисту прав обумовлений наявністю в теорії цивільного права поділу договорів на поіменовані та непоіменовані, а також відсутністю в арсеналі сторін останнього виду договору передбачених законом способів захисту. При укладанні так званого непоіменованого договору сторони мають імплементувати у договірні умови можливі способи захисту прав у випадку їх порушень. В іншому випадку вибір ефективного способу захисту буде здійснюватися судом з урахуванням положень ч. 2 ст. 5 ЦПК України. Відносно невелика кількість часу існування цієї процесуальної норми, а також спірність категорії ефективний спосіб захисту як в теорії, так і в практиці правозастосування очевидно не сприяє дієвому захисту прав учасників непоіменованих договорів. Іншим варіантом захисту прав сторін непоіменованих договорів є аналогія закону.

До превентивно-присікальних відносяться такі способи захисту як визнання права, визнання відсутнім права або кореспондуючого йому обов'язку, зміна або припинення договірної правовідносини; до відновлювальних: визнання договору недійсним, примусове виконання обов'язку в натурі; до компенсаційних: відшкодування збитків, інші способи відшкодування майнової шкоди, відшкодування моральної шкоди.

ΛΙΤΕΡΑΤΥΡΑ:

1. Боднар Т.В. Деякі проблеми захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 113–118.
2. Гаврилук М.І. Захист права власності на земельну ділянку в цивільному праві України: монографія. К.: Алерта, 2014. 224 с.

3. Деледівка С.Г. Належність та ефективність способів захисту цивільних прав. *Європейський правничий часопис*. 2025. № 8. С. 88–94.
4. Деледівка С.Г. Позов про визнання права власності в сучасній практиці правозастосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 6. С. 58–63.
5. Деледівка С.Г. Визнання права відсутнім як спосіб захисту цивільних прав. *Європейський правничий часопис*. 2025. № 9. С. 95–102.
6. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 126 с.
7. Захист права власності. Правові позиції Верховного Суду: коментарі науковців/ О.П. Печений, І.В., Спасибо-Фатєєва та ін., за заг. ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, ЕКУС, 2020. 496 с.
8. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики. Монографія. К.: Алерта, 2017. 494 с.
9. Кот О. О. Способи захисту договірних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 13–18.
10. Кот О. О. Спеціальні способи захисту суб'єктивних цивільних прав. *Право України*. 2017. № 1. С. 91–101.
11. Крат В.І. Договірне право в практиці Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2021_12_29_prezent_Krat.pdf (дата звернення – 18.09.2025).
12. Мартинюк Ю.В. Захист суб'єктивних цивільних прав у договірних зобов'язаннях: дис. докт. філ.: 12.00.03. Тернопіль, 2023. 264 с.
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02 листопада 2022 року, Справа № 922/3166/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107510192> (дата звернення: 05.06.2025).
14. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#n505> (дата звернення – 25.09.2025 року).
15. Ухвала Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 4 вересня 2024 року, справа № 192/553/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121846964> (дата звернення: 24.09.2025).
16. Харченко Г.Г. Визнання права власності як цивільно-правовий спосіб захисту. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. № 5. С. 56–61.
17. Цивільний кодекс України : Закон України від 13 березня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.04.2025).
18. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8965> (дата звернення: 29.09.2025).

Деледівка Сергій Григорович

Способи захисту прав в договірних відносинах: проблеми теорії і практики

Динаміка цивільного обороту, його забезпеченість, захист прав учасників договірних правовідносин є запорукою не тільки економічної стабільності, а і існування всього соціального та державного організмів. Однією з головних задач теорії цивільного права в цьому аспекті є вироблення дієвих рекомендацій та формулювання правильних, належних і ефективних способів захисту прав в сфері договірного права.

Договірному праву, як найбільшій підгалузі сучасного українського цивільного права, присвячена велика кількість наукових та практичних досліджень. Разом з тим в аспекті застосування способів захисту прав, вибору належного і ефективного способу захисту права, конкуренції відповідних позовних вимог імпульс задає саме судова практика Верховного Суду, причому це стосується не тільки сфери договірних, а і інших цивільно-правових відносин.

Завданням теорії в цьому плані є узагальнення висновків і правових позицій судової практики, формування власних рекомендацій, в тому числі направлених на виправлення деяких помилок правозастосування. Особливо це стосується способів захисту прав в договірних правовідносинах, подолання категоричних і в деяких випадках не повністю обґрунтованих висновків щодо розмежування речово-правових та зобов'язально-правових способів захисту прав.

В роботі автор пропонує таку класифікацію способів захисту прав в договірних правовідносинах: загальні і спеціальні способи захисту; поіменовані і непоіменовані способи захисту; превентивні, відновлювальні та компенсаційні; способи захисту які застосовуються в юрисдикційній формі та ті, які притаманні самозахисту прав. Особливо важливою для теорії і практики правозастосування є такий вид класифікації способів захисту прав в договірних відносинах як їх поділ на поіменовані та непоіменовані способи захисту, оскільки сторони відповідних непоіменованих договорів не мають в своєму арсеналі прямо передбачених законом способів захисту прав.

Серед способів захисту права, які найбільш притаманні саме договірним відносинам, автор виділяє визнання правочину недійсним; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна та припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної шкоди; визнання відсутності права або кореспондуючого йому обов'язку; визнання права власності. Останній спосіб захисту прав може застосовуватись в договірних правовідносинах переважно як допоміжний спосіб захисту.

Ключові слова: договір, договірні способи захисту прав, класифікація способів захисту прав, належний та ефективний спосіб захисту.

Deledyuka Serhii

Means of Protection of Rights in Contractual Legal Relations: Problems of Theory and Practice

The dynamics of civil circulation and the protection of rights of participants in contractual relations are the key to not only economic stability but also to the functioning of the entire social and state organism. One of the main tasks of civil law theory in this regard is to develop effective recommendations and formulate proper and effective remedies for the protection of rights in the sphere of contract law.

Contract law, being the largest sub-branch of modern Ukrainian civil law, has been the subject of numerous scientific and practical studies. At the same time, when it comes to the application of remedies, the choice of an appropriate and effective legal remedy, and the competition between various claims, it is the case law of the Supreme Court that plays a decisive role. This applies not only to contractual but also to other civil legal relations.

The task of theory in this context is to generalize the conclusions and legal positions of judicial practice and to formulate its own recommendations, including those aimed at correcting certain mistakes in the application of law. This is especially relevant in terms of remedies in contractual legal relations and overcoming categorical and sometimes insufficiently substantiated conclusions regarding the distinction between proprietary and obligatory remedies.

The author proposes the following classification of remedies in contractual legal relations: general and special remedies; named and unnamed remedies; preventive, restorative, and compensatory; remedies applied through jurisdictional procedures and those inherent in self-defense of rights. Particularly important for the theory and practice of law enforcement is the classification of remedies into named and unnamed, since the parties to certain unnamed contracts lack a specific set of remedies directly provided by law.

Among the remedies most typical for contractual relations, the author identifies: declaring a contract invalid; specific performance; alteration or termination of a legal relationship; damages and other types of compensation for pecuniary loss; compensation for non-pecuniary damage; recognition of the absence of a right or the corresponding duty; and recognition of ownership. The latter remedy may be applied in contractual relations mainly as an auxiliary means of protection.

Key words: contract, contractual remedies, classification of remedies, proper and effective remedy.

Дата надходження статті: 10.10.2025

Дата прийняття статті: 22.10.2025

Опубліковано: 22.12.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

УДК 347.6:614.2(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v058.2025.6>

Маховик Анна Олексіївна,

аспірантка кафедри службового та медичного права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0009-0007-0606-6106

МЕЖІ ПРАВОМІРНОГО РОЗКРИТТЯ МЕДИЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ ІНФОРМАЦІЇ ПРО СТАН ЗДОРОВ'Я НАРЕЧЕНИХ

Постановка проблеми. Співвідношення права людини на збереження конфіденційності медичної інформації та обов'язку повідомляти наречених один одного про стан свого здоров'я є цікавим та актуальним питанням. З одного боку очевидно є необхідність відкритості до обговорення майбутнього подружжя про ризики, які можуть мати вплив на добробут сім'ї. З іншого боку, законодавство гарантує право на таємницю про стан її здоров'я. Важливим є дослідження ролі медичних працівників під час добровільного обстеження наречених. Також відсутність чіткої процедури реалізації цього обов'язку створює практичну колізію між сімейним і медичним законодавством, що потребує детального наукового аналізу та законодавчого врегулювання.

Аналіз наукових досліджень. Наукові дослідження законодавчого обов'язку наречених повідомляти один одного про стан здоров'я висвітлювали у своїх працях Поліщук М.Г., Майкут Х.В., Кожевникова В. О., З.В. Ромовська З.В., Пришляк М.І. Проте у більшості досліджень увага зосереджена на обов'язку наречених інформувати один одного щодо важливих медичних питань, регулюванні умов вступу до шлюбу та юридичних наслідках недотримання цього обов'язку. Спеціальні роботи, які б детально аналізували статтю 30 Сімейного кодексу України та визначали межі правомірності дій медичного працівника при реалізації обов'язку наречених повідомляти один одного про стан свого здоров'я, майже відсутні або представлені у фрагментарній формі. Така ситуація визначає наукову новизну та актуальність дослідження, спрямованого на комплексний аналіз цієї норми, практичних аспектів її застосування та проблемних питань щодо правового регулювання медичної таємниці у контексті підготовки до шлюбу.

Мета статті полягає у дослідженні правового статусу медичних працівників щодо розкриття інформації про стан здоров'я наречених у контексті ст. 30 Сімейного кодексу України, визначенні меж їхніх дій із дотриманням медичної таємниці, а також розробці пропозицій для врегулювання колізії між обов'язком наречених інформувати один одного та гарантіями конфіденційності медичних даних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до статті 30 Сімейного кодексу України, у наречених виникає обов'язок повідомити один одного про стан свого здоров'я [1]. Також частина четверта даної статті передбачає, що результати медичного обстеження є таємницею. Ці відомості повідомляються тому, хто пройшов обстеження. Проте на практиці можна зустріти розуміння, що медичні працівники мають право відійти від свого професійного обов'язку зберігати медичну таємницю. Також в літературі можна зустріти відомості, що стаття 30 Сімейного кодексу звільняє лікаря від відповідальності за розголошення даних. Аналіз даної норми свідчить про те, що зобов'язання розкрити інформацію про стан здоров'я покладено безпосередньо на самих наречених, а не на лікаря.

Правова мета цієї норми полягає у захисті здоров'я майбутнього подружжя, формуванні усвідомленого підходу до вступу у шлюб та запобіганні порушенню прав особи через приховані медичні ризики. Законодавець поєднав юридичний обов'язок із соціально-етичною відповідальністю: кожен наречений має діяти сумлінно та чесно, повідомляючи про стан свого здоров'я, не очікуючи, що це зробить третя особа. Оскільки стан здоров'я одного з подружжя може безпосередньо впливати на здоров'я другого та нащадків, закон розглядає це питання не як приватну справу

кожного окремо, а як взаємний обов'язок. Наречені зобов'язані надати один одному відповідну інформацію, проте форма такого повідомлення залишається на їхній розсуд і не визначається законодавчо [2].

Водночас практична реалізація статті залишається нечіткою. Закон не визначає конкретну процедуру повідомлення: чи достатньо усного інформування, чи потрібне формальне медичне обстеження. У правовій доктрині існують різні підходи до тлумачення цієї норми. Частина авторів вважає, що достатньо особистого повідомлення нареченого, інші наголошують на необхідності документально підтверджених медичних обстежень. Деякі науковці дійшли висновку, що законодавче положення про медичне обстеження осіб, які вступають у шлюб, має носити імперативний характер.

Медичне обстеження наречених набуває особливої актуальності через різке зростання венеричних захворювань, кількості ВІЛ-інфікованих, епідемії туберкульозу та інших хвороб. У цьому контексті Вербіцька М.В. та Росоляк О.Б., у своїй статті пропонують доповнити Сімейний кодекс України положенням про обов'язок осіб, які бажають одружитись, надати документ, що підтверджує стан здоров'я (медична довідка, виписка з лікарні тощо) [3].

Встановлення обов'язку інформувати про стан здоров'я слід розглядати як засіб реалізації прав наречених на усвідомлений вибір партнера, що відповідає концепції законних очікувань, закладених у статтях 29, 33–34 СК України [4]. Водночас відсутність чіткої процедури повідомлення створює практичні труднощі в реалізації цього права, що може вимагати нормативного уточнення.

Отже, стаття 30 СК України є своєрідним балансом між медичною конфіденційністю та обов'язком інформувати, формуючи правові та етичні підстави для відповідальної поведінки наречених у процесі підготовки до шлюбу. Водночас відсутність чіткої процедури реалізації цього обов'язку створює правову невизначеність, яка на практиці може призводити до різночитань і спірних ситуацій. Разом із тим закріпити в СК України вичерпний перелік захворювань, про наявність яких наречені мають повідомити один одного, є неможливим.

Підтвердженням цього підходу є Постанова Кабінету Міністрів від 16 листопада 2002 року № 1740 «Про затвердження Порядку здійснення добровільного медичного обстеження наречених» [5]. Вона встановлює організаційний механізм

реалізації обов'язку: визначає процедуру, суб'єктів, строки, відповідальних осіб та гарантії конфіденційності, що дозволяє практично реалізувати положення статті 30 СК України.

Характеризуючи процедуру добровільного медичного обстеження наречених зазначимо ключові аспекти:

Під час приймання заяви про реєстрацію шлюбу орган державної реєстрації актів цивільного стану інформує осіб про можливість проходження медичного обстеження:

За бажанням наречених видається направлення на обстеження за зразком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я;

Медичне обстеження здійснюється у акредитованих лікувально-профілактичних закладах:

Лікувально-профілактичні заклади зобов'язані провести обстеження протягом 20 днів з моменту звернення наречених за направленням;

Перелік видів добровільного медичного обстеження наречених затверджується Міністерством охорони здоров'я.

Постанова створює процедурну рамку, але не деталізує, які саме медичні показники або хвороби можуть бути предметом перевірки.

Важливим принципом проведення медичного обстеження наречених є добровільність його проходження. Цей принцип узгоджується з гарантіями інформованої згоди пацієнта, передбаченими статтями 39 та 43 Основ законодавства України про охорону здоров'я [6], відповідно до яких для застосування методів діагностики, профілактики та лікування необхідна добровільна і свідома згода особи. Отже, жоден орган державної влади, зокрема органи реєстрації актів цивільного стану, не має права вимагати проходження медичного обстеження як обов'язкової умови для реєстрації шлюбу.

Відповідно до статті 40 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я» [6] та статті 286 Цивільного кодексу України [7], медична інформація є конфіденційною, а її розголошення без згоди пацієнта порушує право на приватність. Правомірними є лише такі дії медичного працівника: на підставі письмової згоди пацієнта або у формі узагальненої довідки, що не розкриває діагноз і передбачена процедурою медичного огляду наречених. При цьому інформування наречених про стан здоров'я партнера не входить до цього переліку і, відповідно, не створює для медичного працівника жодної законної підстави для розголошення отриманих відомостей.

Європейський суд з прав людини у справах *Z v. Finland* (1997) [8] та *I. v. Finland* (2008) [9] наголосив, що медична інформація належить до ядра права на приватність, і її розкриття без згоди особи допускається лише у вузько визначених випадках, коли це необхідно для захисту здоров'я або прав інших осіб і є пропорційним меті.

З етичної точки зору, лікар може заохочувати пацієнта повідомити свого нареченого про важливі медичні обставини (наприклад, інфекційні захворювання, генетичні ризики). Медичний працівник не має права самостійно повідомляти іншого нареченого про результати обстеження, навіть якщо виявлено захворювання, що може вплинути на сімейні відносини чи народження дітей. Його обов'язок обмежується наданням повної і достовірної інформації самому пацієнту (майбутньому нареченому), а не третім особам.

Законодавство України не визначає механізм контролю за виконанням нареченими обов'язку повідомити один одного про стан свого здоров'я. Це створює юридичну прогалину між декларацією норми, закріпленої у статті 30 Сімейного кодексу та реальною можливістю її практичної реалізації. У зв'язку з цим приховування відомостей про стан здоров'я одним із наречених, що може спричинити шкоду фізичному або психічному здоров'ю іншого нареченого чи їхніх майбутніх дітей, потенційно може стати підставою для визнання шлюбу недійсним.

У контексті дослідження обов'язку наречених проінформувати один одного про стан свого здоров'я, а також правових наслідків невиконання зазначеного обов'язку звертає на себе увагу положення п. 3 ч. 1 ст. 41 Сімейного Кодексу України [1], відповідно до якого шлюб може бути визнаний недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків.

Цікавою для юридичної практики є справа № 495/9673/16-ц від 13 листопада 2024 року, розглянута Верховним Судом [10]. Позивач (громадянин Італії) бажав визнати шлюб з громадянкою України, укладений 11 лютого 2012 року, недійсним. В обґрунтування він зазначав причину: приховування відповідалкою тяжкої хвороби. Позивач стверджував, що захворювання матері вплинула на стан їхнього сина і мала бути підставою для визнання шлюбу недійсним. Обидва наречені відмовились від медичного обстеження перед укладенням шлюбу, що зафіксовано підписами. Суд встановив, що відмова від медич-

ного обстеження підтверджує усвідомлену позицію сторін.

Тобто можемо зробити висновок, що для визнання шлюбу недійсним з мотивів приховування тяжкої хвороби може бути підставою лише за наявності належних доказів. У цій справі суди підтвердили, що існування хвороби без підтвердженого негативного впливу на подружжя чи дітей не є підставою для розірвання шлюбу. Також важливе значення мала письмова відмова наречених від проходження медичного обстеження.

Для практичної реалізації обов'язку наречених щодо взаємного повідомлення про стан здоров'я пропонується запровадити спеціальну форму, яка заповнюється під час подачі заяви на реєстрацію шлюбу в органах державної реєстрації актів цивільного стану (РАЦС). У цій формі наречені підтверджують, що обов'язок виконано, та що з медичної точки зору немає перешкод для укладення шлюбу. Роль органів РАЦС у такому механізмі обмежується перевіркою наявності заповненої форми та згоди на надання інформації партнеру, без доступу до конкретних медичних даних, що дозволяє поєднати контроль за виконанням обов'язку із забезпеченням конфіденційності та захистом медичної таємниці. Це не тільки підвищувало юридичну визначеність, але й стимулювало свідомий підхід до шлюбу, захищаючи права на усвідомлений вибір партнера, як передбачено статтями 29 та 33 СК України.

Запровадження запропонованої формалізованої процедури суттєво вплине на розгляд судових справ, пов'язаних з визнанням шлюбу недійсним через приховування інформації про стан здоров'я. Судді отримають чіткі та об'єктивні докази у вигляді підписаних заяв про взаємне інформування, що полегшить встановлення фактів невиконання обов'язку та причинно-наслідкового зв'язку з шкодою для здоров'я партнера чи нащадків. Крім того, документальна фіксація відмови від обстеження чи згоди на обмін даними слугуватиме ефективним засобом захисту для обох сторін, запобігаючи необґрунтованим позовам і сприяючи швидшому вирішенню спорів на досудовому етапі. Загалом, така система підвищить ефективність судової практики в сімейному праві, забезпечуючи баланс між конфіденційністю медичної інформації та захистом фундаментальних прав осіб у шлюбі.

Висновки. Стаття 30 Сімейного кодексу України покладає обов'язок наречених повідомити один одного про стан свого здоров'я. Правова мета цієї норми полягає у захисті здоров'я май-

Підкреслено, що саме медичний працівник не несе обов'язку інформування іншої сторони, оскільки цей обов'язок покладається безпосередньо на наречених, що відповідає принципу поваги до приватності.

Ключові слова: медична таємниця, Сімейний кодекс України, стан здоров'я наречених, конфіденційна інформація, правомірність розкриття, обов'язок інформування, недійсність шлюбу.

Makhoviyk Anna

Boundaries of lawful disclosure of fiancés' health information by medical professionals

This scientific article is devoted to the legal analysis of the provisions of Article 30 of the Family Code of Ukraine in the context of guarantees for preserving medical confidentiality. It examines the relationship between an individual's right to confidentiality of medical information, enshrined in national legislation and international legal acts, and the legal obligation of fiancés to inform each other.

It is established that the legislation does not provide a clear procedure or form for fulfilling the duty to disclose health status. This leads to gaps in law enforcement, conflicts between family and medical law norms, and inconsistent judicial interpretations. As a result, there are risks of violating the fiancés' right to privacy and issues with the liability of medical professionals in cases of information disclosure.

The study analyzes scholarly approaches to implementing the disclosure obligation: from relying solely on the good faith of the fiancés to proposals for introducing documentary confirmation of medical examination results or mandatory certificates confirming the absence of diseases that may pose a danger to the future spouses. Particular attention is given to the proposal to establish a formalized procedure—a special declaration that fiancés complete when submitting an application for marriage registration at the civil registry offices (RACS). In this declaration, they confirm fulfillment of the mutual disclosure obligation and the absence of medical impediments to marriage. This approach enables the combination of medical confidentiality protection with legal certainty and accountability of the parties.

Separately, the role of medical professionals in implementing Article 30 of the Family Code of Ukraine is defined. The necessity of clearly legislating the boundaries of lawful disclosure of health information—only with the written consent of the fiancés or in cases expressly provided by law—is substantiated. It is emphasized that the medical professional does not bear the duty to inform the other party, as this obligation rests directly with the fiancés, which aligns with the principle of respect for privacy.

Key words: medical confidentiality, Family Code of Ukraine, health status of fiancés, confidential information, lawfulness of disclosure, duty to inform, invalidity of marriage.

Дата надходження статті: 29.10.2025

Дата прийняття статті: 17.11.2025

Опубліковано: 22.12.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v058.2025.7>**Тур Ольга Тарасівна,**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0002-5782-8234

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕВАЖНОГО ПРАВА НАЙМАЧА НА ПРИДБАННЯ РЕЧІ

Постановка проблеми. Цивільне законодавство визначає, що наймач, який на законних підставах – договору найму користується річчю, має переважне право придбати таку річ. Для реалізації такого придбання необхідним є належне виконання своїх обов'язків за договором найму наймачем. Також пропозиція продажу речі повинна бути здійснена під час дії строку договору, тобто в період користування майном за договором найму.

Однак, варто звернути увагу, що передбачивши в Цивільному кодексі України переважне право наймача на придбання використовуваного ним майна у випадку його відчуження, не визначено спеціальних норм щодо способу захисту такого права у випадку його порушення.

Окрім цього, з внесенням змін у статтю 777 Цивільного кодексу України, виникає необхідність у визначенні застосування частини другої цієї статті до регулювання правовідносин щодо продажу земельної ділянки державної та комунальної власності.

Стан дослідження теми. В науці цивільного права України наявні дисертаційні дослідження проблем договірної регулювання орендних правовідносин. Зокрема, праці Калаура І.Р. «Договірні зобов'язання про передання майна у користування в цивільному праві України» [1], Романіва В.Я. «Договір оренди нерухомого майна за цивільним законодавством України» [2], Труфанової Ю.В. «Припинення договору найму (оренди)» [3].

Проте, залишаються не дослідженими особливості реалізації переважного права наймача на купівлю речі державної, комунальної власності та способу захисту в разі його порушення.

Мета статті. Дослідження особливостей реалізації переважного права наймача на купівлю речі, зокрема земельної ділянки державної та кому-

нальної власності, та визначення ефективного способу захисту в разі його порушення.

Виклад основного матеріалу. Стаття 777 Цивільного кодексу України визначає, що наймач, який належно виконує свої обов'язки за договором найму, у разі продажу речі, переданої у найм, має переважне право перед іншими особами на її придбання, крім випадків, якщо предметом договору найму (оренди) є державне або комунальне майно [4].

Таким чином, законодавець внісши зміни до ч.2. ст.777 Цивільного кодексу України Законом України № 3587-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління» від 22.02.2024 року [5] визначив, що таке переважне право у наймача виникає лише, якщо річ належить наймодавцю на праві приватної власності. Зазначений закон набрав чинності 08.03.2024 року. Окрім цього, доповнено статтю 759 Цивільного кодексу України частиною 3, згідно з якою особливості найму (оренди) державного і комунального майна встановлюються Законом України «Про оренду державного та комунального майна».

Згідно з ч. 1 ст. 181 Цивільного кодексу України до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

Спеціальними нормами щодо правового регулювання особливостей оренди земельних ділянок є Закон України «Про оренду землі» [6]. Стаття 9 зазначеного закону визначає переважне право орендаря на отримання орендованої земельної ділянки у власність.

Так, орендар має право на пріоритетне придбання земельної ділянки у разі її продажу, за умови внесення повної вартості, встановленої для

цієї ділянки. У випадку, якщо закон не дозволяє орендарю ставати власником земельної ділянки сільськогосподарського призначення, він може передати своє переважне право на купівлю іншій особі, яка відповідно до законодавства має право на набуття власності. При відчуженні земельної ділянки через земельні торги реалізація переважного права здійснюється у порядку та на умовах, передбачених статтями 135–139 Земельного кодексу України.

У разі відмови орендаря від свого переважного права на придбання орендованої земельної ділянки до нового власника такої земельної ділянки переходять права та обов'язки орендодавця за договором оренди цієї земельної ділянки. Не допускається відчуження орендованих земельних ділянок державної або комунальної власності без згоди на це орендаря.

Частиною 3 статті 127 Земельного кодексу України також визначено, що не допускається відчуження орендованих земельних ділянок державної або комунальної власності без згоди орендаря [7].

Таким чином, стаття 9 Закону України закріплює переважне право орендаря на придбання земельної ділянки державної або комунальної власності.

Відтак, існує колізія між ч. 2 ст. 777 Цивільного кодексу України та статтею 9 Закону України «Про оренду землі».

Також слід звернути увагу, що Конституційний Суд України у Рішенні № 31-рп/2009 від 10 грудня 2009 року здійснив офіційне тлумачення положень частини другої статті 777 Цивільного кодексу України в її попередній редакції. У цьому рішенні Конституційний Суд України наголосив, що наймач, який сумлінно та належним чином виконує зобов'язання за договором найму, у разі продажу орендованого майна має переважне право на його придбання порівняно з іншими особами [8].

Вказане положення закріплено в параграфі 1 «Загальні положення про найм (оренду)» глави 58 Цивільного кодексу України та поширює свою дію на всі види об'єктів оренди. При цьому законодавець наділений правом встановлювати певні особливості укладення та виконання договорів найму (частина друга статті 759 ЦК України), а також передбачати специфіку правового режиму для окремих видів майна, що може бути предметом найму (частина третя статті 760 ЦК України).

Як зазначено в частині другій статті 4 ЦК України, Цивільний кодекс є основним актом цивільного законодавства держави, проте до системи

таких актів належать і інші закони, що ухвалюються відповідно до Конституції України та положень Цивільного кодексу України. Конституційний Суд України у своєму рішенні підкреслив, що нормативно-правові акти, про які йдеться в частині третій статті 760 ЦК України, мають прийматися та діяти у межах принципів і приписів, визначених статтею 4 Цивільного кодексу України.

Отже, Конституційний Суд виходить із того, що співвідношення між нормами Цивільного кодексу України та спеціальними законами, які регулюють окремі аспекти оренди майна, характеризується підпорядкованістю останніх загальним нормам Кодексу. Такі закони, як правило, конкретизують або деталізують механізми реалізації положень ЦК, можуть передбачати додаткові умови їх застосування, а в окремих випадках — обмежувати або виключати дію певних норм Кодексу, якщо це прямо встановлено законом чи впливає з його змісту.

З огляду на зазначене, варто підкреслити, що наведена позиція узгоджується з раніше висловленим підходом Конституційного Суду України у Рішенні від 1 липня 1998 року № 9-рп/98 у справі щодо приватизації державного майна. У цьому рішенні Суд дійшов висновку, що угоди приватизації мають характер особливих договорів купівлі-продажу державного майна, на які поширюються положення цивільного законодавства лише у тій частині, що не суперечить спеціальним нормам законодавства про приватизацію (абзац третій пункту 4 мотивувальної частини).

Таким чином, аналіз правових позицій Конституційного Суду України свідчить про послідовне дотримання принципу системності у правозастосуванні: спеціальні норми не скасовують дію загальних, а лише конкретизують їх або визначають особливості застосування у межах певних правовідносин.

Попри закріплене право наймача на переважне право купівлі речі, на практиці частими є випадки порушення цього права та продаж речі за відсутності повідомлення наймача. В такому разі необхідним є встановлення належного та ефективного способу захисту порушеного права наймача, адже положення цивільного законодавства не містять спеціальних норм щодо захисту порушеного права наймача на купівлю речі.

Часто наймачі звертаються з вимогою про визнання недійсним договору купівлі-продажу. Проте, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 23 червня 2020 року у справі № 909/337/19 висувала, що вимога про визнання недійсним

договору купівлі-продажу речі сама по собі не може вважатися ефективним способом захисту порушеного переважного права наймача (орендаря) на придбання такої речі. Адже, в результаті задоволення такої вимоги право такої особи захищене не буде, що змусить наймача (орендаря) звертатися до власника з пропозицією відчуження речі на тих самих умовах, що були передбачені договором купівлі-продажу, який визнаний недійсним, а в разі незгоди власника – до суду із новим позовом [9].

В постанові Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у справі № 192/553/21 визначено належним способом захисту переважного права орендаря на купівлю орендованого нерухомого майна (земельної ділянки), – переведення на орендаря прав та обов'язків покупця відповідної речі, а не визнання договору купівлі-продажу недійсним. Зокрема, виснувано, що переважне право на купівлю предмета договору найму є організаційним, оскільки завдяки йому створюється передумова для набуття його носієм права власності на предмет найму внаслідок укладення договору купівлі-продажу [10]. Відносний характер переважного права співвласника полягає в тому, що його реалізація відбувається в межах організаційних правовідносин, учасники яких є чітко визначеними. Вторинна природа цього права зумовлена тим, що його виникнення пов'язане з участю особи у відносинах найму, внаслідок чого вона набуває статусу наймача. Припинення правовідносин найму автоматично тягне за собою припинення дії переважного права.

Неналежним способом захисту в даному випадку є також звернення з вимогою про визнання права власності. Відповідно до приписів статті 392 Цивільного кодексу України, судові рішення не має конститутивного характеру щодо виникнення права власності, а підтверджу наявність у особи вже набутого на законних підставах права. Зазначене положення застосовується у випадках, коли інші суб'єкти цивільних правовідносин не визнають, заперечують або оспорюють це право. Водночас чинне цивільне законодавство не передбачає для наймача можливості звернення до суду з позовом про визнання права власності, яке він лише має намір набути в процесі реалізації переважного права на придбання предмета найму, визначеного статтею 777 Цивільного кодексу України.

Переважне право у цьому контексті розглядається як правова категорія, що має організаційний, відносний і похідний (вторинний) характер.

Його зміст не включає безпосереднього набуття майнових прав, а лише закріплює порядок їх можливої реалізації. Виникнення майнового права у суб'єкта відбувається виключно після укладення договору купівлі-продажу або внаслідок переведення на нього прав та обов'язків за відповідним договором. Відтак, переважне право виступає передумовою для виникнення майнових прав, але не є самостійним юридичним фактом, що їх породжує.

Відповідно до положень частини першої статті 8 Цивільного кодексу України, у випадку, коли певні цивільні правовідносини не врегульовані нормами цього Кодексу, іншими актами цивільного законодавства чи умовами договору, для їх регулювання застосовуються норми, що регулюють подібні за змістом відносини. Такий підхід у праві визначається як аналогія закону.

Використання аналогії закону можливе лише за наявності сукупності умов: по-перше, спірні правовідносини повинні за своєю природою належати до сфери цивільно-правового регулювання; по-друге, для них не має існувати конкретних правових норм; по-третє, спір не може бути вирішений лише на основі принципів чи змісту законодавства; і нарешті, має існувати законодавча норма, яка регулює схожі відносини та може бути застосована за аналогією [9].

Згідно з частиною першою статті 362 ЦК України, у разі продажу частки у праві спільної часткової власності інший співвласник користується переважним правом купівлі перед сторонніми особами — за тією самою ціною та на аналогічних умовах. Винятком є продаж частки шляхом публічних торгів.

Частина четверта статті 362 ЦК України встановлює, що у випадку порушення переважного права купівлі співвласник має право звернутися до суду із позовом про переведення на нього прав і обов'язків покупця. При цьому позивач зобов'язаний внести на депозитний рахунок суду суму, що підлягає сплаті за договором купівлі-продажу. Для такого виду позовів визначено строк позовної давності в один рік.

Позов про переведення прав та обов'язків покупця є специфічним способом захисту цивільних прав, який відноситься до зміни правовідношення (пункт 6 частини другої статті 16 ЦК України). Такий спосіб захисту спрямований на забезпечення реалізації переважних прав третіх осіб у разі розпорядження власником своїм майном (ч. 4 ст. 362, абз. 3 ч. 1 ст. 822 ЦК України). Цей правовий механізм найбільш точно відпові-

дає суті порушеного переважного права, характеру його порушення та наслідкам, які воно спричинило, забезпечуючи ефективне відновлення.

Таким чином, якщо власник речі порушив передбачене частиною другою статті 777 Цивільного кодексу України переважне право наймача (орендаря) на придбання майна, переданого в найм, належним способом захисту цього права буде звернення з позовом про переведення на наймача прав і обов'язків покупця відповідного об'єкта.

Отже, у правовідносинах, що стосуються захисту переважного права наймача (орендаря) на придбання предмета оренди, за аналогією закону слід застосовувати положення частини четвертої статті 362 Цивільного кодексу України. Ця норма визначає порядок реалізації та захисту переважного права співвласника на купівлю частки іншого співвласника у разі її відчуження, що за своєю суттю є подібною правовою категорією. Зазначена правова позиція відображена також у практиці Верховного Суду (постанови КГС ВС від 20 листопада 2024 року у справі 926/3604/23 [11], 10 вересня 2024 року у справі 926/3602/23 [12], від 08.10.2024 року у справі 926/3616/23 [13]).

Підсумовуючи, у разі продажу майна, переданого у найм, наймач, який добросовісно виконує свої обов'язки відповідно до умов договору

та вимог законодавства, може захистити своє переважне право шляхом переведення на нього прав і обов'язків покупця. Таким чином, наймач набуває статусу володільця переважного права та отримує законний механізм реалізації свого права на придбання відповідного об'єкта.

Висновки. Вважаємо, що оскільки, Законом України «Про оренду державного та комунального майна» не визначено заборони щодо переважного права на купівлю земельної ділянки державної чи комунальної власності, а Закон України «Про оренду землі» закріплює таке право та визначає, що не допускається відчуження орендованих земельних ділянок державної або комунальної власності без згоди на це орендаря, то на правовідносини щодо продажу земельної ділянки державної чи комунальної власності не поширюються обмеження, визначені ч.2. ст.777 ЦК України.

Визнання договору купівлі-продажу недійсним та визнання права власності є неналежними способами захисту порушеного переважного права наймача. Якщо власником предмета найму порушено передбачене частиною другою статті 777 Цивільного кодексу України переважне право наймача на придбання переданої у найм речі, належним та ефективним способом захисту відповідного переважного права наймача буде позов про переведення на останнього прав та обов'язків покупця відповідної речі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Калаур І.Р. Договірні зобов'язання про передання майна у користування в цивільному праві України. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. Київ, 2015. 37 с. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/7767> (дата звернення 27.10.2025).
2. Романів В.Я. Договір оренди нерухомого майна за цивільним законодавством України. Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів. 2015. 212 с.
3. Труфанова Ю.В. «Припинення договору найму (оренди)». Дис. ... канд. юрид. наук. Тернопіль. 2017. 250 с.
4. Закон України № 3587-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління» від 22.02.2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3587-20#Text> (дата звернення 28.10.2025).
5. Цивільний кодекс України. №435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44, ст.356. в ред. від 05.10.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 28.10.2025).
6. Закон України «Про оренду землі» №161-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 46-47. ст.280. в ред. від 08.08.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text> (дата звернення 28.10.2025).
7. Земельний кодекс України. №2768-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3-4. ст.27 в ред. від 12.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення 28.10.2025).
8. Рішення Конституційного Суду України № 31-рп/2009 від 10.12.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v031p710-09#Text> (дата звернення 28.10.2025).
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23.06.2020 по справі № 909/337/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90359317> (дата звернення 28.10.2025).
10. Постанова Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 02 червня 2025 року у справі № 192/553/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128485223> (дата звернення 28.10.2025).
11. Постанова КГС ВС від 20 листопада 2024 року у справі 926/3604/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123928126> (дата звернення 28.10.2025).
12. Постанова КГС ВС від 10.09.2024 у справі № 926/3602/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121725691> (дата звернення 28.10.2025).
13. Постанова КГС ВС від 08.10.2024 року у справі №926/3616/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122272655> (дата звернення 28.10.2025).

Тур Ольга Тарасівна

Особливості переважного права наймача на придбання речі

Положеннями частини другої статті 777 Цивільного кодексу України визначено, що наймач, який належно виконує свої обов'язки за договором найму, у разі продажу речі, переданої у найм, має переважне право перед іншими особами на її придбання, крім випадків, якщо предметом договору найму (оренди) є державне або комунальне майно. Закон України «Про оренду землі» та Земельний кодекс України визначає, що не допускається відчуження орендованих земельних ділянок державної або комунальної власності без згоди на це орендаря.

Таким чином, вказана норма Цивільного кодексу України надає відповідному наймачу переважне право придбати річ, якою він користується на законних підставах – за договором найму, за умови належного виконання таким наймачем своїх обов'язків у тому разі, якщо така річ буде пропонуватися до продажу в період дії договору найму.

В частині 2 статті 777 Цивільного кодексу України не визначено процедуру здійснення та способу захисту переважного права купівлі предмета договору найму наймачем. В такому разі необхідним є застосування аналогії закону відповідно до правил частини 1 статті 8 Цивільного кодексу України. А саме норм, що регулюють подібні за змістом правовідносини, зокрема, визначені статтею 362 Цивільного кодексу України.

Визнання недійсним договору купівлі-продажу та визнання права власності на річ є неналежним способом захисту порушеного права наймача. Якщо власником предмета найму порушено, передбачене частиною другою статті 777 Цивільного кодексу України, переважне право наймача на придбання переданої у найм речі, належним способом захисту права наймача буде позов про переведення на останнього прав та обов'язків покупця відповідної речі. Ефективним способом захисту буде саме вимога про переведення прав та обов'язків покупця за договором купівлі-продажу на наймача як володільця переважного права.

Ключові слова: договір найму, наймач, річ, земельна ділянка, переважне право, способи захисту порушеного права.

Tur Olga

Peculiarities of the lessee's pre-emptive right to purchase the leased property

According to the provisions of Part Two of Article 777 of the Civil Code of Ukraine, a lessee who duly fulfils their obligations under a lease agreement has a pre-emptive right, in the event of the sale of the leased property, to purchase it before other persons, except in cases where the subject of the lease (rental) agreement is state or communal property.

The Law of Ukraine "On Land Lease" and the Land Code of Ukraine stipulate that alienation of leased land plots of state or communal ownership shall not be permitted without the consent of the lessee.

Thus, the cited provision of the Civil Code of Ukraine grants the relevant lessee a pre-emptive right to acquire the property lawfully used under a lease agreement, provided that the lessee duly performs their obligations thereunder, in the event that such property is offered for sale during the term of the lease.

Part Two of Article 777 of the Civil Code of Ukraine does not establish the procedure for exercising, nor the method for protecting, the lessee's pre-emptive right to purchase the leased object. In such a case, it is necessary to apply the analogy of law, in accordance with Part One of Article 8 of the Civil Code of Ukraine, namely, by referring to the provisions governing similar legal relations, in particular those laid down in Article 362 of the Civil Code of Ukraine.

The invalidation of a contract of sale and the recognition of ownership rights to the property do not constitute proper remedies for the protection of the lessee's infringed right. If the owner of the leased object violates the lessee's pre-emptive right to purchase the leased property, as provided for in Part Two of Article 777 of the Civil Code of Ukraine, the appropriate remedy shall be a claim for the transfer to the lessee of the rights and obligations of the buyer of the respective property.

Accordingly, the effective means of protection is a claim for the transfer of the buyer's rights and obligations under the contract of sale to the lessee as the lawful holder of the pre-emptive right.

Key words: lease agreement, lessee, property, land plot, pre-emptive right, remedies for the protection of infringed rights.

Дата надходження статті: 28.10.2025

Дата прийняття статті: 14.11.2025

Опубліковано: 22.12.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

УДК 347.62

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v058.2025.8>

Фляжнікова Ярослава Василівна,

докторка філософії,

старша викладачка кафедри соціально-економічних дисциплін

Комунального закладу вищої освіти «Барський гуманітарно-

педагогічний коледж імені Михайла Грушевського»

ORCID ID: 0000-0001-9311-3933

Остафійчук Людмила Аурелівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ORCID ID: 0000-0003-4882-1038

КОМУ ДІСТАНЕТЬСЯ МАЙНО? ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КЕЙСІВ МІЖ ПОДРУЖЖЯМ ПІСЛЯ РОЗЛУЧЕННЯ

Постановка проблеми. Розподіл спільного майна подружжя після розірвання шлюбу є досить проблематичною та найконфліктнішою сферою не лише сімейних, але й цивільних правовідносин.

Особливо актуальними виявляються питання, що пов'язані з розподілом нерухомого або рухомого майна, яке має істотну матеріальну цінність та часто являються предметом судових спорів. У даному контексті, важливо підкреслити, що це можуть бути такі спори: про момент набуття майна та джерела його фінансування, визначення часток у майні, а також правового режиму майна та особливостей володіння, користування й розпорядження майном.

Не зважаючи на детальне регулювання зазначених питань Сімейним та Цивільним кодексами України, спорів про поділ нерухомого майна досить багато, що зумовлює необхідність проведення аналізу наявних правових позицій, ухвалених Верховним Судом з урахуванням принципів верховенства права, добросовісності та справедливості.

Зауважимо, що багато шлюбів укладаються з корисливих мотивів. Тим більше, якщо наявність трьох або більше дітей чи наявність родичів з інвалідністю – є підставою для відстрочки від мобілізації. З одного боку, у цьому контексті є свої переваги – покращення демографічної ситуації в Україні, а з іншої сторони – корисливий мотив не завжди виправданий. В таких випадках подружжя цілком очікувано забуває про такі риси як чесність, повага, доброта та щирість по відношенню

один до одного. Внаслідок чого між подружжям трапляються конфлікти, які унеможливають подальше збереження сім'ї з усіма наслідками, в тому числі виникає питання щодо розподілу майна.

Розподіл нерухомого майна між колишнім подружжям – є одним із найскладніших питань, які виникають після розлучення. Відтак, постійні стреси, напружені емоції та переживання – є психологічними чинниками, які мають істотне значення у цьому контексті. До того ж, сукупність факторів, таких, як: неоднозначність судової практики, різні підходи до тлумачення понять «спільна сумісна власність» й «особиста приватна власність» та відсутність шлюбного договору створюють правову невизначеність та породжують спори між колишнім подружжям. Все це свідчить про актуальність теми дослідження.

Метою статті – є цивільно-правовий аналіз окремих кейсів, що виникають з приводу розподілу майна між подружжям після розлучення в Україні, що охоплює сучасну судову практику, правові позиції Верховного Суду та колізії, що виникають у зв'язку з тлумаченням норм права.

Стан дослідження проблеми. Проблематика цивільно-правового аналізу кейсів, що виникають між подружжям після розлучення традиційно привертала увагу науковців у сфері цивільного, житлового та сімейного права. Теоретичні й практичні аспекти щодо розподілу майна між колишнім подружжям були предметом дослідження у працях таких науковців, як: А. О. Дутко, С. В. Дяченко,

Л. В. Грицишиної, В. С. Онофрей, Я. В. Фляжнікової та інших, які розкривали загальні питання, що стосуються розподілу майна подружжя після розлучення та окремі аспекти шлюбного договору. Незважаючи на наявні напрацювання, тема щодо цивільно-правового аналізу кейсів, які виникають між подружжям після розлучення, залишається недостатньо дослідженою, а відтак потребує подальшого опрацювання та удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Подружжя вправі розірвати шлюб без поділу майна, що не припиняє спільної власності подружжя, так як все майно, яке було спільним на момент припинення шлюбу, як і раніше, буде відноситися до спільної власності, виходячи із презумпції спільної сумісної власності, передбаченої ст. 60 Сімейного кодексу України (далі – СК України). Суб'єктивне право на поділ майна, що перебуває на праві спільної сумісної власності подружжя, належить кожному з них незалежно від того, в який момент здійснюється поділ: під час шлюбу або після його розірвання [1]. Сам факт незвернення одного з подружжя до суду із позовом про поділ майна не є підставою, з якою закон пов'язує (визначає) припинення права власності на спільну сумісну власність [2].

Зазвичай, вирішивши питання припинення шлюбу, сторони виявляються доволі матеріалістичними і беруться за вирішення іншого питання: кому дістанеться нерухомість? Поділ може бути здійснений як за домовленістю подружжя, так і за судовим рішенням.

Той із подружжя, хто заявляє судову вимогу про поділ майна, повинен довести, що це майно було набуто під час шлюбу. Натомість той із подружжя, хто заперечує спільний характер цього майна, має довести, що воно не є спільною сумісною власністю. Також, слід враховувати, що статус спільної сумісної власності подружжя визначається критеріями: 1) час набуття майна та 2) кошти, за які таке майно було набуто (джерело набуття). Відповідно, якщо майно придбано за особисті кошти одного з подружжя хоча й у період шлюбу, таке майно не вважається об'єктом спільної сумісної власності подружжя [3]. Не підлягає розподілу між колишнім подружжям майно, що належало особисто кожному до шлюбу.

Щодо строку давності за вимогою про поділ спільного майна подружжя, пред'явленою після розірвання шлюбу, Верховний Суд зазначив, що позовна давність обчислюється від дня, коли один із співвласників дізнався або міг дізнатися про порушення свого права власності. Неподання позову про поділ майна, у тому числі до спливу

трьох років з дня розірвання шлюбу, за відсутності доказів, які б підтверджували заперечення права одного з подружжя на набуто у період шлюбу майно, зареєстроване за іншим подружжям, не може свідчити про порушення права і вказувати на початок перебігу позовної давності [4]. Отже, початок позовної давності щодо вимоги про поділ спільного майна подружжя, шлюб якого розірвано, обчислюється не з моменту офіційного розірвання шлюбу (через органи РАЦС чи за рішенням суду), а з того дня, коли один із подружжя дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права власності (частина друга статті 72 СК України).

До складу майна, яке підлягає розподілу належить: кошти, нерухоме та рухоме майно; інше майно, яке має значну матеріальну, художню чи культурну цінність; майно, яке має сімейну цінність тощо. Тлумачення статті 61 СК України свідчить, що спільною сумісною власністю подружжя, що підлягає поділу, можуть бути будь-які види майна, за винятком тих, які згідно із законом не можуть їм належати (виключені з цивільного обороту), незалежно від того, на ім'я кого з подружжя вони були набуті [5]. Проблемним може виявитись вирішення питання розподілу майна після спливу певного часу після розлучення, тому що деякі речі можуть вибути із володіння особи, а деякі втрачені.

Наприклад у справі №595/324/17 Верховний Суд підтвердив правомірність рішень судів першої та апеляційної інстанцій в частині стягнення з відповідача половини вартості відчужених ним автомобілів, що належали подружжю на праві спільної сумісної власності, оскільки вказане майно придбане сторонами у період перебування у шлюбі та відчужене відповідачем без згоди позивача [6]. Якщо один із подружжя відчужив спільне майно всупереч волі другого, і через це неможливо встановити його дійсну (ринкову) вартість, визначенню підлягає ринкова вартість подібного за своїми якостями (технічними характеристиками) майна на час розгляду справи. Такий підхід, згідно правової позиції Верховного Суду у справі № 544/856/20, – є гарантією справедливої сатисфакції особі у зв'язку з припиненням її права на спільне майно [7].

Згідно правової позиції Верховного Суду, викладеної у справі № 756/14404/15-ц, грошові кошти, внесені за договором банківського вкладу на розрахунковий рахунок на ім'я одного із подружжя під час перебування в зареєстрованому шлюбі, є спільним майном подружжя, а тому підлягають поділу між подружжям в рівних частках. У випадку, коли при розгляді вимоги про поділ спільного

майна подружжя буде встановлено, що один із них здійснив його відчуження чи використав його на свій розсуд проти волі іншого з подружжя і не в інтересах сім'ї чи не на її потреби або приховав його, таке майно або його вартість враховується при поділі [8]. Проте, проблемним питанням може стати накопичення подружжям готівкових коштів та їх зберігання поза банківськими рахунками. В такому випадку доказати, що якісь грошові активи зберігалися у сейфі сім'ї, – майже не можливо. Факт набуття майна у період шлюбу має доводити той із подружжя, який на нього посиляється в обґрунтування своїх вимог про поділ такого майна. Спростовати презумпцію спільності майна подружжя має той із подружжя, який заперечує, що майно набуто у період шлюбу є спільним сумісним майном. Тобто, лише факт декларування коштів одним із подружжя після припинення шлюбу, або усна заява про наявність таких коштів, – не доводить, що ці кошти були отриманні у період перебування у шлюбі.

Наступною проблемою у розподілі майна після розлучення є питання істотного збільшення вартості такого майна як об'єкта, його якісних характеристик. Велика Палата Верховного Суду у постанові від 22 вересня 2020 року № 214/6174/15-ц висновувала: «Визначаючи правовий статус спірного майна як спільної сумісної власності подружжя, суд має враховувати, що частка в такому майні визначається відповідно до розміру фактичного внеску кожної зі сторін, у тому числі за рахунок майна, набутого одним з подружжя до шлюбу, яке є його особистою приватною власністю, у придбання (набуття) майна. Якщо в придбання (будівництво) майна вкладено, крім спільних коштів, особисті приватні кошти однієї зі сторін, то частка в такому майні відповідно до розміру внеску є її власністю». Тобто таке майно може бути поділене лише з урахуванням особистих і спільних майнових та трудових затрат кожного з подружжя. Вирішальне значення мають шляхи та способи збільшення такої вартості, яка має бути доведена тим з подружжя, хто претендує на таке майно. При цьому, істотність збільшення вартості майна одного із подружжя передбачає, що доля первинної власності стає незначною, співмірно малою за остаточною ціною. Водночас, збільшення вартості майна внаслідок коливання курсу валют, зміни ринкових цін та інші чинники не співвідносяться з обсягом грошових чи трудових затрат у майно [9].

При встановленні юридичного статусу майна (особисте чи спільне) визначальним є те, коли

мали місце факт і дата набуття (створення) такого майна, а не факт реєстрації прав на нього, що може мати місце після розірвання шлюбу. Наприклад, у справі № 355/1060/16 суди встановили, що у грудні 2015 року відповідач зареєстрував за собою право власності на спірний будинок, проте будинок фактично побудований у 1991 році, тобто в період шлюбу сторін у справі. Отже, суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний суд, дійшов обґрунтованого висновку, що будинок є спільним майном подружжя, тому підлягає поділу в рівних частках. Правильним є і висновок судів про визнання за позивачем права власності на 1/2 частку земельної ділянки, на якій знаходиться будинок, адже відповідно до статті 120 Земельного кодексу України та статті 377 Цивільного кодексу України при переході права власності на будівлі і споруди разом з цими об'єктами переходить і право власності на земельну ділянку без зміни її цільового призначення [10].

Загалом, вирішення спірних питань про майно між колишнім подружжям у судовому порядку є тривалим та має свої труднощі розгляду з таких причин: корисливий мотив – проявляється там, де порушені засади чесності та справедливості, що призводить до умисного затягування судового процесу про розподіл майна між колишнім подружжям або створення перепон у чесному поділі спільної сумісної власності; відсутність взаєморозуміння – зневага один до одного призводить до негативних наслідків щодо розподілу майна; брак фінансів та часу – проявляється у нехтуванні можливостями досудового врегулювання конфлікту, що виник між подружжям після розлучення, а також фінансовою неспроможністю одного із подружжя на укладення договору про надання професійної правничої (правової) допомоги з адвокатом.

Не випадково, А.О. Дутко звертає увагу на те, що шлюбний договір – є особливим сімейно-правовим договором і на практиці його застосовують скоріш не для урегулювання спільного проживання, а також користування майном, а все ж для передбачення майнових наслідків у випадку розірвання шлюбу [11, с. 188]. Водночас, за домовленістю сторін шлюбного договору правовий режим майна, набутого під час шлюбу, після укладання шлюбного договору може бути змінений із режиму спільності на режим роздільності. Сторони можуть включити до шлюбного договору умову, що повністю виключає можливість виникнення в майбутньому спільного подружнього майна. При цьому майно, набуто за час шлюбу, належатиме кож-

майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України». Компенсація може надаватися: у грошовій формі; у вигляді нового житла/земельної ділянки; у вигляді сертифікатів, державних виплат, допомоги міжнародних організацій тощо (постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2023 р. № 600 «Про затвердження Порядку надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна»). Усі ці форми вважаються еквівалентом зруйнованого спільного майна і діляться за тими ж правилами. В такому випадку важливо довести: факт набуття майна під час шлюбу; факт його знищення / пошкодження; документальне підтвердження отримання або права на компенсацію (рішення комісії, довідка, акт оцінки, виплата тощо); статус подружжя на момент набуття цього майна у спільну сумісну власність. Зважаючи на тривалу процедуру збирання доказів та подачі документів на отримання компенсації за знищене майно, ця категорія справ ще не з'явилася у ЄДРСР, проте суспільству вже потрібно опрацьовувати теоретичні та практичні механізми їх розгляду та вирішення, в тому числі шляхом внесення відповідних змін до СК України.

Висновки. На основі вищевикладеного, важливо підкреслити, що не кожен шлюб в Україні укладається з суспільно корисною метою – створення сім'ї. Не кожна сім'я, після її створення – є щасливою та благополучною. Відтак, нерухомість та інше цінне майно дістанеться тому, хто проявить свою наполегливість та інтенсивність під час підготовки щодо збору доказів та у процесі доказування під впливом внутрішнього переконання й мотивації переконає суд у своїй правоті. Дослідження судової практики у справах щодо поділу майна, які виникають між колишнім подружжям після розлучення, доводить, що для успішного розгляду справи необхідна: наполегливість – є важливим показником, який спрямований на успіх у справі; інтенсивність – найбільше стосується, у даному контексті збору усіх необхідних та належних доказів по справі; мотивація – це зазвичай об'єктивні чинники, які впливають та формують внутрішнє переконання. Водночас, у нових реаліях слід завчасно вдосконалювати механізми захисту майнових прав подружжя, у тому числі щодо поділу компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Постанова Верховного Суду від 08 березня 2023 року по справі № 307/2148/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109645805> (дата звернення: 21.10.2025).
2. Постанова Верховного Суду від 28 лютого 2018 року по справі № 647/1683/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72641709> (дата звернення: 23.10.2025).
3. Постанова Верховного Суду України від 16.12.2015 р. по справі № 6-2641цс15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54513240> (дата звернення: 26.10.2025).
4. Постанова Верховного Суду від 26 травня 2021 року по справі № 219/10470/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97352561> (дата звернення: 14.10.2025).
5. Постанова Верховного Суду від 09 січня 2019 року по справі № 643/4589/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79237953> (дата звернення: 11.10.2025).
6. Постанова Верховного Суду від 12 червня 2019 року по справі № 595/324/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82491956> (дата звернення: 15.10.2025).
7. Постанова Верховного Суду від 10 червня 2022 року по справі № 544/856/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104713569> (дата звернення: 14.10.2025).
8. Постанова Верховного Суду від 20 червня 2018 року по справі № 756/14404/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74927169> (дата звернення: 26.10.2025).
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 вересня 2020 року по справі № 214/6174/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270721> (дата звернення: 11.10.2025).
10. Постанова Верховного Суду від 30 серпня 2021 року по справі № 355/1060/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99277760> (дата звернення: 19.10.2025).
11. Дутко А.О. Поняття та правова природа шлюбного договору. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*, 2016. № 837. С. 188–191.
12. Постанова Верховного Суду від 10 травня 2022 року по справі № 755/5802/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104258375> (дата звернення: 12.10.2025).
13. Фляжнікова Я.В. Шлюбний договір в Україні: переваги та недоліки. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. Випуск 86: частина 2, 2024. С. 248–252.
14. Постанова Верховного Суду від 10 травня 2022 року по справі № 755/5802/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104258375> (дата звернення: 19.10.2025).

15. Дяченко С.В., Онофрей В.С. Процесуальні особливості розгляду справ про поділ майна подружжя. *Юридичний науковий електронний журнал*, 2021. № 3. С. 91–94.
16. Постанова Верховного Суду від 15 квітня 2020 року по справі № 565/495/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88857173> (дата звернення: 15.10.2025).
17. Грицишина Л.В. Правові наслідки припинення шлюбу за законодавством України. *Південно-український правничий часопис. Проблеми цивільного та господарського права*. 2020. № 4. С. 183–187.

Фляжнікова Ярослава Василівна, Остафійчук Людмила Аурелівна

Кому дістанеться майно? Цивільно-правовий аналіз кейсів між подружжям після розлучення

Стаття присвячена цивільно-правовому аналізу особливостей розподілу спільного майна подружжя після розірвання шлюбу в Україні. Метою статті є висвітлення правових позицій Верховного Суду у справах, що виникають з приводу розподілу майна між подружжям після розлучення в Україні, виявлення колізій, що виникають у зв'язку з тлумаченням норм права.

У роботі застосовано методи системного, формально-юридичного, порівняльного та аналітичного аналізу. На основі узагальнення практики Верховного Суду досліджено ключові аспекти: визначення часу та джерела набуття майна, критерії доведення спільності чи особистого характеру власності, порядок застосування позовної давності та особливості поділу нерухомості, грошових активів і рухомого майна.

Встановлено, що чинне законодавство, попри детальне регулювання, не забезпечує єдності підходів до вирішення спорів про поділ майна між колишнім подружжям. Визначено, що найбільш спірними є питання: відчуження спільного майна без згоди одного з подружжя, проблеми доведення наявності готівкових коштів подружжя, істотного збільшення вартості об'єкта за рахунок особистих коштів, а також тлумачення моменту набуття права власності. Проаналізовано практику Верховного Суду щодо врахування реальної (ринкової) вартості спірного майна, особливостей поділу банківських вкладів. Окремо досліджено роль шлюбного договору як превентивного інструменту, що дозволяє змінювати режим спільної власності на роздільний, водночас підкреслено необхідність забезпечення справедливого балансу прав сторін.

Запропоновано розглядати компенсацію за знищене чи пошкоджене майно внаслідок збройної агресії російської федерації як об'єкт спільної сумісної власності, який підлягає розподілу за загальними правилами.

Доведено, що ефективне вирішення майнових спорів між колишнім подружжям потребує поєднання правової наполегливості сторін, належної доказової бази та вдосконалення нормативного регулювання. Доцільним є посилення правового значення шлюбного договору, розроблення нових норм законодавства з урахування нових реалій – зокрема, порядку поділу компенсацій за втрачене майно внаслідок війни.

Ключові слова: шлюб, розлучення, розірвання шлюбу, майновий спір, припинення шлюбу, судова практика.

Fliazhnikova Yaroslava, Ostafiichuk Liudmyla

Who Will Get the Property? A Civil-Law Analysis of Post-Divorce Spousal Cases

This article offers a civil-law analysis of the distinctive features of the division of joint property between spouses following divorce in Ukraine. It aims to highlight the legal positions adopted by the Supreme Court in disputes concerning the distribution of marital assets, and to identify the principal conflicts that arise in interpreting the relevant legal norms.

The study applies systemic, formal-legal, comparative, and analytical methods. Based on the generalised case law of the Supreme Court, it examines key issues such as determining the timing and source of property acquisition; establishing criteria for proving joint versus personal ownership; the procedure for applying limitation periods; and addressing the particularities of dividing real estate, financial assets, and movable property.

Although the current legislation provides detailed regulation, it does not ensure uniformity of judicial approaches to disputes over property division between former spouses. The most contentious issues include the alienation of joint property without a spouse's consent; the evidentiary difficulty of proving the existence of the spouses' cash assets; the substantial increase in the value of an asset through personal investment; and the precise interpretation of the moment at which ownership is acquired. The article analyses the Supreme Court's practice regarding the consideration of real (market) value in disputed assets and the division of bank deposits. Particular attention is given to the marriage contract as a preventive instrument capable of converting joint property into separate property, while emphasizing the need to maintain a fair balance between the parties' rights.

The authors propose that compensation for property destroyed or damaged as a result of the armed aggression of the Russian Federation should be treated as a form of joint marital property, subject to division under the general rules of law.

It is argued that the effective resolution of property disputes between former spouses requires a combination of the parties' legal persistence, an adequate evidentiary base, and the improvement of regulatory frameworks. Strengthening the legal force of the marriage contract and developing new legislative norms that reflect contemporary realities – particularly those governing compensation for property lost during the war – are considered advisable.

Key words: marriage, divorce, dissolution of marriage, property dispute, termination of marriage, case law.

Дата надходження статті: 29.10.2025

Дата прийняття статті: 18.11.2025

Опубліковано: 22.12.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

ПОРІВНЯЛЬНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.65/68:347.625 (477+4)

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v058.2025.9>

Берназ-Лукавецька Олена Михайлівна.

кандидат юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-2133-1672

СПАДКОВИЙ ТА ШЛЮБНИЙ ДОГОВОРИ ЯК ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕРЕСІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Постановка проблеми. В реаліях сьогодення спадковий та шлюбний договори є важливими правовими інструментами, що дозволяють фізичним особам захистити свої майнові та особисті інтереси. Вони допомагають уникнути потенційних конфліктів та непорозумінь, які можуть виникнути у майбутньому. Хоча вони є ефективними інструментами захисту інтересів, однак можуть породжувати низку проблем та ризиків, що можуть призвести до судових спорів і фінансових втрат.

Стан дослідження теми. Дослідженню спадкових та шлюбних договорів, їх поняттю, окремим видам, умовам його виконання, особливостям укладання, зміни та припинення, а також відповідальності сторін приділялась окрема увага вітчизняними, а також сучасними науковцями. Серед них можна виділити наступних: Жилінкова І.В., Глиняна К.М., Калітенко О.М., Мазуренко С.В., Майданик Р.А., Сердечна І.А., Ромовська З.В., Ульяненко О.О, Сафончик О.І., Червоний Ю.С., Шевченко Я.М., Явор О.А., Фурса С.Я. Однак, розгляду питання щодо спадкового та шлюбного договору як засобу забезпечення інтересів фізичних осіб : український та зарубіжний досвід не приділено уваги взагалі.

Мета статті полягає в аналізі спадкового та шлюбного договору як засобу забезпечення інтересів фізичних осіб за допомогою українського та зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Українське законодавство передбачає регулювання спадкового договору в Шостій книзі Цивільного кодексу України. Це створює необхідність чіткого визначення

правової природи спадкового договору, а також окреслення його специфічних характеристик.

Відповідно до статті 1302 Цивільного кодексу України, «за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача».

Варто підкреслити, що положення спадкового права не поширюються на спадковий договір. Як випливає з норм Цивільного кодексу України, сутність такої угоди полягає в можливості розпорядження майном відчужувача за його життя, однак право власності переходить до набувача виключно після смерті відчужувача.

Предметом спадкового договору, що є його істотною умовою, виступає майно відчужувача, яке він зобов'язується передати іншій стороні.

Р.А. Майданик, досліджуючи юридичні характеристики спадкового договору, зазначає, що цей тип правочину може мати як безоплатний, так і оплатний характер. Він передбачає передачу майна у випадку смерті відчужувача, водночас покладаючи на набувача зобов'язання здійснити визначені дії майнового чи немайнового характеру відповідно до волі відчужувача [1, с. 92].

У спадковому договорі його учасниками виступають відчужувач і набувач. З боку відчужувача може виступати подружжя, один із подружжя або інша особа. Набувачем у такому договорі може бути як фізична, так і юридична особа. Відчужувачем може бути одна фізична особа або кілька осіб, зокрема подружжя, один із подружжя чи інша

фізична особа. При цьому, якщо набувач є спадкоємцем за заповітом або за законом, укладення спадкового договору не позбавляє його права на спадкування тієї частини майна, яка не охоплена умовами договору.

Спадковий договір виявляється надзвичайно ефективним у певних обставинах, роблячи його доцільним вибором у ряді випадків. Проаналізуємо ключові ситуації, за яких застосування цього правового інструменту може стати найбільш раціональним підходом: організація догляду за літніми людьми, запобігання конфліктів між спадкоємцями, захист бізнесу та збереження його стабільної роботи, передача майна особам, які не належать до родичів.

Під час укладання спадкового договору важливо чітко визначити його умови. Розглянемо ключові моменти, які слід включити до даного договору.

Основні елементи спадкового договору: чітке визначення майна, що передається за договором, обов'язки набувача (наприклад, догляд та турбота про відчужувача), умови та терміни виконання зобов'язань, наслідки невиконання умов договору [2].

Завдяки кільком перевагам, що пропонуються цим договором, особа може краще керувати своїми активами та захищати їх. Основна перевага такого договору полягає в тому, що він надає спадкоємцям точні інструкції щодо того, як розпоряджатися активами спадщини.

Він може встановити принципи розподілу майна померлого та вимоги до спадкування. Такий договір може запобігти розбіжностям між численними спадкоємцями, які можуть виникнути таким чином під час розподілу спадщини. Ще однією перевагою є те, що розподіл активів після смерті померлого гарантований законом. Договір може як закріпити право спадкоємців на спадщину, так і встановити правила розподілу активів померлого.

Таким чином, спадкоємці можуть бути впевнені, що їхня частка спадщини не перейде до іншої особи без їхнього відома та згоди. Завдяки договору спадкодавець може розпоряджатися своїми активами так, як вважає за потрібне, і це його кінцева перевага.

У договорі може бути зазначено, хто має розпоряджатися активами спадкодавця та як це повинно відбутися. Таким чином, спадкодавець може забезпечити, щоб його активами розпоряджалися відповідно до його побажань навіть після його смерті.

Загалом, спадковий договір пропонує багато переваг, які дозволяють спадкоємцям розпоряджатися своїм майном на свій розсуд, захищаючи при цьому себе. Щоб забезпечити управління своїм майном відповідно до їхніх побажань, заповідачі повинні укласти такий договір [3].

Спадковий договір, або договір про спадкування, не є визнаним правовим інститутом у США. Натомість правовими інструментами для контролю розпорядження майном після смерті є, перш за все, заповіти та правила спадкування за законом (смерть без заповіту). Ключова відмінність полягає в тому, що заповіт може бути односторонньо змінений або скасований у будь-який час, тоді як спадковий договір, де він існує в інших країнах, є обов'язковою угодою, яка зазвичай вимагає взаємної згоди на зміну або розірвання через свій договірний характер.

Аналізуючи міжнародний досвід, також необхідно звернути увагу на те, що даний договір можливо укласти також за допомогою онлайн ресурсів, які на нашу думку, найближчим часом почнуть вже застосовувати по всьому світі. Так, наприклад, американська компанія пропонує за допомогою штучного інтелекту створити онлайн заповіт за 10 хвилин та додати усі необхідні умови за бажанням сторін. Коштує дана послуга приблизно 100 доларів США. На наш погляд, дана процедура укладання спадкового договору онлайн найближчим часом буде застосована у більшості країн світу [4].

У Німеччині також активно застосовується спадковий договір (Erbvertrag) – це нотаріально засвідчена угода, за якою сторони розпоряджаються своєю спадщиною у обов'язковий для виконання спосіб, який, як правило, не може бути односторонньо скасований або змінений майбутнім заповітом, що є ключовою відмінністю від заповіту.

У Польщі спадковий договір – це форма заповіту, за якою особа (заповідач) укладає договір зі спадкоємцем, і в обмін на зобов'язання спадкоємця передає майно спадкоємцю або після його смерті, або за його життя. Особливості спадкового договору за польським законодавством полягають у тому, що він є обов'язковою угодою, яка створює спадкоємця, який отримує заздалегідь визначену частину спадщини за законом, тим самим виключаючи законне спадкування. Тоді спадкоємець вважається співвласником активів спадщини. Даний договір має бути посвідчений у польського нотаріуса, що є вимогою для забезпечення його дійсності та юридичної сили та має перевагу над правилами законного спадкування, тобто частка

спадкоємця визначається договором, а не законом [5; 6].

Цікавим моментом є те, що такі країни як Англія та Уельс не визнають «спадкових договорів» так, як це роблять деякі континентальні європейські системи цивільного права, але заповідач має повну свободу розпоряджатися своїм майном, з потенційними викликами згідно із Законом про спадкування (забезпечення сім'ї та утриманців) 1975 року, якщо певним особам не передбачено фінансового забезпечення.

Але як ми бачимо, у більшості європейських країн даний договір застосовується. Хоча і існують певні проблемні моменти при його використанні. До них можна віднести:

1. Одностороннє розірвання. Спадковий договір, на відміну від заповіту, не може бути розірваний в односторонньому порядку за бажанням відчужувача. Це може стати проблемою, якщо набувач не виконує свої зобов'язання, або ж обставини життя відчужувача змінилися. Розірвання договору можливе лише через суд і за наявності вагомих підстав.

2. Обмеження права власності. Після укладання спадкового договору відчужувач не може вільно розпоряджатися майном, яке є предметом договору. На це майно накладається заборона відчуження (продажу, дарування тощо). Це може створити незручності, якщо відчужувачу терміново знадобляться гроші.

3. «Конфлікт з обов'язковою часткою». Спадковий договір не враховує права осіб на обов'язкову частку в спадщині (наприклад, неповнолітніх дітей, непрацездатних батьків або другого з подружжя). Це може призвести до судових спорів після смерті відчужувача, оскільки такі особи мають право на частину спадщини, навіть якщо вона передається за договором.

4. Відсутність контролю. Після укладення договору, якщо набувач не виконує свої обов'язки, відчужувачу доведеться звертатися до суду, щоб змусити його це зробити або розірвати договір, що може бути складним і тривалим процесом.

Порівнюючи спадковий договір та шлюбний необхідно відмітити, що вони відрізняються метою укладання: шлюбний регулює майнові відносини між подружжям під час шлюбу та після його розірвання, тоді як спадковий – це угода про передачу майна після смерті одного з подружжя набувачеві. Головна відмінність – момент набуття права власності: за спадковим договором право власності переходить після смерті відчужувача, а шлюбний договір не стосується спадкування.

Як вказують вчені Білоусов В.М. та Дмитришєна В.А. «нормативно визначеного поняття шлюбного договору немає, тому в доктрині сімейного права є різні підходи щодо його тлумачення, зокрема, шлюбний договір розуміють як цивільний правочин, що базується на домовленості наречених або подружжя відносно встановлення майнових прав та обов'язків подружжя на період існування та припинення шлюбу [7, с. 107].

Слід погодитися з науковим підходом, що неможливо чітко визначити шлюбний договір є оплатним чи безоплатним, оскільки це впливає зі змісту договору. В оплатному договорі кожна сторона вчиняє на користь іншої сторони певну зустрічну дію [8, с. 28]. Таким чином ми бачимо, що дані договори можуть бути як оплатними, так і безоплатними.

Під час укладання спадкового договору подружжям Цивільний кодекс України встановлює певні особливості. Зокрема, об'єктом такого договору може бути майно, що перебуває у спільній сумісній власності подружжя, а також майно, яке належить на праві особистої власності одному з подружжя.

Основними проблемами укладання шлюбного договору можуть бути наступні. Укладання такого договору може сприйматися як відсутність довіри між партнерами, що може негативно вплинути на їхні стосунки ще до укладання шлюбу. Якщо договір ставить одного з подружжя у надзвичайно невідгідне становище, він може бути визнаний недійсним у суді. Наприклад, якщо договір позбавляє одного з подружжя права на частку спільного майна, яке було придбане в шлюбі. Недостатня конкретика. Занадто загальні формулювання можуть призвести до різночитань та суперечок у майбутньому. Важливо чітко вказувати, яке майно, в якій частці та за яких умов належить кожному з партнерів.

В Україні укладання шлюбного договору набирає попиту. В зарубіжних країнах він також активно використовується. Так, У Німеччині, «шлюбний договір» є шлюбною угодою, яка називається Ehevertrag та включає в себе поділ майна, аліменти та інші фінансові аспекти, які мають бути вирішені у разі розлучення, складається та нотаріально засвідчується адвокатом. Нотаріальне посвідчення шлюбного договору в Німеччині коштує до 1000 євро/49 000 гривень, тоді як в Україні – до 300 євро/15 000 гривень. Якщо шлюбний договір був укладений у Німеччині, він є чиним в Україні також.

«У Німеччині український шлюбний договір матиме чинність, якщо він відповідає основним вимогам німецького законодавства та нотаріально посвідчений (відповідно до статті 11 Вступного закону до Цивільного кодексу Німеччини)». В Україні «німецький» шлюбний договір матиме чинність згідно з ч. 1 ст. 59 Закону України «Про міжнародне приватне право» [9; 10].

Щодо шлюбного договору у Франції, то тут він відомий як режим спільного володіння майном подружжя – це юридична угода, яка визначає, як майно подружжя володіється, управляється та розподіляється під час шлюбу, а також після розлучення або смерті. Він посвідчується нотаріусом та має бути підписаний до шлюбу. Якщо договір не укладено, застосовується режим за замовчуванням – *régime de communauté réduite aux acquêts* (режим спільного володіння майном).

Шлюбний договір, підписаний майбутнім подружжям до укладення шлюбу, дозволяє їм точно визначити, якими будуть майнові відносини подружжя під час шлюбу, долю майна, а також переваги, що надаються подружжю. До такого шлюбного договору можуть бути включені персоналізовані пункти, наприклад, що надають право переважним чином вибирати майно спадкоємцю над іншими спадкоємцями у разі смерті одного з подружжя. Закон дозволяє вносити будь-які зміни до шлюбних договорів [11; 12].

Висновки. Підсумовуючи, аналізуючи український та зарубіжний досвід, можна виділити наступні основні переваги спадкового та шлюбного договору. Спадковий договір часто укладається з метою отримання догляду, матеріальної чи фінансової допомоги в обмін на передачу майна. Це забезпечує відчужувачу комфортні умови життя та належний догляд, а набувачу – впевненість в отриманні майна. Він, як і шлюбний, є ефективним інструментом для запобігання суперечкам між спадкоємцями. Він чітко визначає, хто і за яких умов отримує майно, що мінімізує ймовірність конфліктів після смерті відчужувача.

Так, замість стандартного режиму спільної сумісної власності, шлюбний договір дозволяє визначити, яке майно, набуто до або під час шлюбу, буде особистою власністю кожного з подружжя. Це особливо важливо для людей, які мають значні активи (бізнес, нерухомість, інвестиції) до вступу в шлюб. Обговорення та укладання шлюбного договору змушує пару відкрито говорити про фінанси, що сприяє взаєморозумінню та запобігає прихованим образами чи непорозумінням. А у разі розірвання шлюбу, наявність шлюбного договору дозволяє уникнути тривалих і дорогих судових спорів щодо поділу майна, оскільки всі умови вже заздалегідь узгоджені. Це зберігає час, нерви та фінансові ресурси обох сторін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Майданик Р.А. Спадковий договір у цивільному праві України. Університетські наукові записки № 2. 2007. С. 90–105.
2. Inheritance Contract: Features, Benefits, and Situations of Application. URL: <https://consultant.net.pl/en/consultant-article/inheritance-contract-features-benefits-and-situations-of-application-0>
3. Inheritance contract – early settled estate. URL: <https://kanzlei-herfurtner.com/inheritance-contract/#unterschied>
4. Create your legal will in 10 minutes. URL: <https://surl.lu/mfmbrs>
5. Inheritance And Succession In Poland. URL: <https://www.mondaq.com/wills-intestacy-estate-planning/1295662/inheritance-and-succession-in-poland>
6. Real estate inheritance in Poland – 10 essential steps to inherit property. URL: <https://www.dudkowiak.com/inheritance-in-poland/inheriting-property-in-poland.html>
7. Білоусов В.М., Дмитришина В.А. Шлюбний договір в Україні: практичне втілення. Юридичний вісник №4 (41). 2016. 105–108.
8. Тімуш І.С. Правова природа шлюбного договору. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 3. С. 25–31.
9. Marriage contract. URL: <https://1clc.cc/x6>
10. Marriage Contract in Germany. URL: <https://bakhmachandpartners.com/en/family-law/marriage-contract-in-germany>
11. Marriage contract : choose their matrimonial regime. URL: <https://www.notaires.fr/en/couple-family/marriage/marriage-contract-choose-their-matrimonial-regime>
12. Шлюбний договір та спадковий договір : порівняльно – правовий аналіз. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». С. 234–238. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/03/42.pdf>
13. Мазуренко С.В. Спадковий договір у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 20 с.

Берназ-Лукавецька Олена Михайлівна

Спадковий та шлюбний договір як засоби забезпечення інтересів фізичних осіб: український та міжнародний досвід

Стаття присвячена розгляду та аналізу спадкового та шлюбного договорів як засобів забезпечення інтересів фізичних осіб за допомогою українського та міжнародного досвіду. Спадковий договір часто укладається з метою

отримання догляду, матеріальної чи фінансової допомоги в обмін на передачу майна. Це забезпечує відчужувачу комфортні умови життя та належний догляд, а набувачу — впевненість в отриманні майна. Він, як і шлюбний, є ефективним інструментом для запобігання суперечкам між спадкоємцями. Він чітко визначає, хто і за яких умов отримує майно, що мінімізує ймовірність конфліктів після смерті відчужувача.

На майно, що є предметом спадкового договору, нотаріус накладає заборону відчуження, що є додатковою гарантією для набувача. Відчужувач не зможе продати, подарувати або іншим чином передати це майно третій особі. Даний договір дозволяє відчужувачу визначити конкретні зобов'язання для набувача (наприклад, довічне утримання, оплата комунальних послуг, допомога по господарству), що неможливо зробити за допомогою заповіту.

На відміну від заповіту, який може бути змінений або скасований у будь-який момент, спадковий договір є двосторонньою угодою. Це означає, що відчужувач (спадкодавець) має гарантію, що його воля щодо передачі майна буде виконана, якщо набувач (спадкоємець) виконує свої зобов'язання.

Цікавим моментом є те, що спадковий договір, або договір про спадкування, не є визнаним правовим інститутом у США, а також в Англії та Уельсі не визнають «спадкових договорів» так, як це роблять деякі континентальні європейські системи цивільного права, але заповідач має повну свободу розпоряджатися своїм майном, з потенційними викликами згідно із Законом про спадкування.

Щодо шлюбного договору, то замість стандартного режиму спільної сумісної власності, шлюбний договір дозволяє визначити, яке майно, набуте до або під час шлюбу, буде особистою власністю кожного з подружжя. Це особливо важливо для людей, які мають значні активи (бізнес, нерухомість, інвестиції) до вступу в шлюб. Обговорення та укладання шлюбного договору змушує пару відкрито говорити про фінанси, що сприяє взаєморозумінню та запобігає прихованим образами чи непорозумінням. У більшості країн світу він активно застосовується.

А у разі розірвання шлюбу, наявність шлюбного договору дозволяє уникнути тривалих і дорогих судових спорів щодо поділу майна, оскільки всі умови вже заздалегідь узгоджені. Це зберігає час, нерви та фінансові ресурси обох сторін. Хоча шлюбний договір є майновим інструментом, він не замінює почуттів. Він, навпаки, може зміцнити стосунки, оскільки допомагає парі досягти взаємної згоди щодо важливих фінансових питань, що є основою стабільних і довірливих стосунків.

Ключові слова: шлюбний договір, спадковий договір, спадкування, шлюб, подружжя, сімейне право, спадкове право, договір, спільна сумісна власність, заповіт.

Bernaz-Lukavetska Olena

Inheritance and marriage contracts as means of protecting the interests of individuals: Ukrainian and international experience

The article is devoted to the consideration and analysis of inheritance and marriage contracts as means of ensuring the interests of individuals using Ukrainian and international experience. An inheritance contract is often concluded with the aim of obtaining care, material or financial assistance in exchange for the transfer of property. This provides the alienator with comfortable living conditions and proper care, and the acquirer with certainty in receiving the property. It, like the marriage contract, is an effective tool for preventing disputes between heirs. It clearly defines who receives the property and under what conditions, which minimizes the likelihood of conflicts after the alienator's death.

The notary imposes a prohibition on alienation on the property that is the subject of the inheritance agreement, which is an additional guarantee for the acquirer. The alienator will not be able to sell, donate or otherwise transfer this property to a third party. This agreement allows the alienator to determine specific obligations for the acquirer (e.g., lifelong support, utility payments, household assistance), which cannot be done through a will. Unlike a will, which can be changed or revoked at any time, a succession agreement is a bilateral agreement.

Unlike a will, which can be changed or revoked at any time, a succession agreement is a bilateral agreement. This means that the transferor (testator) has a guarantee that his will regarding the transfer of property will be carried out if the acquirer (heir) fulfills his obligations. An interesting point is that a succession agreement, or an agreement on succession, is not a recognized legal institution in the United States, and England and Wales do not recognize «success agreements» in the way that some continental European civil law systems do, but the testator has complete freedom to dispose of his or her property, with potential challenges under the Inheritance Act.

As for the marriage contract, instead of the standard regime of joint joint property, the marriage contract allows you to determine which property acquired before or during the marriage will be the personal property of each spouse. This is especially important for people who have significant assets (businesses, real estate, investments) before marriage. Discussing and concluding a prenuptial agreement forces a couple to talk openly about finances, which promotes mutual understanding and prevents hidden resentments or misunderstandings. It is actively used in most countries around the world.

And in the event of a divorce, having a prenuptial agreement can avoid lengthy and expensive legal disputes over the division of property, since all the terms have already been agreed upon in advance. This saves time, nerves, and financial resources for both parties. Although a prenuptial agreement is a property instrument, it is no substitute for feelings. On the contrary, it can strengthen relationships because it helps a couple reach mutual agreement on important financial issues, which is the basis of a stable and trusting relationship.

Key words: marriage contract, inheritance contract, inheritance, marriage, spouses, family law, inheritance law, contract, joint property, will.

Дата надходження статті: 17.10.2025

Дата прийняття статті: 04.11.2025

Опубліковано: 22.12.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v058.2025.10>

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СПРОЩЕНИХ СУДОВИХ ПРОЦЕДУР У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ, ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА США

Водночас українська модель спрощеного провадження перебуває на стадії активного розвитку і вдосконалення. Сьогодні перед українським законодавством стоїть завдання не лише адаптувати існуючі процесуальні механізми до сучасних потреб суспільства, а й врахувати позитивний

В Україні інститут спрощеного позовного провадження та наказного провадження був запроваджений 2017 року внаслідок змін, внесених до Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України [3]. Це означало перехід до спрощеної процедури розгляду справ незначної складності або тих, які мають пріоритетом швидкий розгляд. Вітчизняні науковці, зокрема О. Ткачук [4, с. 44–48], досліджує теоретико-правові засади цих процедур, їхні функції в системі цивільного процесу, принципи пропорційності та процесуальної економії, а також проблеми практичного застосування у справах малозначного характеру.

У правопорядках Великої Британії та США спрощені цивільні провадження реалізуються через Small Claims Track та Small Claims Courts. Науковці (наприклад, Д. О. Московчук [5, с. 55–60], А. В. Кикоть [6, с. 99–103]) досліджують ці механізми, звертаючи увагу на їхню гнучкість, активну участь сторін, спрощений порядок подання доказів, обмеження позовних сум і скорочені строки розгляду. Порівняльний аналіз дозволяє виявити спільні риси та відмінності у підходах до організації цивільного процесу в різних правових системах.

Практичне значення досліджень полягає у можливості адаптувати ефективні міжнародні моделі спрощеного провадження до українського цивільного процесу, зокрема шляхом розширення категорій справ, що можуть розглядатися у спрощеному порядку, впровадження сучасних цифрових технологій та розвитку електронного судочинства.

Отже, порівняльно-правове дослідження спрощених цивільних процедур сприяє вдосконаленню українського цивільного процесуального законодавства, підвищенню ефективності правосуддя та доступності судового захисту для громадян.

Попри значний інтерес вітчизняних науковців до вивчення зарубіжного досвіду застосування інституту спрощених судових процедур, порівняльно-правовий аналіз інституту спрощених судових процедур у цивільному процесі України, Великої Британії та США, залишається сьогодні маловивченим.

З огляду на це **метою** статті є дослідження порівняльно-правових аспектів спрощених судових процедур у цивільному процесі України, Великої Британії та США та вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства й підвищення ефективності правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Спрощені судові процедури є особливою формою цивільного процесу, що забезпечує швидке та менш формалізоване розглядання справ певної категорії, у яких відсутні складні фактичні або правові обставини. Основна мета таких процедур полягає у підвищенні доступності правосуддя, скороченні строків розгляду справ і зниженні матеріальних та часових витрат учасників процесу. У теорії цивільного процесу такі процедури розглядаються як прояв принципу пропорційності процесуальних засобів і цілей судового розгляду. Вони покликані забезпечити баланс між правом особи на справедливий суд і потребою у швидкому вирішенні конфлікту.

У науковій літературі спрощені судові процедури визначаються як особлива форма цивільного

процесу, що забезпечує розгляд справ із мінімальними формальностями, спрощеними правилами доказування та скороченими строками.

В Україні нормативне закріплення інституту спрощеного провадження здійснено у ст. ст. 274–279 глави 10 розділу III ЦПК України [3]. Законодавець виокремив категорії справ, які можуть розглядатися у спрощеному порядку, зокрема малозначні, безспірні або ті, що не потребують судового засідання з викликом сторін.

Під спрощеними судовими процедурами розуміють встановлений законом порядок розгляду окремих категорій цивільних справ, який передбачає скорочені строки, обмежену кількість процесуальних дій та можливість розгляду справи без виклику сторін (*in absentia*).

Головними завданнями спрощеного провадження є: – забезпечення оперативного доступу до судового захисту для громадян і юридичних осіб; – розвантаження судів від малозначних спорів, що дозволяє сконцентрувати ресурси на складних і суспільно важливих справах; – підвищення ефективності судового процесу шляхом скорочення формальних процедур і оптимізації організаційних механізмів розгляду справ; – сприяння розвитку електронного судочинства та застосуванню сучасних технологій для підвищення доступності правосуддя.

Відповідно до ст. ст. 19, 274–279 ЦПК України [3], спрощене позовне провадження застосовується у справах: – незначної складності або незначної ціни позову; – що розглядаються у наказному провадженні (якщо заяву відхилено); – інших категоріях, визначених законом.

Основними рисами спрощеного позовного провадження є: – можливість розгляду справи без виклику сторін; – письмова форма провадження; – скорочені строки для подання процесуальних документів; – мінімізація судових витрат. Окрім того, суд може відмовити в переході до загального провадження, якщо вважає це недоцільним; судові рішення ухвалюються у спрощеній письмовій формі.

Таким чином, українська модель спрощеного провадження тяжіє до континентальної традиції, у якій спрощення процесу досягається через процесуальну економію в межах кодифікованого процесуального законодавства, без істотного відступу від письмової форми судового провадження. Основна мета спрощених судових процедур – швидкий, економний та ефективний розгляд малозначних і безспірних справ без надмірного формалізму. Основою функціонування таких про-

цедур є принцип пропорційності, який вимагає співвідношення складності процесуальних дій зі значенням справи для сторін.

У Великій Британії та США спрощені процедури застосовуються у рамках Small Claims Track та Small Claims Courts. Основними принципами цих процедур є: – неформальність і гнучкість процесу; – активна роль сторін у підготовці та розгляді справ; – оперативність та мінімізація витрат; – використання електронних засобів для подання позовів і комунікації зі сторонами.

Так, у Великій Британії спрощений розгляд справ здійснюється за правилами Civil Procedure Rules, зокрема в Small Claims Track – частині цивільного процесу, що передбачає розгляд малозначних позовів (зазвичай до £10,000) [1]. Ця процедура характеризується: – простотою та доступністю, що передбачає мінімальну процесуальну формалізацію, просту форму подання позову; – скороченими строками розгляду, тобто більшість справ розглядаються протягом кількох тижнів після подання; – обмеженням витрат, зокрема сторони не сплачують повний розмір судових витрат, що зменшує фінансове навантаження; – активною роллю сторін, які самостійно подають докази та беруть участь у судовому процесі; – мінімізацією судового контролю, що передбачає переважно консультативну судову роль, забезпечуючи тим самим дотримання базових процедур [7–8].

Відтак, Small Claims Court застосовується до справ вартістю до £10,000; розгляд здійснюється суддею одноосібно без присяжних; діють спрощені правила подання доказів, сторони, своєю чергою, активно беруть участь у підготовці доказів; участь адвокатів не вимагається; судові рішення ухвалюється швидко, іноді в межах одного засідання; апеляційний перегляд обмежений. Судові витрати при цьому мінімальні, а роль суду переважно консультативна, зосереджена на контролі дотримання базових процедур.

Таким чином, процедура орієнтована на самопредставництво сторін, з мінімальними процесуальними бар'єрами, тобто не передбачає суворих вимог до процесуальної форми, що сприяє реалізації принципу доступності правосуддя та зменшує навантаження на судову систему. Рішення таких судів є остаточними або мають обмежену можливість апеляційного оскарження.

У США аналогічний інститут реалізується через Small Claims Courts [2, с. 42–66; 9], що функціонують у більшості штатів, із власним процесуальним регулюванням, і характеризуються: – малими позовами – максимальна сума позову

обмежується на рівні штату (зазвичай \$5,000–\$10,000); – неформальністю процесу, тобто сторони часто представляють себе без адвокатів, спрощено подають докази (у деяких штатах онлайн); – прискореним розглядом, часто суддя або мировий суддя розглядає справу в межах одного засідання (строки розгляду коротші, ніж у загальному цивільному процесі); – сприянням врегулюванню спорів шляхом частого використання медіації або примирення сторін; – ухваленням рішення негайно або протягом короткого строку; – обмеженням апеляції (рішення у малих справах рідко оскаржуються, що дозволяє уникати додаткових витрат і затягування процесу) [10].

Отже, судові процедури у США побудовані на принципах практичності, економії та швидкості. Метою є не суворе дотримання процесуальної форми, а забезпечення справедливого вирішення спору. Small Claims Courts є проявом принципу доступності правосуддя, що забезпечує оперативне вирішення дрібних цивільних спорів без складного судового апарату. Таким чином, процедури у США більш гнучкі, ніж у континентальних країнах, і базуються на практичному підході до правосуддя.

Таким чином, обидві системи – британська та американська – демонструють високу ефективність у забезпеченні доступності правосуддя, швидкості розгляду справ і мінімізації витрат сторін. Основними спільними рисами є: спрощене подання позовів, скорочені строки розгляду, обмеження апеляційного оскарження та активна роль сторін у процесі. Своєю чергою, відмінності обумовлені правовими традиціями. Так, у Великій Британії процес більш формалізований і регламентований у межах Civil Procedure Rules, тоді як у США характерна більша гнучкість і автономія сторін, а суд виконує переважно функції контролю та посередництва.

Відтак, порівняльний аналіз показує, що хоча українська модель зберігає континентальні риси (вищий рівень формалізації, жорсткіші строки, обмеження апеляційного оскарження), вона може отримати значні переваги від адаптації окремих елементів англосаксонської практики, таких як спрощене подання позовів, скорочені строки розгляду та активне залучення сторін, може сприяти вдосконаленню українського цивільного процесу, підвищенню ефективності судового розгляду та розвитку електронного правосуддя.

Серед основних проблем можна виокремити такі, як: – надмірна формалізація та суворий регламент дій суду; – недостатнє використання електронних платформ і цифрових технологій; –

обмежена гнучкість щодо способів подання доказів та організації слухань; – вузький перелік категорій справ, що підлягають спрощеному провадженню; – малі стимули до досудового врегулювання спорів.

На основі міжнародного досвіду можна запропонувати наступні заходи: – розширити категорії справ, які можуть розглядатися спрощено, включаючи малозначні спори між юридичними особами та фізичними особами; – впровадити електронні судові платформи для подання позовів, обміну доказами та повідомлень між сторонами та судом; – зменшити формалізацію процесу, дозволивши сторонам гнучко обирати способи подання доказів та участі у слуханнях; – сприяти досудовому врегулюванню спорів через медіацію, переговори та інші механізми; – підвищити роль електронного суду у малозначних справах для скорочення строків розгляду та оптимізації ресурсів судової системи; – запровадити навчальні програми для суддів, що підвищують компетенцію у використанні спрощених процедур і цифрових інструментів.

Гармонізація українського цивільного процесу з міжнародними стандартами спрощеного провадження дозволить досягти більшої оперативності та ефективності судового захисту, підвищити доступність правосуддя для громадян, оптимізувати роботу судів та зміцнити довіру суспільства до судової системи. Запозичення кращих практик Великої Британії та США з урахуванням національних особливостей створить основу для подальшого розвитку української моделі цивільного судочинства.

Висновки. Таким чином, спрощене провадження є ефективним механізмом підвищення доступності правосуддя, скорочення строків розгляду справ і зменшення судових витрат. В Україні спрощене провадження перебуває на етапі активного розвитку, характеризується формалізованим порядком дій суду, чітко визначеними строками

та обмеженим колом справ. У Великій Британії та США спрощені процедури демонструють високу ефективність через гнучкість процедури, низьку формалізацію, активну участь сторін у підготовці справи та широке використання електронних платформ для подання позовів і обміну доказами. У цих країнах суд виконує функцію контролю та модерації процесу, а не формального управління кожним етапом розгляду. Порівняно з Великою Британією та США, українська система має спільні риси, як то: скорочені строки розгляду малозначних справ, обмеження розміру позовних вимог, спрощене подання доказів і менший обсяг процесуальних дій. Водночас, на відміну від англосаксонських моделей, в Україні процес залишається більш формалізованим, із суворішим регламентом дій суду та обмеженою гнучкістю для сторін.

Запозичення окремих елементів англосаксонської практики – скорочені строки розгляду, активне залучення сторін, використання електронних платформ та механізмів медіації – дозволить вдосконалити українську систему, розширити доступ до правосуддя, оптимізувати роботу судів і підвищити довіру громадян до судової системи. Своєю чергою, реалізація рекомендацій щодо удосконалення законодавства та процесуальних механізмів сприятиме гармонізації українського цивільного процесу з міжнародними стандартами та забезпеченню більш ефективного судового захисту прав і свобод громадян.

Подальший розвиток інституту спрощених процедур в Україні доцільно спрямувати на: – розширення кола справ, які підлягають спрощеному розгляду; – удосконалення електронного судочинства (e-court); – запровадження чітких меж апеляційного перегляду малозначних справ; – стимулювання досудового врегулювання спорів; – використання цифрових платформ для автоматизації процесуальних дій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Civil Procedure Rules. Civil Rules & Practice Directions. Part 27 – The small claims track. URL : <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/part27>
2. King J. Y. Small Claims Practice in the United States. *Journal St. John's Law Review. NCJRS Virtual Library*. Volume 52. Issue 1. NCJ Number 66071. 1977. P. 42–66. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/small-claims-practice-united-states>
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. Редакція від 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
4. Ткачук О. Спрощене провадження – новела цивільного процесу: правова природа, ознаки, процедура. *Право України*. 2017. № 8. С. 44–48.
5. Московчук Д. О. Порівняльний аналіз законодавства України та країн англо-саксонської правової системи щодо подання доказів у цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4 (278). С. 55–60. URL: <https://hdl.handle.net/11300/13838>
6. Кикоть А. В. Порівняльний аналіз процесу доказування у цивільному судочинстві України та США. *Захист прав людини у цивільному судочинстві : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 17 груд. 2021 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубевої ; уклад.: І. С. Апалькова, О. В. Сатановська. Одеса : Фенікс, 2021. С. 99–103. URL: <https://hdl.handle.net/11300/18181>*

7. Gary Slapper, David Kelly The English Legal System. London : Taylor & Francis, 2009. 660 p.
8. Ronald Jack Walker The English Legal System. 3rd Edition. London : Butterworths, 1972. 577 p.
9. Richard Ward Walker & Walker's English Legal System. 11th Edition. Oxford : Oxford University Press, USA, 2011. 800 p.
10. Zuckerman A. Civil Procedure: Principles of Practice. Oxford : Oxford University Press, USA, 2021. URL: <https://www.sweetandmaxwell.co.uk/en-gb/products/zuckerman-on-civil-procedure-principles-of-practice-4th-edition-print-and-proview-ebook-bundle-42833061>

Петровський Андрій Володимирович

Порівняльно-правовий аналіз спрощених судових процедур у цивільному процесі України, Великої Британії та США

У статті здійснено порівняльно-правовий аналіз інституту спрощених судових процедур у цивільному процесі України, Великої Британії та США. Розкрито історичні передумови виникнення цього інституту та його значення для забезпечення доступності правосуддя, оперативного розгляду справ і зниження судових витрат, а також підвищення ефективності судового захисту громадян. Досліджено теоретико-правові засади спрощеного позовного провадження в Україні відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу, визначено його мету, завдання та місце в системі процесуальних форм, зокрема у контексті принципу пропорційності та процесуальної економії. Проаналізовано, як у правопорядках Великої Британії та США реалізуються спрощені процедури на прикладі правил Civil Procedure Rules (Part 27 – Small Claims Track) та Small Claims Courts, що ґрунтуються на принципах процесуальної економії, неформальності, гнучкості та активної ролі сторін. Виявлено спільні риси спрощених проваджень: спрощений порядок подання доказів, скорочені строки розгляду, обмеження розміру позовних вимог, використання електронних засобів комунікації та спрощені механізми виконання рішень. Підкреслено відмінності, зумовлені правовими традиціями: у Великій Британії та США – гнучкість, диспозитивність і неформальність процесу, в Україні – більша формалізованість і регламентація дій суду. Обґрунтовано необхідність удосконалення законодавства шляхом розширення категорій справ, що можуть розглядатися у спрощеному порядку, впровадження сучасних цифрових технологій у судочинство та підвищення ролі електронного суду. Зроблено висновок, що гармонізація українського цивільного процесу з міжнародними стандартами сприятиме підвищенню ефективності правосуддя, доступності судового захисту та довіри громадян до судової системи.

Ключові слова: спрощене позовне провадження, цивільний процес, Велика Британія, США, доступність правосуддя, малозначні справи, судова процедура, порівняльно-правовий аналіз, порівняльне право, Small Claims Court.

Petrovskyi Andrii

Comparative legal analysis of simplified court procedures in civil proceedings in Ukraine, the United Kingdom, and the USA

The article provides a comparative legal analysis of the institute of simplified court procedures in civil proceedings in Ukraine, the United Kingdom, and the United States. It outlines the historical background of the emergence of this institute and its significance in ensuring access to justice, the prompt consideration of cases, reducing court costs, and enhancing the efficiency of citizens' judicial protection. The theoretical and legal foundations of simplified civil claim proceedings in Ukraine, as regulated by the Civil Procedure Code, are examined, highlighting their purpose, objectives, and role within the system of procedural forms, particularly in the context of the principle of proportionality and procedural economy. The article analyzes how simplified procedures function in the legal systems of the United Kingdom and the United States, using the Civil Procedure Rules (Part 27 – Small Claims Track) and Small Claims Courts as examples, which are based on principles of procedural economy, informality, flexibility, and active participation of the parties. Common features of simplified proceedings are identified: simplified evidence submission, shorter timeframes for case consideration, limitations on claim amounts, the use of electronic communication tools, and simplified enforcement mechanisms. Differences determined by legal traditions are emphasized: in the UK and the USA – flexibility, party autonomy, and informality of the process; in Ukraine – higher formalization and strict regulation of court actions. The necessity of improving legislation by expanding the categories of cases eligible for simplified proceedings, implementing modern digital technologies in court practice, and enhancing the role of electronic courts is substantiated. The conclusion is drawn that harmonizing Ukrainian civil procedure with international standards will contribute to increased judicial efficiency, accessibility of justice, and public trust in the court system.

Key words: simplified civil claim proceedings, civil procedure, United Kingdom, USA, access to justice, minor claims, court procedure, comparative legal analysis, comparative law, Small Claims Court.

Дата надходження статті: 11.10.2025

Дата прийняття статті: 28.10.2025

Опубліковано: 22.12.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

УДК 347.12

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v058.2025.11>**Станкевич Андрій Володимирович,**

аспірант кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-6886-0096

Завальнюк Сергій Володимирович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0002-3146-0216

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ОБІГУ ОБ'ЄКТІВ АВТОРСЬКОГО ПРАВА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ, ЄС ТА ДЕЯКИХ ЗАКОРДОННИХ КРАЇН

Постановка проблеми. В сучасному глобалізованому та комп'ютеризованому світі для України велике значення набуває вивчення міжнародного досвіду правового регулювання електронного обігу об'єктів авторського права з врахуванням як інноваційного, так і негативного досвіду зарубіжних країн та законодавства ЄС. У ч. 2 ст. 177 ЦК України зазначено, що «об'єкти цивільних прав можуть існувати у матеріальному світі та/або цифровому середовищі, що обумовлює форму об'єктів, особливості набуття, здійснення та припинення цивільних прав і обов'язків щодо них» [1, ст. 177]. Ст. 6 Закону України «Про авторське право та суміжні права» поряд з матеріальними об'єктами авторського права, які можуть здійснювати цивільний оборот у матеріальному світі, зазначає також і об'єкти авторського права «віртуального» або цифрового світу (комп'ютерні програми та бази даних), які можуть здійснювати електронний обіг у цифровому (електронному) середовищі [2, ст. 6]. Але законодавство України стосовно електронного обігу об'єктів авторського права тільки починає своє становлення, не чітко вираженими залишаються основні дефініції електронного обігу цих об'єктів. Україна у своєму прагненні до членства в ЄС повинна наблизити своє національне законодавство у сфері електронного обігу об'єктів авторського права до стан-

дартів законодавства ЄС та має запозичити або врахувати позитивний досвід деяких закордонних країн. Отже актуальним є дослідити правове регулювання електронного обігу об'єктів авторського права як в Україні, так і за законодавством закордонних країн та законодавством ЄС.

Стан дослідження проблеми. Проблеми правового регулювання об'єктів авторського права в Україні у сфері цифровізації висвітлювали та вивчали вчені-цивілісти Мацкевич О. та Тарасенко Л.Л. та Дорошенко О.Ф.

Яворська О.С. досліджувала договори у сфері інтелектуального права, але не досліджувала електронні договори у цій сфері.

Аврамова О.О., Джунь В.В. досліджували загальні положення правового захисту об'єктів авторського права.

Досвід правового регулювання захисту об'єктів авторського права в зарубіжних країнах досліджували Еннан Р.С., Андрощук Г.О., Токарева В.О., Vivien Chan, Anna Mae Koo.

Але проблема правового регулювання електронного обігу об'єктів авторського права на сьогодні є малодослідженою; усі основні дефініції електронного обігу досі не знайшли національного законодавчого визначення; є досі неповністю імplementованою Директива 2019/790/ЄС про авторське право на єдиному цифровому ринку.

Мета статті. Досліджуючи правове регулювання електронного обігу об'єктів авторського права за законодавством України, законодавством ЄС та деяких закордонних країн, визначити подальші шляхи удосконалення національного законодавства у цій сфері та надати рекомендації щодо нових визначень основних дефініцій електронного обігу об'єктів авторського права.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Цивільний оборот об'єктів авторського права передбачає відчуження або передачу об'єкту між суб'єктами обороту. При електронному обігу об'єктів авторського права такий обіг повинен відбуватися у електронному (цифровому) середовищі та передбачати дистанційні дії суб'єктів такого обігу по відчуженню або передачі об'єкту обігу (наприклад, при укладанні ними електронних договорів). Крім того об'єкт електронного обігу об'єктів авторського права може сам знаходитися у цифровому (електронному) середовищі (наприклад, комп'ютерні програми або бази даних, які є інтелектуальною власністю авторів).

Відповідно до ч.1 ст. 177 ЦК України об'єктами авторського права є результати інтелектуальної, творчої діяльності та інформація [1, ст. 177]

Ст. 177 ЦК України не класифікує об'єкти авторського права за видами та не визначає які з них можуть знаходитися у електронному обігу.

Ольга Аврамова класифікує об'єктів інтелектуальної власності та поділяє їх за формою вираження: об'єкти у письмовій формі та об'єкти у електронній формі» [3, с. 131].

Ольга Мацкевич зауважує, що електронна форма об'єктів інтелектуальної власності наразі є цифровою формою. Вона наголошує на необхідності відмежовування творів, які були створені у цифровій формі від творів, які спочатку були створені у матеріальній формі та лише згодом оцифровані [4, с. 21].

Наступні об'єкти електронного обігу, такі як файли, бази даних, контент є одним із видів інформації у цифровому (електронному) вигляді, тому в Україні правове регулювання електронного обігу цих об'єктів регулюється також Законами України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», тощо.

Інформація може мати творчий, інтелектуальний характер. У випадку вираження інформації у об'єктах авторського права (виступах, лекціях, промово, творо, тощо), які зазначенні у ст. 6 Закону України «Про авторське право та суміжні права», інформація набуває статусу відповідного

об'єкта авторського права та обіг такої інформації підпадає під дію не лише законодавства щодо інформації, але й під дію Закону України «Про авторське право та суміжні права», інших нормативно-правових актів.

У електронному обігу об'єктів авторського права важливим елементом, який безпосередньо опосередковує такий обіг є електронні договори, які можуть бути укладеними за певним дорученням замовника договору.

Як зазначає Ольга Яворська, що хоча такі об'єкти можуть бути створені за замовленням за відповідними договорами, але такі договори не є договорами підряду (хоч мають схожість з договорами підряду) оскільки у результаті укладання таких договорів створюється новий об'єкт, який може використовуватися на праві інтелектуальної власності [5].

Джунь В.В. перераховує найбільш розповсюджені види договорів щодо передачі майнових права на об'єкти інтелектуальної власності. Цей перелік складають ліцензійний договір, договір про передачу виключних майнових прав інтелектуальної власності, договір щодо створення на замовлення та/або використання певного об'єкта права інтелектуальної власності, договір франчайзингу, тощо [6, с. 32–33]. Звісно цей перелік договорів є не вичерпним. Майнові права за вказаними договорами є об'єктами цивільного обороту та/або цивільно-правового (електронного) обігу.

Якщо усі елементи складу певного цивільного обороту (об'єкт авторського права, суб'єкти, тощо) відбувається або діють дистанційно у електронному середовищі та їх опосередковують електронні правочини щодо їх відчуження або передачі (наприклад, електронні договори), то тоді мова йде вже про електронний обіг об'єктів авторського права.

Суб'єктами такого електронного обігу майнових прав на результати інтелектуальної (творчої) діяльності, інформації, яка носить інтелектуальний або творчий характер відповідно до ст. 421 ЦК України з одного боку є «творець (творці) об'єкта права інтелектуальної власності (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права інтелектуальної власності» [2, ст. 421]. Вони можуть виступати як первинні відчужувачі. Якщо творців декілька, то вони виступають співавторами. Якщо відносини між авторами не визначені договором, то авторське право є спільним для усіх співавторів [6, с. 57].

Автором – творцем, який може бути суб'єктом первинного електронного обігу об'єктів авторського права та майнових прав на них є лише фізична особа-людина.

Дорошенко О.Ф. та Тарасенко Л.Л., досліджуючи та порівнюючи правовий захист баз даних за законодавством України та законодавством ЄС зауважували, що потрібно розмежовувати бази даних, які охороняються авторським правом та бази даних, які є згенерованими комп'ютерною програмою та охороняються так званим правом *sui generis*. За думкою цих авторів бази даних, які згенеровані комп'ютерною програмою (або ШІ) є «неоригінальними об'єктами» та не є об'єктами авторського права [7, с. 87–88].

Електронний обіг об'єктів авторського права насить як національний, так і транскордонний характер. Тому Україні слід врахувати світовий та європейський законодавчий досвід правового регулювання обігу об'єктів авторського права.

Перш за все, це Угода TRIPS від 15 квітня 1994 року (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights), яку ще називають називають Угодою про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності. У ч. II ст. 10 Угоди TRIPS (надалі-Угода) зазначено, що комп'ютерні програми у вихідному або об'єктному коді захищаються як літературні твори за Бернською Конвенцією 1971 року. Та зазначено, що «якщо поєднання даних або іншої інформації («матеріалу»- мовою Угоди) у електронній формі завдяки відбору або впорядкуванню баз даних є інтелектуальним твором, та такі бази даних є об'єктами авторського права та авторський захист їм повинен надаватися без порушення іншого авторського права, яке існувало на самі дані або інформацію» [8].

Розділ II Угоді TRIPS визначає, що особливістю інтелектуальної власності є те, що вона стосується інформації в усіх її видах (у тому числі і в електронній формі), яка може бути включена до матеріальних об'єктів» [9, с. 7–10].

Угода TRIPS не містить чіткої класифікації об'єктів інтелектуальної власності, але встановлює певні стандарти захисту певних категорій об'єктів інтелектуальної власності, у тому числі і об'єктів цифрового (електронного) світу. Хоча Угода TRIPS не є нормативно-правовим актом ЄС, але вона є міжнародною угодою СOT та має велике значення для законодавства ЄС.

В ЄС вперше визначення бази даних було надано Директивою 96/9/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про правовий захист баз даних» від 11 березня 1996 року. Відповідно до

пункту (17) преамбули Директиви 96/9/ЄС, база даних – це таке, що включає літературні, художні, музичні чи інші зібрання творів або зібрання інших матеріалів, таких як тексти, звуки, образи, цифри, факти та дані [10]. Надалі у вказану Директиву 96/9/ЄС були внесені зміни Директивою Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2019/790 від 17 квітня 2019 року про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС (надалі-Директива), яка у п. (2) преамбули визначила завдання у сфері авторського права, які «стимулюють інновації, креативність, інвестиції і виробництво нового контенту, у тому числі в цифровому середовищі, для уникнення фрагментації внутрішнього ринку» [11].

Дефініція «бази даних» знайшла подальший розвиток у ст. 185 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, згідно якої база даних визначається як «сукупність незалежних творів, даних або іншої інформації, розташованих у систематизованому або упорядкованому вигляді та доступних для будь-якої особи за допомогою електронних або інших засобів» [12].

Схоже визначення бази даних надано законодавцями у п.4 ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» за виключенням слова «незалежних». Крім того у ст. 185 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та у п. 4 ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» йдеться про «електронні та інші засоби» [11], за допомогою яких може здійснюватися електронний обіг, що є не зовсім доцільним виходячи з наступного. Оскільки понятійна категорія «електронного (цифрового) середовища» є більш широкою ніж «електронні та інші засоби» та включає в себе крім електронних та інших засобів також і різноманітні електронні комунікаційні мережі (у тому числі і мережу Інтернет), електронні платформи, пошукові системи та інші різноманітні комп'ютерні програми комунікації між суб'єктами, та інші електронні засоби (смартфони, гаджети, тощо), то при розкритті дефініції «база даних» краще використовувати поняття «електронне (цифрове) середовище», яке доцільно визначати у якості терміну у ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права».

У країнах-членах ЄС крім вказаної Директиви Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2019/790, обіг об'єктів авторського права регулюється також Бернською та Женевською конвенціями, які розширюють міжнародне регулювання електронного обігу об'єктів авторського права за межі певної

країни та носять транскордонний характер. В цих країнах діють також і національні закони щодо захисту авторського права та регулювання цивільного обороту та електронного обігу інтелектуальної власності. Так у Німеччині діє національний закон про авторське право (Urheberrechtsgesetz); у Франції діє національний Кодекс інтелектуальної власності (Code de la propriété intellectuelle). Вказані національні закони країн-членів ЄС імплементували та подекуди кодифікували у собі правові норми Директиви Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2019/790, Бернської та Женевської конвенції.

Але, як зазначає Еннан Р.Є., у Національному кодексі інтелектуальної власності Франції (Code de la propriété intellectuelle) «було кодифіковано не всі законодавчі норми у сфері інтелектуальної власності». Він зауважує, що «деякі норми у сфері авторського права у цій сфері містяться у Комерційному кодексі Франції». Цей автор у якості основного недоліку у Code de la propriété intellectuelle визначає «відсутність загальних положень про інтелектуальну власність» [13, с. 220].

У Канаді, яка не є членом ЄС, але є стратегічним партнером ЄС, авторське право та цивільний оборот та електронний обіг інтелектуальної власності регулює закон про авторське право (Copyright Modernization Act), який змінювався на протязі більш ніж десяти років та наразі охоплює правове регулювання електронного обігу цифрових творів (програмного забезпечення, баз даних, електронної інформації, тощо).

Генадій Андрощук вказує, що з прийняттям змін до Закону Copyright Modernization Act «завершився 15-річний процес виконання зобов'язань Канади, яка підписала Інтернет-договори Всесвітньої Організації Інтелектуальної Власності (Договір ВОІВ про авторське право і Договір ВОІВ про виконання та фонограми)» [14, с. 176].

Оскільки електронні (цифрові) платформи є одним із основних елементів цифрового (електронного) середовища, а отже і електронного обігу, то необхідно вказати також на значення Закону Канади про он-лайн стрімінг (який регулює діяльність електронних або цифрових платформ); Закон про онлайн-новини (Online News Act або Bill C-18) та Закон про онлайн-трансляції (Online Streaming Act або Bill C-11), які регулюють у тому числі і укладання он-лайн угод, які опосередковують електронний обіг [14, с. 177–178].

При дослідженні правового регулювання авторського права у КНР, Токарева В.О. зазначає, що на шляху до інновацій Китай не лише при-

єдналися до міжнародних угод COT та TRIPS, але й повністю переглянув свою політику щодо охорони об'єктів авторського права з метою «інтеграції у світову систему торгівлі» [15, с. 53–54]. Цивільний оборот та електронний обіг об'єктів авторського права у КНР регулюють не лише Закон про авторське право КНР, але й Закон «Про недобросовісну конкуренцію Китайської Народної республіки» (AUCL). Vivien Chan, Anna Mae Коо вказують на особливе значення ст. 2 та ст. 3 Закону AUCL [16], які мають значення також і для електронного обігу об'єктів інтелектуальної власності. Так ст. 6 Закону «Про недобросовісну конкуренцію Китайської Народної Республіки» стосується електронного обігу оскільки захищає не лише «назви продуктів, упаковку, оздоблення, імена людей, назви компаній, комерційні назви», але й захищає «доменні імена з певним ступенем впливу (тобто репутацію) та забороняє несанкціоноване використання вищезазначеного». Ці автори зазначають, що такі суворі та не чіткі приписи викликають деякі непорозуміння споживачів. Vivien Chan, Anna Mae Коо також зауважують, що Верховний народний суд КНР надав тлумачення ст. 6 Закону AUCL та визначив, що «ст. 6 порушує порядок ринкової конкуренції та завдає шкоди законним правам чи інтересам інших осіб» [16].

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. На шляху України до удосконалення національного законодавства щодо електронного обігу об'єктів авторського права є сприйняття позитивного досвіду кодифікації інтелектуальної власності Франції та включення до національного українського законодавства правових норм, які безпосередньо регулюють укладання он-лайн угод (електронних договорів) щодо об'єктів авторського права, враховуючи позитивний досвід законів Законів Online News Act та Online Streaming Act у Канаді. Важливим кроком на цьому шляху є імплементація Директиви 2019/790/ЄС про авторське право на єдиному цифровому ринку. Також необхідно удосконалити основні терміни (дефініції) у ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» стосовно електронного обігу об'єктів авторського права та ввести нову понятійну категорію «електронного (цифрового) середовища» наступним чином:

- 1) п. 4 ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» викласти в наступній редакції:
2) «база даних (компіляція даних) – сукупність незалежних творів, даних або будь-якої

іншої інформації у довільній електронній формі, що розташовані у систематизованому або упорядкованому вигляді, що можуть бути доступні у електронному (цифровому) середовищі за допомогою спеціальної пошукової системи та/або на основі електронних засобів (комп'ютера) чи інших засобів»;

Додати у ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» пункт, у якому визначити термін «електронне (цифрове) середовище – це сукупність електронних комунікаційних мереж (зокрема, мережа Інтернет), електронних (цифрових) платформ, пошукових систем, комп'ютерів та інших електронних засобів».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV, опублікований на офіційному порталі Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 13.10.2025)
2. Про авторське право та суміжні права: Закон України від 15.11.2024 р. № 2811-IX, опублікований на офіційному порталі Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> (дата звернення 13.10.2025)
3. Аврамова О. Є. Система об'єктів інтелектуальної власності. Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.- практ. конф., присвяч. 97-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (Харків, 20 травня 2022 р.). Харків, 2022. С. 129–132.
4. Мацкевич О. Авторське право при цифровізації та оцифруванні. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2014. № 5. С. 14–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpiv_2014_5_3
5. Яворська О.С. Договори у сфері інтелектуального права: проблеми застосування чинного законодавства. URL: <http://arphd.ua/publication-166-120>
6. Джунь В. В. Право інтелектуальної власності: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.. Київ. ДП “Видавничий дім “Персонал”. 2017. 432 с. 121
7. Тарасенко Л.Л., Дорошенко О.Ф. Право sui generis на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою: новели правового регулювання. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2023. № 3. С. 87–96. URL: <http://uran.inprojournal.org/article/view/282325>
8. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Додаток 1С до Угоди про заснування Світової організації торгівлі) від 15.04.1994 року № 981_018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text
9. Training Module on the WTO Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS). United Nations Conference on Trade and Development. New York and Geneva, 2010. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ditctncd20083_en.pdf
10. Директива Європейського Парламенту та Ради(ЄС) 96/9/ЄС від 11 березня 1996 року, № 994_24 про правовий захист баз даних URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_241#Text
11. Директива Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2019/790 від 17 квітня 2019 року Про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19#Text
12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21.03.2024 року (в редакції від 30.11.2023 року) № 984_011.
13. Еннан Р. Є. Кодифікація у сфері інтелектуальної власності в ЄС: досвід Франції. Юриспруденція сьогодні: між апологією і креативністю. Пам'яті проф. Ю. М. Оборотова : (до 75-річчя від дня народж. д. ю. н., проф. Ю. М. Оборотова) : матер. Між-нар. наук.-практ. конф.(Одеса, 17 верес. 2021 р. / Нац. ун-т «Одеська юрид. академія»; за заг. ред. А. Ф. Крижановського. Одеса : Фенікс, 2021. С. 219–223.
14. Андрощук Г. О. Закон про авторське право Канади: модернізація і економічні наслідки. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 176–180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_4_42
15. Токарева В.О. Інтелектуальна власність КНР: на шляху інновацій. *Науковий Вісник МГУ*. 2018. No 32. С. 53–56. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc32/2.pdf>
16. Vivien Chan, Anna Mae Koo. Anti-Unfair Competition Law: the missing piece of your Chinese IP protection puzzle. *Managing IP*. URL: <https://www.managingip.com/article/2d434vjdnayacla1sc6ygw/sponsored-content/anti-unfair-competition-law-the-missing-piece-of-your-chinese-ip-protection-puzzle>

Станкевич Андрій Володимирович, Завальнюк Сергій Володимирович

Правове регулювання електронного обігу об'єктів авторського права за законодавством України, ЄС та деяких закордонних країн

У статті здійснено комплексне дослідження правового регулювання електронного обігу об'єктів авторського права за законодавством України, Європейського Союзу та окремих зарубіжних держав. Автором проаналізовано нормативно-правові акти, що визначають місце об'єктів авторського права в умовах цифровізації цивільного обороту, зокрема Цивільний кодекс України, Закон України «Про авторське право і суміжні права», Угоду TRIPS, Директиву (ЄС) 2019/790 про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку, а також відповідні положення законодавства Франції, Канади та Китайської Народної Республіки.

Особливу увагу приділено визначенню поняття електронного (цифрового) середовища як базового елементу сучасного цивільного обороту (електронного обігу) та правовому статусу електронної форми об'єктів авторського права.

Розкрито сутність електронного обігу об'єктів авторського права як процесу відчуження, передачі або використання таких об'єктів у цифровому середовищі за допомогою електронних договорів. Зазначено, що ключовим елементом такого обігу є електронні правочини, які забезпечують дистанційну взаємодію суб'єктів правовідносин.

У роботі наведено порівняльно-правовий аналіз законодавчих підходів країн ЄС, Канади та Китаю до регулювання електронного обігу об'єктів інтелектуальної власності. Визначено позитивні та негативні аспекти зарубіжного досвіду, що можуть бути враховані при вдосконаленні національного законодавства України. Підкреслено необхідність імплементації положень Директиви (ЄС) 2019/790, що встановлює єдині стандарти захисту об'єктів авторського права у цифровому середовищі, а також доцільність доповнення українського законодавства визначенням терміну «електронне (цифрове) середовище» як системи електронних комунікаційних мереж, платформ та технологічних засобів, через які здійснюється цивільний обіг. Вказаний термін пропонується зазначити у ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Також пропонується змінити термін «база даних» у п. 4 ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права», вводячи у цей термін понятійну категорію «електронне (цифрове) середовище, яке є більш широким ніж пошукові системи (як зазначено законодавцем).

Результати дослідження мають практичне значення для подальшої гармонізації законодавства України з правом Європейського Союзу, формування уніфікованих підходів до регулювання електронного обігу об'єктів авторського права та забезпечення ефективного захисту прав суб'єктів інтелектуальної власності у цифрову епоху.

Ключові слова: електронне (цифрове) середовище, об'єкти цивільного права, цивільний оборот, електронна форма, електронний обіг, електронні договори, електронна платформа.

Stankevich Andriy, Zavalnyuk Sergiy

Legal regulation of electronic copyright objects by the laws of Ukraine, the EU and other foreign countries

The article has a comprehensive investigation of the legal regulation of electronic copyright objects under the laws of Ukraine, the European Union and other foreign powers. The author analyzed the legal acts that signify the place of copyright in the minds of digitalization of civil circulation, including the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights", TRIPS, Directive (EU) 2019/790 on copyright and related rights in the Digital Single Market, as well as related provisions of the law of France, Canada and the People's Republic of China.

Particular attention is paid to the importance of the concept of the electronic (digital) medium as a basic element of daily civil circulation (electronic circulation) and the legal status of the electronic form of copyright objects.

The essence of the electronic transaction of copyright objects is revealed as a process of alienation, transfer or acquisition of such objects from the digital medium through the use of electronic contracts. It is stated that the key element of such an arrangement is electronic law enforcement, which ensures distance between legal entities.

The work carried out a legal analysis of the legislative approaches of the EU countries, Canada and China to the regulation of electronic circulation of objects of intellectual power. The positive and negative aspects of foreign evidence are identified, which can be covered under the thorough national legislation of Ukraine. The need for implementation of the provisions of Directive (EU) 2019/790 was emphasized, which establishes uniform standards for the protection of copyright objects in the digital medium, as well as the need for additional Ukrainian legislation defines the term “electronic (digital) middle” as a system of electronic communication networks, platforms and technological features through which civil life operates. The term is pronounced in Art. 1 of the Law of Ukraine “On copyright and proprietary rights”. It is also recommended to change the term “database” in paragraph 4 of Art. 1 of the Law of Ukraine “On Copyright and Related Rights”, introducing this term into the conceptual category “electronic (digital) medium, which is a broader lower sound system (as defined by the legislator).

The results of the investigation may be of practical importance for further harmonization of the legislation of Ukraine with the law of the European Union, the formation of unified approaches to the regulation of electronic communication of copyright objects and security effective protection of the rights of intellectual power subjects in the digital era.

Key words: electronic (digital) medium, objects of civil law, civil circulation, electronic form, electronic communication, electronic contracts, electronic platform.

Дата надходження статті: 27.10.2025

Дата прийняття статті: 14.11.2025

Опубліковано: 22.12.2025

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

ЦИВІЛІСТИКА БЕЗ КОРДОНІВ

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v058.2025.12>

Гладенюк Тетяна,

здобувачка вищої освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0009-0008-5619-6176

Римарчук Римма Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-4411-6860

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Теперішній розвиток ІТ радикально перетворює принципи організації роботи державних органів, зокрема й судової гілки влади. Одним з центральних напрямків судової реформи в Україні є цифровізація, яка має на меті забезпечити прозорість, швидкість, доступність та результативність правосуддя. Однак впровадження цифрових технологій у царину цивільного судочинства супроводжується певними труднощами.

Не дивлячись на введення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, підсистеми «Електронний суд» та нормативного регулювання електронного документообігу, на практиці фіксуються проблеми з їхньою повноцінною реалізацією. В тому числі, це стосується нестабільної роботи систем, неоднакового технічного обладнання судів, відсутності конкретних стандартів, недостатнього рівня цифрової обізнаності учасників судового процесу, а також потреби у чіткому правовому врегулюванні окремих процедур.

В умовах воєнного стану та обмеженого доступу до фізичної присутності в суді актуальність проблеми лише зростає. Саме тому виникає необхідність в комплексному дослідженні стану цифрової трансформації цивільного процесу, баченні її сильних і слабких сторін, а також удосконалення відповідних механізмів із врахуванням міжнародного досвіду та сучасних технологічних можливостей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Діджиталізація цивільного процесу в Україні викли-

кає стрімкий інтерес у колі науковців та практиків, що вивчають наслідки впровадження цифрових систем у судову гілку влади. Велика кількість наукових робіт присвячена технічним викликам, з якими стикаються суди на регіональному рівні. Виявилось, що інфраструктурне забезпечення не завжди відповідає вимогам стабільної роботи електронних платформ, а фінансування на оновлення техніки не є достатнім у деяких судових установах. Серйозною перешкодою є також відсутність єдиного стандарту обробки цифрових документів, що ускладнює взаємодію різних систем.

Це питання у своїх наукових працях досліджували такі українські вчені як В. Буткевич, О. Погрібний, О. Сушко, Ю. Кізюн, І. Бенедисюк, В. Загородній, М. Козаченко, А. Пилипчук, Д. Іванов

Постановка завдання – дослідити процес цифровізації цивільного судочинства в Україні, проаналізувати його основні етапи, проблеми та перспективи розвитку. Та визначити шляхи вдосконалення цифрового судочинства в Україні з урахуванням міжнародного досвіду, а також запропонувати рекомендації щодо покращення правового регулювання та забезпечення ефективної взаємодії всіх учасників судового процесу в умовах цифрової трансформації.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація цивільного процесу в Україні є невід’ємною складовою загальної цифрової трансформації держави. Її мета – модернізація органів публічної влади, підвищення ефективності адміністратив-

них та судових процедур, а також забезпечення зручності та доступності для громадян. В умовах глобальної цифрової революції всі сфери діяльності, включно з судочинством, зазнають інтеграції новітніх інформаційних технологій. Це дає змогу значно поліпшити ефективність правосуддя, зменшити бюрократичні перепони та збільшити рівень доступу громадян до судових послуг.

Одним із основних завдань цифровізації цивільного процесу є перехід до електронного судочинства. Це передбачає використання інформаційних технологій для подачі позовних заяв, обміну документами, проведення судових засідань та доступу до судових рішень. Цей процес супроводжується глибокими змінами в організації та веденні судових справ. Електронні системи дозволяють оптимізувати роботу судів, знизити навантаження на суддів та канцелярії, а також створити більш прозору та доступну для громадян систему правосуддя.

Отже, як вказує А. Коршун електронне правосуддя це система сервісів за допомогою яких учасники судового процесу мають доступ до процесуальної інформації та мають можливість комунікувати між собою [1, с. 23].

Цифровізація цивільного процесу також вимагає адаптації суддів, адвокатів та інших учасників процесу до нових технологій. Необхідне вдосконалення законодавства та створення належних умов для безпеки даних і захисту персональних відомостей, що передаються електронними каналами. Важливо, що цифровізація не лише підвищує ефективність роботи судових органів, але й зменшує витрати на ведення судових справ. Значно скорочується використання паперових носіїв, а документообіг стає більш оперативним і прозорим.

Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС) є ключовим елементом цифрової трансформації судової системи України. Вона була створена з метою централізації інформації про судові справи, автоматизації управлінських процесів та забезпечення ефективної взаємодії між судом та учасниками процесу. ЄСІТС містить декілька підсистем, що дозволяють здійснювати автоматизований розподіл справ між суддями, формувати судові рішення та документи, зберігати електронні матеріали справ, а також взаємодіяти з іншими державними реєстрами та системами.

Основними функціями ЄСІТС є електронний документообіг, автоматизоване керування процесами в суді, а також можливість подачі позовних заяв та інших документів через Інтернет. Ця система дозволяє значно скоротити час розгляду

справ, знизити ризик людських помилок, а також зменшити паперову бюрократію. Важливою перевагою ЄCITC є те, що вона забезпечує доступ до судових документів через Інтернет, що робить судовий процес більш прозорим і зручним для учасників.

Згідно з приписами ЦПК України, надсилання до електронного кабінету – один з належних варіантів сповіщення учасників про дату, місце проведення судового розгляду та його наслідки [2].

Саме таким чином розвивається судова практика. Зокрема, у постанові Верховного Суду від 18 квітня 2022 року у справі № 750/3275/21 (провадження № 61-21072св21) Верховний Суд висловив правову позицію, згідно з якою довідка про доставлення документа в електронній формі до «Електронного кабінету», що міститься у матеріалах справи, є прийнятним доказом, що засвідчує вручення судового рішення [3].

Електронний суд є ще однією важливою складовою цифровізації цивільного процесу в Україні. З його допомогою учасники судового процесу мають можливість подавати позови, заяви, інші документи, а також отримувати доступ до судових матеріалів та рішень через Інтернет. Значною перевагою є також можливість проведення судових засідань в режимі відеоконференцій, що стало особливо актуальним під час пандемії COVID-19.

Ці системи мають глибоке законодавче підґрунтя, яке міститься у Законі України № 3200–ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов’язкової реєстрації та використання електронних кабінетів у Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі» [4].

Функціонал електронного суду включає декілька основних напрямів. По-перше, подання документів у електронному вигляді значно спрощує процес подачі позовних заяв і зменшує час на обробку документів. По-друге, електронний суд надає доступ до судових матеріалів у режимі онлайн, що дозволяє учасникам процесу в будь-який час ознайомлюватися з ходом справи. По-третє, він автоматизує процеси формування та направлення документів, таких як виклики, запити, рішення тощо.

М. Зубашков вважає, що електронне правосуддя має використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології та електронні засоби у процесі здійснення судочинства та прийняття судових рішень [5, с. 169].

Ефективність електронного суду полягає в його здатності значно зменшити час, необхідний для розгляду справ, автоматизувати частину рутинних

операцій, знизити ризик помилок, пов'язаних із людським фактором, і забезпечити більшу зручність для громадян, які можуть подавати документи та отримувати судові рішення без необхідності фізично відвідувати суди. Це особливо важливо для людей, що проживають у віддалених районах, де доступ до судів може бути обмежений. Ефективність електронного суду полягає в його здатності значно зменшити час, необхідний для розгляду справ, автоматизувати частину рутинних операцій, знизити ризик помилок, пов'язаних із людським фактором, і забезпечити більшу зручність для громадян, які можуть подавати документи та отримувати судові рішення без необхідності фізично відвідувати суди. Це особливо важливо для людей, що проживають у віддалених районах, де доступ до судів може бути обмежений.

Незважаючи на численні переваги, впровадження цифрових технологій у цивільний процес стикається з низкою проблем, що пов'язані з технічними, організаційними та безпековими аспектами.

Технічні проблеми включають недостатнє оснащення деяких судів сучасною комп'ютерною технікою та програмним забезпеченням, що перешкоджає повноцінному використанню ЄСІТС та електронного суду. У багатьох випадках старе обладнання не здатне підтримувати стабільну роботу нових систем, що призводить до збоїв і затримок у розгляді справ. Також є проблеми з підключенням до Інтернету в віддалених або сільських районах, що обмежує доступність електронних судових послуг для громадян.

Безпекові проблеми є однією з найбільших перешкод для успішної реалізації цифрового судочинства. Оскільки система обробляє великий обсяг конфіденційної інформації, забезпечення її захисту є критично важливим. Ризик кіберзагроз, таких як хакерські атаки або витік даних, є значним і потребує впровадження високих стандартів кібербезпеки. Для цього необхідно постійно оновлювати системи захисту даних, навчати працівників судів правилам інформаційної безпеки та забезпечувати відповідність міжнародним стандартам захисту даних.

Воєнний стан в Україні значно вплинув на всі сфери життєдіяльності, в тому числі на судову систему. У зв'язку з обмеженнями на фізичну присутність в суді, необхідністю адаптації до нових умов і забезпечення безпеки правосуддя, цифровізація цивільного процесу стала важливою складовою судової реформи в умовах війни. Цифрові технології, які до цього часу поступово впрова-

джувалися в систему судочинства, в умовах війни отримали нове значення, оскільки стали необхідними для забезпечення ефективного доступу до правосуддя в умовах обмеження фізичного доступу до судів.

Найбільшою перепорою для цифровізації судового процесу під час воєнного стану постають технічні негаразди. Руйнування інфраструктури, ускладнений доступ до електронних ресурсів у деяких областях, перебої з електропостачанням чи слабке інтернет-з'єднання стають серйозними перешкодами для нормальної діяльності електронного судочинства. Різні регіони України мають різні рівні розвитку IT-інфраструктури, що створює нерівномірний доступ до онлайн-сервісів. Окрім того, чимало судів зіштовхуються з проблемою застарілого обладнання та нестачі технічної підтримки для ефективної роботи цифрових систем.

Отже як зауважує Л. Ніколенко, існує значний ризик втратити важливу інформацію, якщо суд не має належного технічного оснащення, необхідно забезпечити взаємозв'язок та уніфікацію електронного документообігу в судах з іншими електронними державними системами. Також для функціонування електронного правосуддя важливо забезпечити баланс між можливостями доступу до інформації про учасників процесу, їх процесуальний статус і дотриманням прав та свобод людини і громадянина [6, с. 341].

Кадрове питання є ще одним важливим викликом. Багато фахівців, відповідальних за впровадження та обслуговування цифрових технологій у судовій системі, можуть бути мобілізовані, що призводить до дефіциту кваліфікованих спеціалістів.

Нарешті, питання кібербезпеки набуває ще більшої актуальності в контексті війни. Зростання використання цифрових платформ та онлайн-сервісів відкриває нові можливості для кіберзагроз, таких як хакерські атаки чи витік конфіденційної інформації. Зараз, коли суди та органи державної влади працюють з більшим обсягом важливих даних та інформації, забезпечення безпеки електронних систем стає надзвичайно важливим для захисту прав учасників судових процесів.

Цифрові сервіси стали незамінними для забезпечення доступу до правосуддя для внутрішньо переміщених осіб та військовослужбовців, коли фізична відсутність чи переїзд в інші регіони ускладнюють процес подання позовів та участі в судових засіданнях.

Для внутрішньо переміщених осіб, котрі через війну вимушені покинути свої домівки, електро-

нні платформи стали єдиним реальним способом доступу до правосуддя. За допомогою електронного судочинства вони можуть подавати позови, мати доступ до судових рішень, а також брати участь у слуханнях через відеоконференції без потреби фізично з'являтися в суді. Це забезпечує більшу мобільність та зручність для осіб, які опинилися у складних умовах.

Військовослужбовці, що знаходяться в зонах бойових дій, можуть користуватися електронними сервісами для подання заяв, отримання інформації про хід справи та участі в судових засіданнях без відриву від виконання своїх обов'язків. Це особливо важливо, коли фізична присутність у суді є неможливою через обставини.

Цифрові сервіси також дозволяють зменшити витрати часу та грошей, оскільки громадяни можуть дистанційно взаємодіяти з судовими органами, що важливо в умовах економічної та соціальної нестабільності, викликаній війною. 19 серпня 2022 року набув чинності Закон «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» стосовно додаткових шляхів інформування про судові справи та проведення зборів суддів в умовах воєнного чи надзвичайного стану» від 27 липня 2022 р. № 2461–ІХ [7]. Значущим положенням є те, що судові рішення, засідання та інформація щодо справ, які розглядає суд, є відкритими, за винятком ситуацій, визначених законодавством. Ніхто не може бути позбавлений можливості отримати усно або письмово інформацію про результати розгляду власної судової справи. Кожна особа має право вільно ознайомитися із судовим рішенням згідно з порядком, встановленим законом. Відомості про суд, що розглядає справу, сторони спору, суть позову, місце, дату та час судового засідання можуть бути надані через Єдиний державний вебпортал електронних послуг, зокрема й мобільний додаток порталу «Дія».

О. Кузьменко та Г. Скляренко слушно вважають, що саме цифрові інструменти дають змогу зробити віртуальними певні процесуальні та судові дії за допомогою використання інформаційно-телекомунікаційних технологій. Водночас найуспішнішим результатом електронного правосуддя в Україні вони вважають наявність забезпечення доступу до судових рішень в електронному форматі [8, с. 374].

Отже, цифровізація судового процесу під час воєнного стану не тільки дозволяє забезпечити безперервність правосуддя, але й значно розширює доступ до нього для тих, хто через певні обставини не може бути фізично присутнім.

Цифровізація цивільного процесу в Україні – це складний та багатогранний процес, що передбачає не тільки технологічні зміни, але й потребує адаптації правового середовища та розвитку інфраструктури. Для успішного впровадження електронного судочинства в Україні необхідно вжити низку заходів, спрямованих на вдосконалення як законодавства, так і технічних та організаційних аспектів. Поряд з труднощами впровадження цього процесу як вважає О. Скович-Павлів, електронне судочинство сприяє поліпшенню доступності правосуддя, забезпеченню ефективності процесів та підвищенню рівня довіри до правосуддя. Позитивними сторонами якого є швидкість і ефективність, економія часу і коштів, зручність, доступність, прозорість ведення судового розгляду [9, с. 211].

Законодавча база є основою для гарантування правових гарантій та регулювання цифрових процесів у судочинстві. Наразі існують деякі прогалини в нормативно-правових актах, які стосуються електронного судочинства. Перш за все, потрібно розширити і більш детально прописати положення, які стосуються використання електронного документообігу, електронних підписів і цифрових доказів. Сучасні законодавчі акти часто не встигають за швидким розвитком технологій, що створює правову невизначеність у випадку використання новітніх інструментів.

Крім того, важливим є вдосконалення правового регулювання в аспекті кібербезпеки. Необхідно забезпечити чітке розмежування прав та обов'язків учасників процесу в умовах використання цифрових технологій, а також підвищити рівень відповідальності за порушення норм безпеки та конфіденційності даних. Особливу увагу слід приділити захисту персональних даних та механізмам їх обробки в електронному вигляді.

Також, у контексті впровадження інституту «електронного суду», важливо внести зміни до Цивільного процесуального кодексу України, чітко визначивши процедури подачі заяв, ведення судових справ та їх розгляду в електронному форматі. Це дозволить узгодити нововведення із загальними процесуальними нормами, забезпечивши правову визначеність у застосуванні цифрових технологій у судовому процесі.

Для того, щоб цифровізація цивільного судочинства стала справді ефективною, необхідно здійснити комплексний розвиток інфраструктури судової системи. Це охоплює як технічне обладнання судів, так і створення національних платформ, що забезпечать централізовану взаємодію всіх учас-

ників процесу через єдину інформаційно-телекомунікаційну систему.

Висновки. Цифровізація є процесом втілення цифрових технологій у всі сфери суспільного життя [10].

Цифровізація цивільного судочинства є дуже важливим кроком уперед на шляху удосконалення правової системи країни. Вона відкриває безліч нових можливостей, забезпечуючи доступ до правосуддя, збільшення ефективності судових процесів, усунення бюрократичних перешкод та зменшення корупційних ризиків. Однак, незважаючи на значні надбання, досягнуті в процесі цифрової трансформації, Україна зіткнулася з серйозними проблемами, які потребують вирішення.

Однією з головних труднощів залишається недостатнє технічне забезпечення судів, відсутність основного стандарту для електронних документів, низький рівень цифрової грамотності серед учасників судового процесу та потреба у вдосконаленні законодавчої бази.

Законодавчі зміни мають стосуватися не лише питань е-підписів, документообігу та цифрових доказів, а й забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних, що набуває особливої актуальності в умовах сьогодення.

Розвиток технічної інфраструктури може стати одним з пріоритетних напрямків державної політики. Якщо будуть належно забезпечуватися суди сучасними технологіями та безперебійним доступом до електронних платформ, то створиться ефективне та безпечне функціонування судочинства. Яке вимагає постійного оновлення та покращення

наявних платформ для забезпечення їхньої стабільної роботи та захисту від кіберзагроз.

Використання міжнародного досвіду, особливо досвіду країн Європейського Союзу та інших розвинених держав, є ключовим етапом для ефективного впровадження цифрових інструментів у систему правосуддя України. Застосування найкращих світових практик дасть змогу уникнути багатьох помилок, з якими стикалися інші країни, та прискорити розвиток правосуддя, доступного для кожного громадянина.

Завдяки цифровізації можна значно підвищити ефективність судочинства, скоротити витрати на адміністративне управління та зробити судову систему більш прозорою та відкритою для суспільства. Зберігаючи вірність принципам справедливості та рівності перед законом, цифровізація цивільного судочинства повинна перетворитися не просто на технологічне досягнення, а на дієвий інструмент, який забезпечить громадянам швидкий, ефективний та справедливий доступ до правосуддя.

Отже, процес цифровізації цивільного судочинства в Україні є необхідним, проте ще незавершеним. Він потребує подальшого вдосконалення законодавства, розвитку технічної інфраструктури, підвищення кваліфікації учасників процесу та активного використання міжнародного досвіду. Лише за умови комплексного підходу до цих завдань можна забезпечити успішну цифрову трансформацію судової системи країни, що, в свою чергу, допоможе побудувати правову систему, здатну ефективно відповідати на виклики сучасності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коршун А. Розвиток в Україні електронного правосуддя в контексті взаємодії суду та інститутів громадянського суспільства: теоретико-правова характеристика. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2017. Octombrie. С. 20–24.
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618–IV. Верховна Рада України : офіційний вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
3. Постанова ВС від 18.04.2022 р. у справі № 750/3275/21 (провадження № 61–21072св21). URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=105325048&red=10000353002f88d0e79f1fb8a6cf6a98d42f8a&d=5>.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів у Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі: Закон України від 29.06.2023 р. № 1618–15. Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text>.
5. Зубашков М. Проблема співвідношення понять «електронне правосуддя», «електронне судочинство» та «електронний суд» в цивільному процесі України. *Нове українське право*. 2024. Вип. 3. С. 165–172. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.3.21>.
6. Ніколенко Л. М. Електронне правосуддя як спосіб підвищення ефективності судового розгляду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. Вип. 71. С. 338–341. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.71.57>.
7. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо додаткових способів інформування про судові справи та проведення зборів суддів в умовах воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 27.07.2022 р. № 2461–IX. Законодавство України : база даних / Верховна Рада України. URL: <https://precedent.ua/2461-20>.
8. Кузьменко О. В., Скляренко Г. В. Сучасний стан технічного забезпечення електронного правосуддя в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично порівняльне правознавство»*. 2023. № 3. С. 372–375. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.67>. URL: <http://journalapp.uzhnu.edu.ua/article/view/284807>

9. Сковчиляс-Павлів О. В. Сучасний стан електронного судочинства в Україні. Київський часопис права. 2024. № 1. С. 207–212. DOI <https://doi.org/10.32782/kij/2024.1.29>.
10. Закон України Про Національну програму інформатизації від 1 грудня 2022 року № 2807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20/ed20221201#n32>

Гладенюк Тетяна, Римарчук Римма Миколаївна

Цифровізація цивільного процесу в Україні

У наш час цифровізація охоплює майже всі сфери життя, і правосуддя не є винятком. Україна, як держава, котра прагне до інтеграції у ЄС і покращення продуктивності своїх інституцій, активно впроваджує цифрові технології в судову систему, зокрема у сферу цивільного судочинства. Ця тематика є дуже актуальною, адже від того, наскільки швидко та якісно здійсниться перехід до електронного формату, залежить прозорість розгляду справ і загальний рівень довіри до судової гілки влади.

З появою електронного суду, цифрового документообігу та інших інструментів цифрового судочинства відкриваються нові можливості для оновлення процесу розгляду справ, зменшення паперової тяганини та покращення взаємодії між судом та учасниками провадження. Водночас процес оцифрування супроводжується низкою викликів, пов'язаних із правовим регулюванням, технічною забезпеченістю судової влади та потребою підвищення цифрової обізнаності учасників судових процесів.

У статті розкривається сутність цифрової трансформації цивільного процесу як явища, що поєднує правові, технологічні та організаційні аспекти. Також аналізуються нормативно-правові акти, що регулюють електронне судочинство, враховуючи ЦПК України та інші закони, що створюють осередок для функціонування електронного документообігу, цифрового підпису, онлайн-доступу до матеріалів справ.

Особлива увага приділяється практичним аспектам впровадження цифрових інструментів, як-от Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, підсистема «Електронний суд». А також труднощам, з якими стикаються суди, адвокати та громадяни під час користування цими сервісами. Розбираються як переваги цифровізації: зручність, економія часу, відкритість процесу, так і виклики: технічні збої, недостатня підготовка співробітників, проблеми кібербезпеки.

Крім того, проводяться паралелі між досвідом України з цифровими трансформаціями у судових системах інших країн, що дозволяє побачити ймовірні шляхи вдосконалення. В загальному стаття формулює кроки подальшого розвитку цифрового цивільного процесу в Україні, роблячи акцент на необхідності комплексного підходу.

Цифровізація – це не просто технологічна інновація, а реальна можливість зробити правосуддя ближчим, швидшим та справедливим для кожної людини.

Ключові слова: цифровізація, електронне судочинство, Електронний суд, електронний підпис, судова реформа, інформаційні технології, правосуддя, нормативно-правове регулювання.

Hladyniuk Tetiana, Rymarchuk Rimma

Digitalization of civil procedure in Ukraine

In today's world, digitalization encompasses almost all areas of life, and the judiciary is no exception. Ukraine, as a country striving for integration into the EU and improving the efficiency of its institutions, is actively implementing digital technologies into its judicial system, particularly in the field of civil procedure. This topic is highly relevant, as the speed and quality of the transition to an electronic format will determine the transparency of case hearings and the overall level of trust in the judiciary.

With the advent of electronic courts, digital document management, and other digital justice tools, new opportunities are emerging to modernize the case consideration process, reduce paperwork, and improve interaction between the court and participants in the proceedings. At the same time, the digitization process is accompanied by a number of challenges related to legal regulation, the technical readiness of the judiciary, and the need to enhance digital literacy among participants in judicial processes.

The article reveals the essence of the digital transformation of civil procedure as a phenomenon that combines legal, technological, and organizational aspects. It also analyzes the regulatory legal acts governing electronic justice, considering the Civil Procedural Code of Ukraine and other laws that create the foundation for the functioning of electronic document management, digital signatures, and online access to case materials.

Particular attention is given to the practical aspects of implementing digital tools, such as the Unified Judicial Information and Telecommunications System (UJITS) and the «Electronic Court» subsystem. Additionally, the difficulties faced by courts, lawyers, and citizens when using these services are explored. The article examines both the advantages of digitalization – convenience, time savings, and process transparency: as well as the challenges: technical failures, inadequate staff preparation, and cybersecurity issues.

Furthermore, comparisons are made between Ukraine's experience with digital transformations in the judicial systems of other countries, which provides insight into possible ways of improvement. Overall, the article outlines the steps for further development of digital civil procedure in Ukraine, emphasizing the need for a comprehensive approach.

Digitalization is not just a technological innovation but a real opportunity to make justice closer, faster, and fairer for every individual.

Key words: digitalization, electronic justice, Electronic Court, digital signature, judicial reform, information technologies, justice, regulatory legal framework.

Дата надходження статті: 26.09.2025

Дата прийняття статті: 17.10.2025

Опубліковано: 22.12.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v058.2025.13>

ORCID ID: 0000-0003-0153-4613

Іноземними вченими Andrea Vezzulli, Elisa Giuliani, Federica Nieri під час дослідження впливу бізнесу на права людини робиться висновок, що країни, де інституційна слабкість – нестача правового захисту, корупція, недосконалість судів –

можуть створювати більші ризики для порушень прав маргіналізованих груп. Цілком логічним видається таке твердження, оскільки, відсутність механізму правового регулювання та санкцій за неправомірні дії щодо прав людини створюють відповідне середовище, де права людини не є пріоритетом [7].

У дослідженні Г. Гулевської та Л. Адашис аналізується взаємозв'язок між бізнесом і правами людини в умовах глобалізації. Основна увага приділяється правовим та етичним аспектам корпоративної відповідальності. Вчені аналізують збільшення асиметрії та нерівності, зміни в системі міжнародних економічних інституцій, розвиток цифрових технологій, які впливають на концепцію бізнесу та прав людини. Цікавим видається висновок, що Керівні принципи ООН і подібні міжнародні стандарти показали, що навіть без прямої юридичної обов'язковості вони можуть ефективно формувати корпоративну поведінку та підвищувати увагу бізнесу до прав людини. Авторки підкреслюють цінність *soft law*, але слід наголосити, що без правового забезпечення (*hard law*) механізми захисту прав людини залишаються обмеженими, особливо у випадках серйозних порушень [8, с. 57].

Ще одним важливим дослідження є робота О. Уварової «Бізнес і права людини в умовах конфлікту: міждисциплінарні пошуки нової концепції», де аналізується, як бізнес має реалізовувати свої зобов'язання у сфері прав людини в умовах збройних конфліктів, коли державне регулювання ослаблене або відсутнє. Вчена застосовує міждисциплінарний підхід, поєднуючи правові, етичні, економічні та політичні аспекти, і підкреслює значення Керівних принципів ООН з питань бізнесу і прав людини, зокрема процедури належної обачності (*due diligence*) як ключового інструменту запобігання порушенням. Варто підтримати твердження О. Уварової, що конфлікт створює підвищені ризики для бізнесу – від участі у порушеннях до втрати контролю за власними діями – і водночас відкриває можливості для формування спільних цінностей та людиноорієнтованого розвитку [9, с. 120].

Водночас, в Україні існує значна кількість досліджень у різних сферах, присвячених проблемам дискримінації окремих соціальних груп. Суттєва увага вивчена проблемам гендерної нерівності, зокрема розриву в оплаті праці [10]. Проте виклики, з якими стикаються також ветерани, люди з інвалідністю та представники ЛГБТК+ спільноти, особливо в контексті повномасштаб-

ної війни, все ще потребують глибокого наукового осмислення. Існуючі дослідження фіксують високий рівень упереджень та бар'єрів, але бракує комплексного аналізу ролі саме бізнес-сектору у вирішенні цих проблем.

Мета статті полягає у здійсненні комплексного наукового аналізу трансформаційної ролі українського бізнесу у формуванні недискримінаційного середовища шляхом дослідження механізмів, стратегій та практик його взаємодії з ключовими маргінальними групами в умовах війни та євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, бізнес має потенціал стати рушієм змін у боротьбі з дискримінацією. Впровадження політик рівності, різноманітності та інклюзії може сприяти створенню справедливого робочого середовища. Наприклад, деякі українські компанії вже впроваджують такі ініціативи, що позитивно впливає на їхню репутацію та конкурентоспроможність (*Global Logic*) [11].

Великі промислові компанії України поступово інтегрують принципи DEI (*Diversity, Equity, Inclusion*) [12] у свою корпоративну культуру. Зокрема, такі підприємства, як Інтерпайп [13] та Метінвест [14], започатковують програми, спрямовані на підтримку різноманіття, забезпечення рівності та створення інклюзивного середовища на робочому місці. Вони приділяють особливу увагу досягненню гендерного балансу, подоланню стереотипів у кадровій політиці та розширенню можливостей для представників усіх соціальних груп, включно з жінками, людьми з інвалідністю та іншими маргіналізованими категоріями працівників. Такі ініціативи є частиною ширших стратегій сталого розвитку, які відповідають міжнародним стандартам відповідального бізнесу.

Міжнародні компанії активно впроваджують масштабні програми DEI на глобальному рівні, адаптуючи їх до локального контексту, зокрема й в Україні. Такі ініціативи також охоплюють просування гендерної рівності, підтримку молодих фахівців, створення безбар'єрного середовища для людей з інвалідністю, а також інтеграцію представників інших соціально вразливих груп у робочі процеси. Наприклад: Microsoft Україна реалізує освітні та менторські програми для дівчат у сфері ІТ [15]; Nestlé впроваджує політику інклюзії для працівників з інвалідністю та молоді без досвіду [16]; Coca-Cola HBC Україна активно працює над підвищенням представленості жінок на керівних посадах та проводить тренінги з недискримінаційного менеджменту [17].

Такі підходи не лише сприяють створенню більш справедливого корпоративного середовища, але й зміцнюють репутацію компаній як соціально відповідальних роботодавців. Міжнародні стандарти, такі як Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини, закликають компанії поважати права людини та уникати участі в порушеннях. Ці принципи підкреслюють відповідальність бізнесу за вплив на права маргіналізованих груп.

Україна, прагнучи інтеграції до ЄС, взяла на себе зобов'язання щодо дотримання прав людини та боротьби з дискримінацією. Зокрема, в Україні триває активна імплементація міжнародного законодавства щодо боротьби з расизмом і ксенофобією за допомогою кримінального права. Це свідчить про прагнення держави адаптувати національне законодавство до європейських стандартів у сфері захисту прав людини. Зокрема, українське законодавство поступово посилює відповідальність за злочини, вчинені з мотивів нетерпимості, включно з ознаками раси, етнічного походження, релігії, статі, сексуальної орієнтації чи інвалідності.

Варто зазначити щодо важливості Директиви про комплексну перевірку корпоративної стійкості (CSDDD) [18] та Директиви про корпоративну звітність зі сталого розвитку (CSRD) [19], які поки не є безпосередньо імplementованими в українське законодавство і хоча, для українських компаній директиви ЄС не застосовуються прямо, але вони можуть мати екстериторіальний ефект через бізнес-взаємодію з ЄС, що має надзвичайно важливе значення для формування відповідального бізнес-середовища в Україні, особливо в умовах євроінтеграції.

CSDDD зобов'язує компанії ідентифікувати, запобігати та мінімізувати негативний вплив на права людини та навколишнє середовище в їхніх ланцюгах постачання. Це створює додатковий стимул для українських компаній впроваджувати політики, спрямовані на захист маргіналізованих груп [20].

З урахуванням основного принципу гендерної рівності, закладеного в підходах ООН, Керівні принципи зобов'язують держави та бізнес приділяти особливу увагу гендерним аспектам. Жінки та дівчата через соціальні та структурні чинники стикаються з особливими, часто посиленими формами дискримінації у сфері бізнесу. Окрім загальних регуляторних і політичних обов'язків держав,

передбачених у Принципі 3, Керівні принципи вимагають від урядів надавати бізнесу рекомендації щодо ефективного врахування питань гендеру, вразливості та маргіналізації, зокрема зважаючи на специфічні виклики, що постають перед жінками. Принцип 7(b), який стосується підтримки поваги бізнесом прав людини на територіях, охоплених конфліктом, передбачає обов'язок держав допомагати компаніям в оцінюванні та зменшенні підвищених ризиків порушень, приділяючи особливу увагу проявам гендерного та сексуального насильства [21, с. 205].

Висновки. Таким чином, з урахуванням Керівних принципів ООН з питань бізнесу і прав людини, які безпосередньо стосуються теми подолання структурної дискримінації компаніями щодо маргінальних груп повинні бути забезпечені наступні заходи. Держава має стимулювати компанії до прийняття недискримінаційних політик і забезпечити ефективне виконання законів про рівність (Обов'язок держави захищати права людини (Принцип 1). Компанії повинні вживати активних дій для створення безпечного, інклюзивного середовища для ЛГБТК+, людей з інвалідністю, етнічних меншин. Це передбачає, зокрема, аналіз власної політики, рекрутингу, навчання персоналу, маркетингу тощо (відповідальність компаній поважати права людини (Принцип 11–16). Працівники, які зазнали дискримінації через свою сексуальну орієнтацію, етнічну приналежність чи інвалідність, повинні мати реальні шанси добитися справедливості – як всередині компанії, так і через державні/міжнародні механізми (доступ до засобів правового захисту (Принцип 25–31).

Ці три основи – захист, повага, відшкодування – є основною логікою Керівних принципів ООН і визначають рамку для дій як держав, так і компаній у подоланні структурної дискримінації.

Окрім того, на основі виявлених закономірностей можна запропонувати конкретні корпоративні механізми для підтримки маргіналізованих груп в Україні: впровадження прозорих політик захисту прав людини у всіх підрозділах компанії; регулярний аудит впливу бізнесу на вразливі групи та корекція бізнес-процесів; програми навчання персоналу щодо соціальної відповідальності та інклюзії; створення партнерства із громадянським суспільством та міжнародними організаціями для спільного вирішення соціальних проблем.

ΛΙΤΕΡΑΤΥΡΑ:

1. Пішених Сихівського районного суду м. Львова від 07.11.2019. Єдиний державний реєстр судових рішень. 2019. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85607452>
2. Антидискримінаційне законодавство в Україні: Дорожня карта. 2023. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/antydyskryminatsiyne-zakonodavstvo-v-ukrayini-dorozhnya-karta>
3. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо боротьби з проявами дискримінації. Верховна Рада України. 2021. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/26573>
4. Права людини жінок і дівчат з інвалідністю. Короткий посібник з питань інтерсекційного підходу до виконання Конвенції CEDAW та CRPD в Україні. 2019. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-09/cedaw%20crpd%20ukr_compressed%20%281%29.pdf
5. Joint statement by the International Coordination Roma Group and the United Nations in Ukraine on the occasion of International Roma Day. United Nations Country Team in Ukraine. 2024. URL: <https://www.unhcr.org/ua/en/news/joint-statement-international-coordination-roma-group-and-united-nations-ukraine-occasion>
6. Білецька І., Романчукевич М. Соціально відповідальна поведінка суб'єктів бізнесу на неокупованих територіях України в умовах війни: аспекти маркетингу і менеджменту. Економічний форум. 2023. № 3. С. 25–36. DOI: <https://doi.org/10.31891/mdes/2022-4-11>
7. Giuliani, E., Nieri, F., & Vezzulli, A. Big profits, big harm? Exploring the link between firm financial performance and human rights misbehavior. Business & Society. № 62. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/367098772_Big_Profits_Big_Harm_Exploring_the_Link_Between_Firm_Financial_Performance_and_Human_Rights_Misbehavior
8. Гулевська Г., Адашис Л. Концепція бізнесу та прав людини в контексті сучасних глобальних трендів. Філософія права та загальна теорія права, (1), 2021. с. 48–63. <https://doi.org/10.21564/2707-7039.1.247445>
9. Уварова, О. Бізнес і права людини в умовах конфлікту: міждисциплінарні пошуки нової концепції. Філософія права і загальна теорія права, №1. 2019. с. 54–67 <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2019.1.186454>.
10. Жінки, робота і війна: що змінюється на ринку праці в Україні. Укрінформ. 2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4005811-zinki-robota-i-vijna-so-zminuetsya-na-rinku-praci-v-ukraini.html>
11. Global Logic. Global Diversity, Equity and Inclusion (DEI) Policy. 2025. URL: https://www.globallogic.com/wp-content/uploads/2024/04/GlobalLogic-DEI-Policy_0224.pdf
12. Oxford Review. What is DEI? The Oxford Review Guide to Diversity, Equity and Inclusion. URL: <https://oxford-review.com/what-is-dei-the-oxford-review-guide-to-diversity-equity-and-inclusion/>
13. ІНТЕРПАЙП. Сталий розвиток. 2025 URL: <https://interpipe.biz/ua/ustoichyvoe-razvytye/>
14. Метінвест. Принципи управління. 2025. URL: <https://metinvestholding.com/ua/about/principles>
15. Microsoft. Global Diversity & Inclusion Report. 2024. URL: <https://www.microsoft.com/en-us/diversity/inside-microsoft/annual-report>
16. Nestlé. (n.d.). Diversity, equity & inclusion. 2024. URL: <https://www.nestle.com/jobs/diversity-equity-inclusion>
17. Coca-Cola HBC. (n.d.). Diversity and inclusion. 2025. URL: <https://www.coca-colahellenic.com/en/about-us/who-we-are/diversity-and-inclusion>
18. Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 and Regulation (EU) 2023/2859. EU Law, Publications Office of the European Union. 2024. URL: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ac29368d-35ff-11f0-8a44-01aa75ed71a1?utm_source=chatgpt.com
19. European Union. Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD). 2023. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32023L0152>
20. Керівні принципи щодо бізнесу і прав людини: Реалізація Рамкової програми Організації Об'єднаних Націй «Захист, повага і засоби захисту» / Переклад: Катерина Буряковська, Юлія Размєтаєва, Олена Уварова, Дмитро Філіпський. За заг. ред. Олени Уварової. Харків: Право, 2018. 80 с.
21. Бізнес та права людини в Україні як умова та рушій сталого розвитку у контексті впровадження Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини в Україні. Київ: Програма розвитку ООН в Україні (ПРООН), 2021. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-06/UNDP-UA-BHRReport-UKR.pdf>

Коваленко Марина Сергіївна

Взаємодія бізнесу з маргіналізованими групами як елемент реалізації прав людини в Україні

Стаття присвячена аналізу взаємодії бізнесу з маргіналізованими групами в Україні як ключового елементу реалізації прав людини та розвитку корпоративної соціальної відповідальності. Досліджується сучасні підходи до забезпечення рівних прав і можливостей для вразливих категорій населення, зокрема жінок, людей з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, національних меншин та інших груп, що стикаються з дискримінацією чи соціальною маргіналізацією. У роботі акцентується увага на міжнародних стандартах, зокрема на Керівних принципах ООН з питань бізнесу та прав людини, а також на ролі «soft law» у формуванні корпоративних політик. Проаналізовано досвід українських та міжнародних компаній у сфері інклюзії, корпоративних програм підтримки маргіналізованих груп, механізмів внутрішнього контролю та систем звітності щодо соціальної відповідальності. Особлива увага приділяється соціально-економічним наслідкам війни, що значно поглиблюють вразливість певних

категорій громадян, що потребує активного втручання бізнесу у забезпечення їхніх прав. Стаття також висвітлює перспективи формування нової моделі взаємодії бізнесу з суспільством, заснованої на принципах солідарності, партнерства та сталого розвитку, що включає інклюзію маргіналізованих груп як невід'ємну складову корпоративної стратегії. Підкреслюється, що інтеграція прав людини у бізнес-процеси є не лише моральним та етичним обов'язком, але й стратегічною інвестицією у стабільність і розвиток компаній, здатних ефективно функціонувати в умовах соціальних та економічних викликів сучасної України. Стаття має наукову та практичну цінність, оскільки пропонує системний підхід до оцінки впливу бізнесу на маргіналізовані групи та формує рекомендації щодо вдосконалення корпоративних стратегій інклюзії.

Ключові слова: бізнес і права людини, корпоративна соціальна відповідальність, маргіналізовані групи, інклюзія, дискримінація, сталий розвиток, Керівні принципи ООН, вразливі групи.

Kovalenko Maryna

Interaction of business with marginalized groups as an element of human rights implementation in Ukraine

The article is devoted to the analysis of business interaction with marginalized groups in Ukraine as a key element in the realization of human rights and the development of corporate social responsibility. The study explores modern approaches to ensuring equal rights and opportunities for vulnerable categories of the population, including women, persons with disabilities, internally displaced persons, national minorities, and other groups facing discrimination or social marginalization. The paper emphasizes international standards, particularly the UN Guiding Principles on Business and Human Rights, as well as the role of soft law in shaping corporate policies. The experience of Ukrainian and international companies in the field of inclusion, corporate programs supporting marginalized groups, internal control mechanisms, and social responsibility reporting systems is analyzed. Special attention is given to the socio-economic consequences of the war, which have significantly deepened the vulnerability of certain categories of citizens, thus requiring active business involvement in safeguarding their rights. The article also highlights the prospects for developing a new model of business–society interaction based on the principles of solidarity, partnership, and sustainable development, which incorporates the inclusion of marginalized groups as an integral part of corporate strategy. It is emphasized that integrating human rights into business processes is not only a moral and ethical duty but also a strategic investment in the stability and development of companies capable of operating effectively amid the social and economic challenges of modern Ukraine. The article has both scientific and practical value, as it offers a systematic approach to assessing the impact of business on marginalized groups and provides recommendations for improving corporate inclusion strategies.

Key words: business and human rights, corporate social responsibility, marginalized groups, inclusion, discrimination, sustainable development, UN Guiding Principles, vulnerable groups.

Дата надходження статті: 13.10.2025

Дата прийняття статті: 21.10.2025

Опубліковано: 22.12.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

УДК 347.9(477):347.51

DOI <https://doi.org/10.32782/chc.v058.2025.14>

Кочина Олександра Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного та приватного права

Національного університету «Чернігівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0001-5625-8703

Болдирева Вікторія Михайлівна,

доцент МКА,

старший викладач кафедри правознавство

Північноукраїнського інституту імені Героїв Крут

Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад

«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID ID: 0000-0003-4502-595X

Москаленко Анжеліка Олександрівна,

здобувачка вищої освіти

Національного університету «Чернігівська політехніка»

ORCID ID: 0009-0003-1367-0759

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ

Постановка проблеми. Відшкодування моральної шкоди є однією з найбільш актуальних проблем на тлі загального визнання людини найвищою цінністю суспільства та обов'язку держави забезпечувати належне виконання її прав і свобод, закріплених у Конституції України. Невизначеність об'єктивних і суб'єктивних факторів та критеріїв для встановлення справедливого розміру компенсацій ще більше актуалізує це питання, оскільки моральна шкода, будучи формою страждань внаслідок фізичного чи психічного впливу, не має об'єктивного кількісного виміру. Це ускладнює ефективне правове регулювання, доказування та визначення адекватної суми, що має відповідати вимогам розумності та справедливості. Дослідження є необхідним для розробки узгоджених механізмів відшкодування, що забезпечать належне відновлення порушених немайнових благ відповідно до національного законодавства та міжнародної практики. Тому, вирішення проблеми є ключовим для реалізації конституційних гарантій та підвищення рівня захисту особистих немайнових прав громадян.

Стан дослідження. Питання процесуальних особливостей розгляду справ про відшкодування моральної шкоди є одним із найбільш дискусійних

у сучасному цивільному процесі. У наукових працях дослідників наголошується, що, попри наявність нормативної бази, закріпленої в Цивільному та Цивільному процесуальному кодексах України, механізм доведення факту завдання моральної шкоди та визначення її розміру залишається недостатньо врегульованим. У фаховій літературі акцентується на складності встановлення немайнових страждань, необхідності об'єктивних критеріїв оцінки та належного розподілу обов'язків доказування між сторонами. Окрему увагу приділено судовій практиці, яка поступово формує підходи до визначення справедливого розміру компенсації та застосування судово-психологічної експертизи. Важливим орієнтиром для національних судів виступає практика Європейського суду з прав людини, що базується на принципі справедливості та пропорційності відшкодування. Водночас у вітчизняній правовій науці зберігається потреба у подальшій уніфікації підходів до процесуального забезпечення ефективного захисту прав осіб, яким завдано моральної шкоди.

Метою статті є комплексний аналіз правових засад відшкодування моральної шкоди в Україні, розкриття ключових умов виникнення зобов'язання (зокрема, наявності шкоди, протиправності,

зобов'язаний довести факт наявності моральної шкоди та причинний зв'язок, тоді як відповідач несе тягар доказування відсутності протиправності та своєї вини (якщо остання є необхідною умовою). Завдання моральної шкоди, попри свою негативну природу, не завжди породжує зобов'язання з відшкодування. Джерелами визначеності змісту цього обов'язку щодо розміру, способу та строків компенсації можуть бути: 1) договір між заподіювачем та потерпілим; 2) рішення суду у разі недосягнення сторонами згоди.

Вирішення питання щодо відшкодування моральної шкоди зазвичай відбувається в рамках судового процесу, де суди досліджують конкретні обставини справи, ступінь та тривалість страждань, психологічний стан потерпілого, винуватість та соціальний статус сторін. Варто зазначити, що відшкодування моральної шкоди носить компенсаційний характер і спрямоване на відновлення порушених немайнових благ. І. А. Коваленко та Н. Ю. Наумович вірно зазначають, що встановлення адекватної та справедливої суми компенсації є складним завданням судової практики, що вимагає ретельного аналізу всіх чинників для забезпечення поновлення порушених прав потерпілого [6, с. 526].

Грошові кошти виступають як універсальний еквівалент для компенсації моральної шкоди, трансформуючи немайнову втрату у загальнодоступний вираз. Водночас, через неможливість точного обчислення такої шкоди за допомогою фінансових шкал або прирівнювання до майнового еквівалента, визначений розмір компенсації є лише ймовірною величиною. Ця сума, хоча б наближено, має слугувати мірою заподіяної моральної шкоди та сприяти відновленню стану потерпілої особи. Відповідно до цього, суд при визначенні компенсації зобов'язаний дотримуватися принципів розумності, справедливості та співмірності. Розмір відшкодування не повинен перевищувати межі, достатньої для розумного задоволення потреб потерпілої особи, та не має призводити до її безпідставного збагачення.

Розглянемо це питання з практичної сторони. У випадках незаконного притягнення до кримінальної відповідальності суди визначили гарантований мінімальний розмір моральної шкоди, виходячи із встановленого законодавством розміру заробітної плати на момент розгляду справи за кожен місяць перебування під слідством та судом. Цей розмір не може бути зменшений. Аналіз рішень Верховного Суду свідчить про обґрунтованість стягнення значно більших сум компенсації за

тяжкі правопорушення [7]. Наприклад, у справах про заподіяння умисного тілесного ушкодження середньої тяжкості (ст. 122 Кримінального кодексу України), що супроводжувалося серйозними наслідками (закрита черепно-мозкова травма, струс головного мозку, перелом), Верховний Суд у постанові від 12 грудня 2018 року у справі № 523/167/17 погодився з висновком про стягнення компенсації у розмірі 50000,00 грн. Це підкреслює необхідність підвищення розміру відшкодування у випадках, коли початково визначена сума (наприклад, 9 000,00 грн) явно не відповідає характеру завданої шкоди, принципу верховенства права та вимогам розумності і справедливості [5].

Варто зазначити, що за загальним правилом компенсація моральної шкоди відбувається одноразово. Виключення щодо одноразової компенсації моральної шкоди може бути передбачено договором або ж нормою закону. Зокрема, ч. 1 ст. 1168 ЦК України допускається компенсація моральної шкоди періодичними платежами, якщо її завдано каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я.

Міжнародна практика вирішення справ із відшкодування моральної шкоди, зокрема рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), ґрунтується на застосуванні критерію справедливої сатисфакції відповідно до статті 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) [8, с. 22–23]. Особливістю моральної шкоди є її неможливість точного обчислення, що вимагає від Суду здійснення оцінки на справедливій основі з урахуванням стандартів, які впливають із його попередньої практики. Важливо, що заявникам пропонується самостійно вказати суму, яка, на їхню думку, була б справедливою, і саме від цієї заявленої суми Суд часто відштовхується, присуджуючи грошову компенсацію, водночас беручи до уваги всі інші елементи критерію справедливості. Критерій справедливості передбачає гнучкий та об'єктивний розгляд з урахуванням усіх обставин та загального контексту порушення, причому компенсації нематеріальної шкоди слугують визнанням факту заподіяння моральної шкоди внаслідок порушення основоположних прав та відображають серйозність заподіяної шкоди, оскільки вид і розмір справедливої сатисфакції прямо залежить від важкості або серйозності порушення.

Для розгляду справи щодо присудження справедливої сатисфакції заявник має дотримуватись усіх процедурних правил, включаючи умови при-

йнятності, визначені статтею 35 ЄКПЛ, зокрема вимогу вичерпання всіх національних засобів правового захисту та дотримання чотиримісячного строку звернення з дати остаточного рішення на національному рівні [8, с. 25]. Заяви також не можуть бути анонімними чи ідентичними до вже розглянутих, або подані до іншого міжнародного органу без нових фактів. Суд оголошує індивідуальну заяву неприйнятною, якщо вона несумісна з положеннями Конвенції, явно необґрунтована, є зловживанням правом або якщо заявник не зазнав суттєвої шкоди.

Наступні елементи критерію справедливості – причинно-наслідковий зв'язок між порушенням гарантованих прав і моральною шкодою, необхідність та особливості кожної справи і конкретних обставин – умовно пов'язані із заявником; так, справедлива сатисфакція не може бути присуджена за шкоду, не пов'язану з порушеними правами, гарантованими ЄСПЛ. Принцип необхідності означає, що встановлення ЄСПЛ порушення не призводить до автоматичного присудження сатисфакції, і Суд надає її лише «за необхідності», як підтверджено у справі STRAN GREEK REFINERIES AND STRATIS ANDREADIS проти Греції, де також було враховано особливості справи, наприклад, минулий час від арбітражного рішення [8, с. 26]. Крім того, Суд враховує місцеві економічні обставини держави-відповідача, що прямо впливає на розмір грошової компенсації за моральну шкоду, оскільки економічний розвиток держав є різним, такий підхід, що впливає з принципу рівності, який вимагає не однакового, а відповідного ставлення, вважається справедливим, оскільки має на меті компенсацію, а не збагачення, і забезпечує однакове ставлення до жертв порушення Конвенції.

Варто також зауважити, що Суд може враховувати кількість звернень проти конкретної держави. Аналіз практики щодо невиконання рішень національних судів в Україні, свідчить про тенденцію до зменшення розміру компенсації, присудженої жертвам. Чим більше держава порушує конкретне право, що, попри невідповідність елементам критерію справедливості з погляду заявників, є об'єктивним фактом, тим більше впливає на вирішення справи разом із прецедентною практикою. Усі зазначені елементи критерію справедливості Суд враховує сукупно, перетворюючи філософське поняття справедливості на практичний інструмент.

Хоча Суд не підтверджує, але й не заперечує існування детальних таблиць або «шкали» для розрахунку моральної шкоди, посилаючись на вста-

новлення «шкали на справедливих принципах для присудження відшкодування», його підхід до присудження справедливої сатисфакції, який ґрунтується на принципах пропорційності та виключної судової дискреції, розрізняє випадки очевидної травми, болю, страждання, стресу, фрустрації, пониження, тощо та ситуації, коли публічне підтвердження завданої шкоди у рішенні є саме по собі належною формою відшкодування.

Суд може присудити компенсацію у вигляді символічної компенсації (рідкісна форма, часто на вимогу заявника про невелику суму), компенсації за потенційне порушення (де заявники перенесли страждання та стрес від питання, визнаного потенційним порушенням) або компенсації на розсуд Суду (основний вид, розраховується за власною ініціативою на основі таких критеріїв, як характер порушення та характер прав, розраховане у попередніх справах відшкодування, а також критерії, пов'язані з постраждалими особами, державами-відповідачами, колективними позовами або масовими порушеннями та загальним контекстом) [9].

Отже, процесуальні особливості розгляду справ про відшкодування моральної шкоди зумовлені складністю доведення немайнових втрат, відсутністю чітких критеріїв їх оцінки та необхідністю індивідуального підходу до кожної справи. Судова практика України та ЄСПЛ свідчить про тенденцію до посилення ролі принципів справедливості, розумності та співмірності при визначенні розміру компенсації. Такий підхід забезпечує реальний захист порушених прав і сприяє утвердженню пріоритету людської гідності у правовій системі України.

Висновки. Незважаючи на конституційне закріплення права на відшкодування моральної шкоди та його деталізацію в ЦК України, головна проблема у цій сфері полягає у відсутності об'єктивного кількісного виміру немайнових втрат. Це істотно ускладнює процес доказування та визначення розміру компенсації, покладаючи вирішення цього питання майже повністю на розсуд суду, який спирається лише на загальні принципи розумності та справедливості. Хоча закон визначає чіткі юридичні передумови для відшкодування моральної шкоди – наявність шкоди, протиправність поведінки, причинний зв'язок і вину, – зміст самого зобов'язання щодо розміру компенсації залишається відносно невизначеним.

Водночас аналіз міжнародної практики Європейського суду з прав людини, який застосовує критерій справедливої сатисфакції, свідчить про

більш структурований та уніфікований підхід, заснований на принципах пропорційності, необхідності та узгодженості з прецедентною практикою Суду. Отже, практика ЄСПЛ формує певну систему критеріїв оцінки та присудження компенсації моральної шкоди, що фактично виступає орієнтиром для розрахунку справедливої суми. В Укра-

їні ж відсутність подібних універсальних критеріїв чи «шкал» зумовлює непередбачуваність судових рішень, створює ризики для правової визначеності та знижує ефективність захисту немайнових прав, що, у свою чергу, підкреслює потребу у гармонізації національного законодавства та судової практики з міжнародними стандартами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV: станом на 5 жовтня 2025 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.
2. Андрухів О.І. Правовий зміст відшкодування моральної шкоди у цивільному законодавстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 507–509.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 №1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
4. Кройтор В.А., Сліпченко О.І. Розподіл обов'язків з доказування у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 171–179.
5. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 5 грудня 2022 року в справ № 214/7462/20. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=108238968&red=1000032daa6653730ef45753cadbf0a27c39b6&d=5>.
6. Коваленко І.А., Наумович Н.Ю. Відшкодування моральної шкоди за цивільним законодавством України. *Progressive research in the modern world : 10 міжнар. наук.-практ. конф., Бостон, США. 22-24 червня 2023 р. Бостон, 2023*. С. 524–527.
7. Судова влада України. Особливості відшкодування моральної шкоди. URL: https://gl.lv.court.gov.ua/sud1304/knowledge_base/258152/.
8. Олійник Л.А. Критерій справедливості у практиці європейського суду з прав людини щодо відшкодування моральної шкоди. *Економіка та право*. 2024. № 4. С. 20–30.
9. Дослідження практики Європейського суду з прав людини про присудження справедливої сатисфакції у справах, пов'язаних зі збройними конфліктами: Проєкт Ради Європи «Посилення судових та позасудових засобів захисту прав осіб, постраждалих від війни в Україні». 2023. URL: <https://rm.coe.int/study-just-satisfaction-art-41-echr-2023-uk/1680ae53aa>.

Кочина Олександра Сергіївна, Болдирева Вікторія Михайлівна, Москаленко Анжеліка Олександрівна **Процесуальні особливості розгляду справ про відшкодування моральної шкоди**

У статті досліджено процесуальні особливості розгляду справ про відшкодування моральної шкоди в цивільному судочинстві України. Автори підкреслюють, що моральна шкода є складним правовим явищем, оскільки не має об'єктивного кількісного виміру, а її оцінка базується на принципах розумності, справедливості та співмірності. Проаналізовано нормативно-правові засади відшкодування моральної шкоди, зокрема положення статей 23, 1168 Цивільного кодексу України, а також норми Цивільного процесуального кодексу, які регламентують подання та розгляд позовів. Звернено увагу на основні умови виникнення зобов'язання щодо компенсації моральної шкоди: наявність шкоди, протиправність поведінки, причинний зв'язок та вину заподіювача.

Висвітлено проблеми доказування моральних страждань і визначення їх розміру, зокрема складність об'єктивної оцінки нематеріальних втрат, розподіл тягаря доказування між сторонами, а також відсутність єдиних підходів до оцінювання розміру компенсації. Проаналізовано судову практику Верховного Суду, який поступово формує критерії визначення адекватної грошової компенсації залежно від тяжкості правопорушення, тривалості та інтенсивності страждань потерпілого. Окрему увагу приділено випадкам, коли компенсація моральної шкоди здійснюється незалежно від вини, зокрема у разі незаконного засудження чи дій органів влади.

Особливе значення приділено порівняльному аналізу із практикою Європейського суду з прав людини, який застосовує критерій справедливої сатисфакції відповідно до статті 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Підкреслено, що ЄСПЛ виходить із принципів пропорційності, необхідності та справедливості, враховуючи обставини справи, ступінь порушення прав і місцеві економічні умови держави-відповідача. Такий підхід сприяє уніфікації практики визначення розміру відшкодування та забезпечує баланс між інтересами потерпілої особи і держави.

Зроблено висновок, що українське законодавство потребує подальшої гармонізації з міжнародними стандартами у сфері компенсації моральної шкоди. Відсутність єдиних методик і критеріїв оцінки призводить до непередбачуваності судових рішень і знижує ефективність захисту немайнових прав. Запровадження уніфікованих підходів до визначення розміру моральної шкоди, розроблення методичних рекомендацій і посилення ролі судової практики сприятиме підвищенню правової визначеності та забезпеченню справедливого відновлення порушених прав людини.

Ключові слова: моральна шкода, відшкодування, справедлива сатисфакція, ЄСПЛ, компенсація, принцип справедливості.

Kochyna Oleksandra, Boldyreva Viktoriia, Moskalenko Anzhelika

Procedural Features of Consideration of Cases on Compensation for Moral Damage

The article examines the procedural features of considering cases on compensation for moral damage in the civil proceedings of Ukraine. The authors emphasize that moral damage is a complex legal phenomenon, as it lacks an objective quantitative measure, and its assessment is based on the principles of reasonableness, fairness, and proportionality. The normative and legal foundations of compensation for moral damage are analyzed, in particular the provisions of Articles 23 and 1168 of the Civil Code of Ukraine, as well as the norms of the Civil Procedure Code that regulate the submission and consideration of claims. Attention is drawn to the main conditions for the emergence of an obligation to compensate for moral damage: the existence of harm, the unlawfulness of the behavior, the causal link, and the fault of the wrongdoer.

The article highlights the problems of proving moral suffering and determining its amount, including the difficulty of objectively assessing non-material losses, the distribution of the burden of proof between the parties, and the lack of unified approaches to evaluating the amount of compensation. The judicial practice of the Supreme Court is analyzed, which gradually forms criteria for determining adequate monetary compensation depending on the severity of the offense, the duration, and the intensity of the victim's suffering. Particular attention is paid to cases where compensation for moral damage is made regardless of fault, in particular in cases of unlawful conviction or actions of public authorities.

Special attention is given to a comparative analysis with the practice of the European Court of Human Rights, which applies the criterion of "just satisfaction" in accordance with Article 41 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It is emphasized that the ECtHR proceeds from the principles of proportionality, necessity, and fairness, taking into account the circumstances of the case, the degree of violation of rights, and the local economic conditions of the respondent state. Such an approach promotes the unification of practices for determining the amount of compensation and ensures a balance between the interests of the injured party and the state.

It is concluded that Ukrainian legislation requires further harmonization with international standards in the field of compensation for moral damage. The lack of unified methodologies and evaluation criteria leads to the unpredictability of court decisions and reduces the effectiveness of protection of non-property rights. The introduction of unified approaches to determining the amount of moral damage, the development of methodological recommendations, and the strengthening of the role of judicial practice will contribute to increasing legal certainty and ensuring fair restoration of violated human rights.

Key words: moral damage, compensation, just satisfaction, ECtHR, restitution, principle of fairness.

Дата надходження статті: 20.10.2025

Дата прийняття статті: 11.11.2025

Опубліковано: 22.12.2025

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

НОТАТКИ

Підписано до друку: 22.12.2025 р.
Формат 60х84/8. Гарнітура Franklin Gothic.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 11,86.
Замов. № 1225/1015. Наклад 150 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.